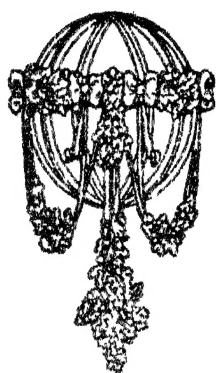

રઢીયાળી રાત

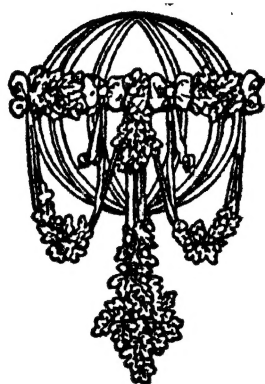
: ભાગ બીજો :

સપાલક
ઝવેરચંદ મેઘાણી

રઢીચાળી રાત

: ભાગ બીજો :

સંપાદક
અવેશ્વર મેઘાણી

મુદ્રણસ્થાન
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૧૮૨

૧૨૫૧૨૫૩૧૨

નકલ : ૨૦૦૦ * ઇ. સ. : ૧૯૨૮

મૂલ્ય : બાર આના :

‘પૂરવણી’નાં ગીતો સહિત :

એક રૂપીયા

પ્રકાશક

અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ.

નિવેદન : પહેલી આવૃત્તિ

પહેલા ભાગની પૂરવાણી રૂપે પ્રગટ થતા આ બીજા ભાગનો આટલો જહેલો જન્મ આખી ગુર્જર જનતાને આભારી છે, કેમકે ગુજરાતને પોતાના ગત યુગની આ કાલી થેલી લોક-વાણીમાં બહુ જ એછે ચત્ને રસ પડી શક્યો છે.

પ્રથમ ભાગની પેઠે આમાં પણ દુટુંબ-જીવનની નાની નાની ઘટનાઓ, ઉર્મિગીતો, ઇતિહાસ-ગીતો, રમકડાંઓ તથા મુસલમાની ગીતો તો છે જ. પરંતુ ‘રઠીઆણી રાત’ના સીમાડા એટલેથી જ ન બાંધી લેતાં થોડા વધુ વિસ્તારવામાં આવ્યા છે. રાધા-કૃષ્ણ, હાલરડાં, અને નવરાત્રિના બાલ-ગરબાની નવી ભાત આ સંગ્રહમાં પાડેલી છે. છતાં આખરે આ સંગ્રહનું વધતું જતું કદ કદાચ ગુર્જર પ્રજાની રસવૃત્તિ પર અતિશય વિશ્વાસ મુકવા જતાં પ્રજાનાં ગજવાની તાકાત વિચારવાનું છેક ભૂલી જશે, એમ માનીને તિથિ-ગીતો તથા ખારમાસી ગીતોને રસભર્યો વિભાગ આ વખતે પણ જતો કરવો પડ્યો છે. અને હવે તો એ

“ માગશરે મારગડે રમતાં

“ લેળાં એસી લોજનીયાં જમતાં

“ હવે હરિ કેમ નથી ગમતાં

આવો હરિ રાસ રમો વા’લા.”

અને

“ ભાદરવો ભલ ગાજ્યો ને ધોરમ વરસે મેઘ ”

“ હું રે ભીંભઉં ઘર આંગણે ને મારા પિયુ ભીંભય પરદેશ ”

એવી કૃતિઓ કાણ બાણે ક્યારે રૂઝુ થઈ શકશે !*

* આવાં ઋતુગીતો ત્રીજા ભાગમાં પ્રગટ થઈ ચૂકેલ છે.

આ સંગ્રહમાંના ગીત ૬૮-૨થ ફેરો ૬૯-વાંસળી-ઘેલી અને ૭૧-કાગળ એ ત્રણે શુદ્ધ લોક-ગીતો હોવા વિષે શંકા રહી છે.

‘લોક-સૃષ્ટિ’ પરનો પ્રવેશક કેવળ આ ગીત-સૃષ્ટિની baakground બની રહેલા લોક-જીવનની સમાજ ખાતર જ લખ્યો છે. કારણ, મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે લોક-જીવનથી વિખૂટા પડી ગયેલાં ધણાં નર-નારીઓની આ ગીતો માટેની રસ-પિપાસા, એ જીવનની સમાજને અભાવે અણુછીપી રહી છે. પરંતુ જ્યાં પ્રત્યક્ષ ‘દર્શન’ જ ન હોય, ત્યાં ‘વર્ણન’ની પાંખો પર તો કલ્પના કેટલીક ઉડી શકવાની ! છતાં ય યત્ન કર્યો છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં જો આવું લોક-ધન હોય તો ગુજરાતમાં યે કાં ન હોય ? એવી મંઝળ આકાંક્ષા ગુજરાતના સાક્ષરોને તેમજ તરૂણોને હૃદયે બેરથી જન્મી છે. એની શોધ પણ મંડાઈ છે. ડાકોરની સંસ્થાન હાઇસ્કૂલવાળા બંધુ ચતુરભાઈ શંકરભાઈ પટેલ તથા ઉમરેઠના ઉત્સાહી શિક્ષક બંધુઓ મણિલાલ ઠાકર અને ઇન્દુપ્રસાદ ભટ્ટ ગુજરાતના લોક સમુદાયની અંદર જઈને ગીતો સંગ્રહી રહ્યા છે. તેમાંના થોડાં તેઓના અનુબ્રહ્મથી છાપ્યાં છે. બાકી તો સ્વ. રણછતરામભાઈનો સંગ્રહ પણ ગુર્જર લોકગીતોથી જ ભરેલો છે. એ બધાં ગીતો તપાસતાં મને તો ખાત્રી થઈ છે કે સૌરાષ્ટ્ર તથા ગુજરાત, બન્નેની આ દોલત સૈયારી જ છે. એનાં એ ગીતો, જેમ સૌરાષ્ટ્રના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં જઈને ભાષા ઇત્યાદિના થોડા ફેરફાર સાથે ગવાયાં, તે જ રીતે ગુજરાતમાં જઈને પણ એ જ ગીતોએ પોતાનો ઉપલો સ્વાંગ બદલી તે ભૂમિને અનુરૂપ લેખાસ પહેર્યો. માટે કોઈક કોઈક અપવાદ સિવાય તો સોરઠી અને ગુજરાતી એવા વિભાગો આ ગીતો પરત્વે અસ્થાને છે. વસ્તુતઃ એ બધાં ગીતો સારા ય ગુજરાતનાં છે. સારા ય ગુજરાતની અસ્મિતા એમાં અંકિત થઈ છે. સમસ્ત ગુર્જર જનતાના ગૌરવની એ સામગ્રી ગણાવો ! પરંતુ ગુજરાતનાં ભાઈબહેનોએ આ ગીતોનાં શુદ્ધ સ્વરૂપ ઓળખી લેવાં પડશે. કેટલીક કૃતિઓ વિકૃત થઈ દીરો છે.

‘રઠીયાળી રાત’ના રસાસ્વાદ માટે મુંબાઈ, વડોદરા અને ઉમરેઠનાં ભાઈબહેનોએ નિમંત્રણ દીધું અને ઉદારતાથી શ્રવણ ક્ષીધું; ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, ગુજરાત કોલેજ, શામળદાસ કોલેજ અને દક્ષિણામૂર્તિ ભવનના આચાર્યો, અધ્યાપકો તેમજ વિદ્યાર્થી બંધુઓએ પોતાને દ્વારે આ પ્રચાર અજમાવેનો સુયોગ કરી આપ્યો. એટલું જ નહિ પણ જ્યાં હજી જઈ શકાયું નથી તે બહાઉદ્દીન કોલેજમાં પણ અગ્રેજ

વિષયના એક અધ્યાપક સાહેબ પોતાના તરફોને comparative study માટે 'રઢીયાળી રાત' વિષે ભલામણ કરી રહ્યા છે; એ બંધી વાતોને 'સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર' પોતાની મહામૂલી કમાણી ગણે છે.

આ સંગ્રહને માટે અમારા ગામના અત્યંત બાઈ ધુડા તથા બાઈ જ્વાનો, ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલયવાળા મિત્રોના તથા બાઈશ્રી કપિલ ઠક્કરના કુટુંબોનો, ઉત્સાહી વિદ્યાર્થી બંધુ કાંતિ જોશીનો તથા વડવાણવાળા બંધુ વનુભાઈનો હું ત્રણી થયો છું.

અને હવે શું ? મુરદ તો મેરૂ જેવડી છે. સંજોગો પ્રભુને હાથ છે. પણ આશા રહે છે કે આ ઝરણુને બહેતું રાખી શકારો. હજી તે ભજનોનો વિશાળ પ્રદેશ પડ્યો છે આરણી જોડો ગીતો પણ એકઠાં થઈ રહ્યાં છે. અત્યારે સહુથી પહેલાં તો નેત્રો આપણાં લગ્ન-ગીતોના હુરખા ઉપર મંડાય છે. એની ભાવનામય પંક્તિઓ ગુજરાતને ગમ્યા વિના રહેશે નહિ. એકબ નમૂનો : પરણવાની વિધિ થઈ રહે, સાજનમંડળની વિદાયનો સમય આવ્યા છતાં પણ કન્યા પોતાના પીયરને તબવાના વિચારમાં ધુંધટની અંદર રડી રહી છે. તે વેળા કોઈ લોક-કવિએ વરરાજને કેવાં કેવાં મનામણાં કરતો કહ્યો છે !

મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યા રે
મેં તો કાચનાં કરીયાં કમાડ રે હો લાડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી.

મેં તો દાદા મારાને દૂભવ્યા રે
તારા આછા ધુંધટડાને કારણ હો લાડી
હજી રે સમજ મારી કોયલડી.

રસિક ગુજરાત આવી થોડાંધ સામગ્રીનો ધ્વંસ ન જ સાંખી શકે. છૂટાછવાયાં પ્રગટ થયેલાં એ ગીતોનું વ્યવસ્થિત સંપાદન-કાર્ય થવાની જરૂર છે.*

રાણપુર તા. ૧ : ૧ : '૨૬

સંપાદક

*લગ્ન ગીતોનો સંગ્રહ 'ચુંદડી' નામથી બહાર પાડેલો છે, 'ચુંદડી' ભાગ બીજો પણ તૈયાર થાય છે.

સં.

નિવેદન : બીજી આવૃત્તિ

વાચકોની સગવડને ખાતર આ બીજી આવૃત્તિમાં નીચે લખ્યા સુધારા વધારા અને ઘટાડા કરેલા છે :

૧ : કદ બહુ મોટું હતું, તેથી મૂલ્ય પણ વધુ હતું. આ વખતે કદ ટુંકાવ્યું છે. કેટલાંક જોછાં આકર્ષક ગીતોને ‘પૂરવણી’ નામથી નૂદાં પાડ્યાં છે. ખાસ અવ્યાસી સિવાયનાં ભાઈબહેનો ‘પૂરવણી’ ન ખરીદે તો મૂલ્ય જોછું ખેસશે, ને છતાં રસ તો જેટલો ને તેટલો જળવાઈ રહેશે.

૨ : ગીતોની પિક્ચીકાઓ પહેલા અને ત્રીજા ભાગની પેઠે આમાં પણ ગીતોને મથાળે જ મૂકેલી છે. વાચકોની સરલતા એથી વધુ સચવાય છે એવો અનુભવ થયો છે.

૩ : ગીતોના વિભાગો આ વખતે વધુ અવસ્થિત ને ઉચિત રીતે પાડ્યા છે. ઘણાં ગીતોનાં સ્થાન વધુ સંગત રીતે ફેરવ્યાં છે.

૪ : પંદર ગીતો નવાં દાખલ કર્યાં છે. જુઓ સાંકળિયું.

એ મુજબ આ ભાગને સુવાચ્ય બનાવવા માટે જેટલો સૂઝયો તેટલો પ્રયત્ન કરેલ છે.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર

૧ : ૬ : '૨૮

}

સંપાદક

સાંકળિયું

સંખ્યા	પૃષ્ઠ	સંખ્યા	પૃષ્ઠ
લોક-સૃષ્ટિ (પ્રવેશક)	૧-૧૮	૧૮ બેની મારો કાનો*	૨૭
લોકગીતોનું કાવ્યત્વ	૧૯-૨૩	૧૯ મારી ઘંટી*	૨૮
યુરોપી લોકગીતો	૨૩-૨૫	૨૦ કીડીઆઈની જાનમાં*	૨૯
૧. હાલરડાં અને બાળગીતો		૨૦ : રાધા-કૃષ્ણ	૩૧-૬૬
	૧-૩૦	૨૧ ગોકુળ ગામ રળીયામણાં	૩૩
૧ દેવનાં દીધેલાં	૩	૨૨ જનેતાના હૈયામાં	૩૪
૨ પોઢાને	૪	૨૩ બાપનાં વેર	૩૫
૩ બહુ વાલો	૫	૨૪ મારા કાનકુંવરની ઝૂલડી	૩૭
૪ હાલરડું વાલું	૫	૨૫ કાનાની પછેડી	૩૮
૫ બાળા પોઢાને	૫	૨૬ મહી-મંથન	૩૯
૬ વીર ! સુષ જા	૮	૨૭ "	૪૧
૭ નીંદરડી ! તું આવે જો	૧૦	૨૮ "	૪૨
૮ હાલો વાલો રે	૧૦	૨૯ "	૪૩
૯ હાં હાલાં	૧૩	૩૦ ગોરસનો ચોર	૪૩
૧૦ સૈયરમાં રમે	૧૮	૩૧ "	૪૪
૧૧ દાદાની દીકરી	૧૯	૩૨ કાનુડાને વારજો*	૪૫
૧૨ આવજો માવા*	૨૨	૩૩ દોહી પીનારો	૪૬
૧૩ મારી માવડી દોવા*	૨૩	૩૪ ગાયનો ચોર	૪૭
૧૪ વાછડલી હરેડી*	૨૩	૩૫ બિચારો !	૪૭
૧૫ માવડી છો*	૨૪	૩૬ મોતીનાં વાવેતર	૪૯
૧૬ કાગિ લ્યો*	૨૬	૩૭ જોડણું	૫૦
૧૭ ભોળી જમના*	૨૬	૩૮ સોગઠાંની રમત	૫૦
		૩૯ નીંદરા નાવે રે	૫૨

૪૦ રથ ફેરો	૫૩	૬૮ અંખીયાં નીંદરભરી	૮૯
૪૧ વિસારી મેલ્યાં	૫૩	૬૯ રાધકા રંગભીની	૮૯
૪૨ કાગળ	૫૪	૭૦ મોતી બાગમાં	૯૦
૪૩ કોષ દેખાડો	૫૫	૭૧ જોગીડો	૯૧
૪૪ રીસામણાં-મનામણાં	૫૭	૭૨ મારી મીરાંવંતી	૯૧
૪૫ રસણું	૫૯	૭૩ રમવા મેલો	૯૨
૪૬ ઘટે નહિ તમને રે	૬૧	૭૪ મારા પોપટ	૯૩
૪૭ મેણાં	૬૨	૭૫ રાજના કુંવર	૯૩
૪૮ રીસેભર્યાં રાધાજી*	૬૪	૭૬ શ્યામ બોલાવે	૯૪
		૭૭ ખેધે પડ્યો છો	૯૫

૩ : રસ-ગીતો ૬૭-૧૦૨

૪૯ સ્વપનાં	૬૯	૭૯ રાસ રમાડો	૯૬
૫૦ તને વાલું કાણુ	૭૧	૮૦ કેવડો	૯૭
૫૧ મોતી વેરાયલ ચોકમાં	૭૨	૮૧ તળાવડી	૯૭
૫૨ રંગની રમત	૭૪	૮૨ વેરાગણુ	૯૮
૫૩ કુંજલડી રે	૭૬	૮૩ વણુઝારો	૯૯
૫૪ ક્યારે આવે	૭૭	૮૪ મૈયાસુ	૧૦૦
૫૫ ધન ધોર	૭૮	૮૫ ન મારીયે	૧૦૦
૫૬ ડોલરીયો દરિયાપાર	૭૯	૮૬ જોડે રહેજો રાજ	૧૦૧
૫૭ દોહલા દાડ	૮૧		
૫૮ સાંભર્યાં	૭૧		

૫૯ અબોલડા શેના	૮૩	૮૭ ગરવાને માથે	૧૦૫
૬૦ રમવા નીસરી	૭૩	૮૮ જમીયલશા પીર	૧૦૬
૬૧ આછૂડો ફૂવો	૮૪	૮૯ માતાનો વડો	૧૦૮
૬૨ પુચડાં	૮૪	૯૦ કાસમ તારી વિજળી	૧૧૦
૬૩ નાનું બાળ	૮૫	૯૧ કાદુ બહારવટીયો	૧૧૪
૬૪ મલપતા આવે	૮૬	૯૨ રંગ બીલડી	૧૧૫
૬૫ ને જવા દઉં	૮૬	૯૩ રામસીતાના વિવાહ	૧૧૬
૬૬ લીલી નાધેરમાં	૮૭	૯૪ રૂડા રામની ગરબી*	૧૧૮
૬૭ રતન કુવો	૮૮	૯૫ નામદેવ ભગત*	૧૨૦

૪ : ઇતિહાસ ગીતો

૯૬ લખુલા કામદાર	૧૨૦	૧૦૪ ઝેરી કાંટા	૧૪૦
૯૭ રાણકદેવડી	૧૨૨	૧૦૫ સાદું	૧૪૨
૯૮ વાંઝીયો રાખ	૧૨૮	૧૦૬ વીંછી વાંઝીનો રે !	૧૪૪
૯૯ માધુને રણમાં રોળ્યો*	૧૩૦	૧૦૭ સાયબા સાહેલી લાવ રે	૧૪૫
૧૦૦ કાચબો વર	૧૩૨	૧૦૮ રીઠાં રાય	૧૪૬
૧૦૧ માયા લગાડી મેવલીએ	૧૩૪	૧૦૯ વઢીયારી સાસુ	૧૪૭
૧૦૨ ધરતીનો ધણી	૧૩૫	૧૧૦ ઓછી ઉમરમાં*	૧૪૮
વિનોદ-ગીતો		૧૧૧ રસિયાની રસિકા	૧૪૯
૧૦૩ સાયબાનાં લગ્ન	૧૩૯	૧૧૨ અબોલા શે ભાંગે	૧૫૦

૧૧૩ થી ૧૨૯ : ૬. નવરાત્રિનાં જોડકણાં ૧૫૧-૧૬૨

શબ્દ-કોષ

૧૬૩-૧૬૭

* આવી નિશાનીવાળાં તમામ ગીતો આ સંગ્રહમાં નવાં જ ઉમેરેલાં છે.

પૂરવાણી-ગીતો

[પહેલી આવૃત્તિ પરથી ભરચકપણાનો તેમ જ મૂલ્યનો ખોલો ઓછો કરવા માટે આટલાં ગીતો નૂદાં તારવી લીધાં છે.]

૧ બાળા રાખ	૬ ક્યાંથી ગલાલી !
૨ મારા સમ	૭ વિસરાયલીના વિલાપ
૩ નૂડડા સમ	૮ લીલૂડા નેસવાળો
૪ માખડલી શોક્ય	૯ પારણામાં પરજ્યો
૫ દાઝે બળતી	૧૦ હૈયામાં વાગે

૧૧ અટલા બદલી	૩૯ એકલી છ રે
૧૨ હુઠ રે લડાઈ	૪૦ ઉગ્યો સૂરજભાગુ
૧૩ છેલની છખીલી	૪૧ મથુરાને મારગે
૧૪ નૈ જઈ સાસરીએ	૪૨ વેલડી આવે રે
૧૫ વગર તેડયાં	૪૩ જવા દે
૧૬ તો શું થાશે	૪૪ અડતી
૧૭ બાઇજીને ખૂડાડયાં	૪૫ ઉભા રો'
૧૮ સસરા-વહુના ધડાકા	૪૬ કુંદિ આવશે
૧૯ આખરનાં વળામણાં	૪૭ શહેરની સેલગાહ
૨૦ ઝીલણીયાં	૪૮ લાલ ગલાલ
૨૧ કમળ ફુલનો પુત્ર	૪૯ એકવાર
૨૨ બાવોવાળો બહારવટીયો	૫૦ ઝગડો
૨૩ રામજી	૫૧ પાંદડું
૨૪ ગરાસીઆના બેહાલ	૫૨ આણાં
૨૫ દીવાન સા'બ	૫૩ નૈ જઈ
૨૬ ગોકૂળ જ્યાંતાં	૫૪ માલણુ
૨૭ આંખડલી કામળગારી	૫૫ વાઘરણુ
૨૮ અલખેલાજી	૫૬ મહીસાગર મેળે
૨૯ વાંરુળી-ધેલી	૫૭ સવજી વેવારીઆ
૩૦ કયાં રે વાગી	૫૮ અજબ લડાઈ
૩૧ એકાન્ત	૫૯ રંગભીની
૩૨ ઝૂલણ મોરલી	૬૦ આંખો
૩૩ રંગ લાગ્યો રે	૬૧ દરિયાની માછલી
૩૪ તારી સેજડીમાં	૬૨ વેલો રાવળ
૩૫ ખેંધે પડ્યો છે	૬૩ બંસી બજવે
૩૬ ગોવાલણુ	૬૪ સુખની રાત
૩૭ અધધડી	૬૫ એક જ રાત
૩૮ કેવડો	૬૬ મોતન માલા

લોક-સૃષ્ટિ

કુદરત

અંદર પ્રવેશ કરીએ ત્યાં જ ને સુગંધ ન આવે તો એ કુલવાડી શાની ? એમ સાચું લોકસાહિત્ય તો એજ, કે જેમાં દાખલ થતાંજ લોક-જીવન અને તેની યોગ્ય પથરાયેલી કુદરત આપણને એની સુવાસ વડે ઘેરી લે. આ ગીતોની અંદર સમસ્ત લોક-સૃષ્ટિ જેવી ને તેવી સજીવન ઉભી છે. રાખેલો વાંચવાની સાથે જ એ વસ્તુઓ પોતે વાચકની આંખોને ભેટી પડે છે. લોક-ગીતોમાં પ્રવેશ કરનારો વાચક નાણે કે આશ્ચર્ય જગતનો પ્રવાસી બની નય છે. એની આસપાસ છેક ગામની ‘સીમડી’થી માંડીને આશ્ચર્ય કુદરતનું તથા લોક-નિવાસનું સમસ્ત વાતાવરણ બંધાતું આવે છે. આજે અગ્નિ, વાયુ કે વીજળીનાં વેગવંત વાહનો આપણને આશ્ચર્ય જગતનો ધીરે ધીરે પરિચય થવા દીધા વગર સીધે સીધા સડેડાટ લોક-સમુદાયની વચ્ચે ઉતારી મૂકે છે. નાણે આપણે અહ્મદી અચાનક ધબ દબને નીચે પહોંચ્યા હોઈએ તેવું અનુભવાય છે. પરંતુ પૂર્વે તો પ્રવાસી ધીરે ધીરે આવતો, જંગલના ઝાડથી લઈને એક પછી એક વસ્તુની ઓળખાણ કરતો આવતો, અને સૌથી પ્રથમ એને ગામડાની સીમડી ભેટી લેતી. ગામની સરહદ શરૂ થાય ત્યાં કાણુ માનવી એની સામે ટહુકો કરવા ઉભું હોય ? ગાય ભેંસોને ચારતો ગોવાળીઓ; સીમાડા ઉપરનો નાણે કે અધિષ્ઠાતા માનવ-દેવ. પ્રવાસીનું અનુભવપાણું ત્યાંથી જ ટૂટી જતું. પછી આગળ ચાલતાં ખેતરો આવે, જેની વચ્ચે

‘કેડ કેડ સામી રે સોંજલ ડુંગરી
હેયા સામેલા ભેડા ને’

એવી નાનકડી ટેકરીઓ, છાતી સુધી ઉંચી ભેખડો. અને

‘કુંગરે ચડીને ગોફણ ફેરવી’

એવી ગોફણો ફેરવી ફેરવી પથરો વડે પોતાના ખેતરના ઉભા મોલમાંથી પશુઓને હાંકતો ખેડુ નજરે પડે: પતિની સાથે સાચી સહચરી બની રહેલી, પતિના આદેશો ઉઠાવતી, કદિ કદિ વળી મસ્તી-એ ચડીને સ્વામીને સામા જવાબ દેતી, પતિને જમાડવાનું ભોજન (ભાત) લઈને ગામમાંથી આવતી, આજ્ઞા-ભંગને માટે કદિ સોટા ખાતી, રડતી રડતી ઘેર જતી, મિષ્ટાન્ન રાંધીને પાછી પતિને રીઝવવા આવતી, રીઝાયેલા પતિને પથર મારીને મીઠું વેર વાળતી, અગર માર ખાઈને મહીયરને માર્ગે વિચરતી ખેડુ-પત્નીનાં દર્શન થતાં. એવાં એવાં ખેતરો વટાવીને પછી અતિથિ ‘આલી લીલી’ વાડીઓનાં વૃંદ વચ્ચે દાખલ થતો. વાડીઓ ધણે ભાગે ગામની નજીકમાં હોય છે. ત્યાં ચે લોક-જીવનની શ્રાંત ગડમથલ મચી હોય છે. અને ફુલવાડીનાં ફુલો સંભાળતો માગી ત્યાં રાજ કરી રહ્યો હોય છે. પછી આવે છે સરોવરની પાલ્લવ, જ્યાં વટેમાર્ગીને વાટ બતાવતી, તૃષાતૂર પ્રવાસીને પાણી પાતી, ઠકા મશ્કરી પણ કરી લેતી પનીઆરીઓ કુદરતનું પડ ગંભવી રહી હોય છે.

જળાશયો

તો લોક-જીવનની સમૃદ્ધ દશાનાં પ્રતિબિંબો પાડતાં ઉભાં હોય છે. એ નદીઓ, જ્યાં ચોમાસે

‘ચારે ને કંઠે રે માતા મોરી છલી વળ્યાં’

અથવા,

‘લાદરવો ભલ ગાજ્યો ને નદીએ ગાજે નીર’

એવી રમ્યતા જમી હોય છે, જ્યાં મસ્ત પનીઆરીઓ

‘ચલ ગાગર ચલ ગાગર જમનાતટ તથે’

જમનાના બેળાં નીર રે ગાગર ધુમેંછે’

એ રીતે ખેડવાને ધુમાવતી ધુમાવતી વિચરતી હોય છે; ‘સેંજળી-યાળી સર’ નામે ઝોળખાતાં અખંડિત ઝરણાનાં પાણી ભરવા પણ રમણીઓ સંચરે છે. વળી ‘મોતીડે બાંધેલી પાળ’ વાળી, નાની સી, નિર્મળાં નીરની ચંદણ તળાવડી; આછુડા કુવા; એ કુવાને કંઠે રહેંકતો

કેવડો કે સપાટી પર છવાયેલો, લીલુડો રોવાળ; વાવમાં હિલોળા લેતાં નીર; વગેરે બધાં દ્રશ્યો લોક-કવિતાની પ્રેરણાનાં ધામો છે. પાદરથી નીકળતો પ્રવાસી એક પલકમાં જ ત્યાં

‘સો સો બેડલીયાંની હેલ્યું’ ચરે’

એ નિહાળતાં જ-સો સો બેડલાં ભરી ભરીને શિર પર ચડાવી ચાલી જતી પનીગ્યારીઓને જોતાં જ ગામની આબાદાનાંનાં માથ કાઢી લેતો. અને

“ઝલકાતું આવે બેડલું”

મલકાતી આવે નાર રે મારી સાહેલીનું બેડલું”

એવું બેડું ભરવા જવું એ તો જીવતરનો આબુમૂલ એક કોડ હતો. વળી

‘રાણુડદેવડી રે કાંઈ વધે દિ’ ને રાત રે

પાંચ વરસની પાણી ભરે”

એવી પશ્ચિમો શું સૂચવે છે ? વહેલી વહેલી વધે પાણી સોંચવામાં તો સ્ત્રીજીવનની ચતુરાઈ સમજતી. કાંઈ કોઈ જળાશય તો વળી

“લાલુલાના ભાગમાં રતન-કુવો”

એટલે કે ગામના દરબારોની કુલવાડીઓમાં હોય; અને ત્યાં જ્યારે “સો સો બેડલીયાંની હેલ્યું” ચડતી જોવામાં આવે, ત્યારે તો તેવા ગામના રાજાઓની પવિત્ર નીતિ અને ગામ-જનોની નિર્ભય વિશ્વાસ-ભાવના સ્મરણમાં ચરે છે. આમ આ જળાશયો કેવળ વૈભવ, જીવન-કોડ કે રાજા પ્રજાની નિર્મળ હૃતપ્રીતનાં જ પોષકો બનીને નહોતાં ચઢકી જતાં. એ તો સંવનનનાં-ચાર કરવાનાં પણ ધામો હતાં. લોક-કલ્પનામાંથી સરળાયેલો કોઈ રામચંદ્રજી, મૃગયા ખેલતો ખેલતો તરસ્યો બનીને વગડામાં દૂરથી તખ્તતા તળાવ પર જઈ પડેલો, ત્યાં બાળ-કુંવારી સીતાને પાણી ભરતી ભાગે, ભર્યો ઘડો રામ ગટગટાવી બચ, બન્ને વચ્ચે તારામૈત્રક રચાય,

“પરણું છો કે બાળ કુંવાર રે રામૈયા રામ”

એમ પૂછપરછ થાય, અને અનિવાહિતા સીતાની સાથે ત્યાં ને ત્યાં
લગ્ન ઉજવાય. કોઈ શિકારે ચડેલો રા'ખે'માર મળેવડીના પાદરમાં નીકળે
છે અને તળાવની પાળે

“રાણુકદેવડી રે કાંઈ પાણીડાંની હાર્ય રે
રાય રે ખેંગાર ઘોડા ખેલવે.

“વાયા વાયા રે કાંઈ ઓતર દખણા વાય રે
ચુંદડીના છોડ ફરફીયા.

“જોયો જોયો રે એની કેડયુંનો લાંક રે
ખીજો જોયો સવા ગજ ઓટલો.”

એવાં રૂપ ગુણ નિરખીને એ કન્યાના પિતા કને માણું નાખે છે.
ગામડાંના પાણીઘાટને આરે એવી પ્રેમ-ઘટનાઓ અંકાયેલી છે, અને

“જળ ભરૂં તો ભરવા નો દીયે,
“વાલો ખોખે ઉડાડે નીર, જીવણુ જીવવા દે”

અથવા તો

“હું રે ભરૂં ને મારી ભાભી ભરે,
“ત્યાં ભાભીનો સાયબો આડો ફરે,
“રે જળ-વાદળોનાં નીર મારે કોણુ ભરે”

એવી પ્રીતિની મસ્તીઓ ત્યાં એક દિવસ મચતી હતી. વળી

“કાન તારે તળાવ રૂમજુમતી રમવા નીસરી”

એવી રૂમજુમ કરતી ગ્રામ્ય રાધિકાઓએ જળાશયોની પાળ પર
હલીને જ કાંડે ઘોડા ખેલવતા પોતાના કૃષ્ણ પ્રિયતમોને

“નાગર ઉભા રો’ રંગ રસીઆ”

એવા લાંબા મીઠા સ્વરે પોકારો પાડ્યા છે. ફેક રસિકાઓએ

“હું તો દાતણીયાં લઇને ઉભી રહી રે,
“દાતણુ ત્યાં કરજો મારી સગી નણુંદના વીર જો
“આધુડામાં જીજો જીવણુ બીલવા રે.”

એવી આજીજીઓ માઠ ગાઈને જળ-ઝીલણુ રમવા પોતાના કંથને
નોવસં દીધાં હશે. પાણી સીંચતાં સીંચતાં પગથીયે જેના પગ લપર્યા

હોય તેવી કોઈક રસ-વેલડીઓના નવસરા હાર પણ તૂટીને, ત્યાં નવરંગી
મોતીડાં વેરાયાં હશે, અને મોતીડાં વિખરાય એ બીનાને તે કાંઈ કવિતામાં
ઉતાર્યા વગર રહેવાય ? એટલે જ ગવાયું કે

“રાજ આઠ ફૂવા ને નવ પાવડાં,
“ફે મારો પાવડો લપટ્યો છે પગ રાજ
મોતી વેરાયલ ચોકમાં”

અને પહેલા બોળાને : ‘બાવન બેટડો’ ધવરાવતી ધવરાવતી, પોતાને
મહીયરેથી વેદ્યમાં બેસી સાસરે જતી કંઈક તરણ જનતાઓએ રસ્તામાં
પોતાના એ બેટડાને ક્ષીર સરખાં મીઠાં નીરમાં સ્નાન કરાવ્યાં હશે તેનું

• “ધૂધરીયાળી વેદ્યમાં નાની વહુ આવે,
બોળામાં બાવન બેટડો ધવરાવતી આવે.
દૂધેભરી તલાવડી નવરાવતી આવે”

એવું મધુર ચિત્ર આલેખાયું છે. ધુમતી ગાગર માથે લઇને પાણી
ભરતી કેક નવ-વધુઓએ ‘માથડાં દુઃખે’ ‘પગમાં કાંકરી વાગે’ એવી
વિનોદભરી ફરિયાદો નોંધાવીને પતિની પાસે લાડ કર્યાં હશે. તેમજ અનેક
વિરહિણી સ્ત્રીઓએ પોતાના પરદેશ ભ્રમતા સ્વામીઓની ચિંતા કરી

“આવણુ તો સરવરીએ વરસે
નદીયુંમાં નીર બોળાં ભરશે
વાલો મારો કેમ કરો ઉતરશે !”

એવા સૂરો કાઢ્યા હશે.

જળાશયની આવી સમસ્ત તસ્વીરની બીજી ક્રેણુ બાન્ધુ પણ
લોક-ગીતોમાં બતાવેલી છે. વઢીયારની સાસુએ આપેલા સંતાપ સહેનારી
દુઃખીયારી વહુ કુવાને કાંઈ ઉભીને પોતાના દાદાને હડતા પંખીની સાથે
શો સંદેશો કહાવે છે !

“દાદા તે દીકરી વઢીયારે નો દેજો જો,
“વઢીયારી સાસુ રે દાદા દોયલી.
દિ’એ દળાવે મને રાતડીએ કંતાવે જો,
“પાછલે ને પરોડીયે પાણી મોકલે.”

“ઓરીકે ઇંદોણી વહુ પાંગતે સોંચણીયું જો,
“સામે ને ઓરીએ વહુ તમારૂં બેટલું.”

“ઘરો ખુરે ને સોંચણીયું તપ પૂગે જો,
“ ઉગીને આથમીઓ કુવા કાંકડે.”

“ઉડતા પંખીડા મારો સંદેશો લઈ જાશે જો,
દાદાને કેજે રે દીકરી કુચે પરે”

એવી કેક ગરીબડી દીકરીઓએ પોતાનો છેલ્લો વિસામો કુવાનાં કાળાં નીરમાં શોષ્યો હશે. તેમજ કોઈ કોઈ રણ્યંડી બનેલી સ્ત્રીઓએ

“આઘરાં રહી વહુએ ધક્કો રે દીધો,
બાઈજી કૂવામાં ખુડ્યાં રે મારી સૈયર સમાણી.”

“બાઈજી ખુડ્યાં ને સાડલો તરે,
રખે ને પાછાં વળે રે મારી સૈયર સમાણી.”

એવી વિધિ કરીને સાતુગેને જળ-સમાધિ લેવરાવી હશે. ગામડાનું જળપ્રસાદ, એટલે આવી કાળી અને ઉજળી સંસ્કૃતિઓનું કેન્દ્ર : રનેહ, મસ્તી અને શોકની કેક ઘટનાઓનું ધામ. એની ઉપર તો કોઈ જીવંત દેવી શક્તિની આણ વર્તતી હોવાનું મનાય છે, કોઈ કોઈ વાર એ જળ-દેવતા ગામ-લોકો પાસે ભોગ માગે. બાર બાર વર્ષા સુધી ગાળેલું નવાણુ છાટો યે નીર નથી આપતું. ભેશીડાને ભેરા ભેવા માટે બોલાવ્યા. ભેશીડાએ ભાખ્યું કે જળદેવ બત્રીસા માંગે છે. માટે

‘ દીકરો ને વહુ પધરાવો જ રે. ’

ઘોડી બેલવતો કનૈયો કુંવર અને ખેટરો ધવરાવતી ભરખેબનવંતી. વહુ : બંને પલકમાં હા પાડે છે. છેલ્લી વાર માવતરને મળી લેવા વહુ મહીયર ચાલી. લોકો સામા મળ્યાં. મેણું દીધાં કે

“મરવાનાં હોય તો ભલે રે મરજો,
એનાં વખાણુ નવ હોયે જ રે”

બલિદાનની સાચી ભાવના પ્રસિદ્ધિની વાસનાના આ આશ્રપને સાંખી શકી નહિ. બાક પાછી વળી ગઈ. ગોરની સાથે સંદેશો મોકલાવ્યા કે

‘ મારી માતાને એટલું રે કેજે
મોડીયો ને ચુંદડી લાવે જ રે. ’

જેઠાણીનાં ગરમ કરેલાં પાણીએ સ્નાન કરીયું, નહાંદખા પાસે માથું
ઝૂંથાવ્યું અને

‘પુલ્લર જઇને પારણે પોઢાડયો,
નયણે આંસુની ધાર ૭ રે.’

વાત્સલ્ય, દાંપત્ય અને લોક-સેવાની લાગણીનાં કેવાં તુમુલ તોફાન !
ગાજતે વાજતે લોક સમુદાયની વચ્ચે જણે કે વરવેાડીયાં ફરી વાર
ચોરીએ ચડવા ચાલ્યાં. નવાણુને પગથીએ પગ દેતાં જેમ ઉતરતાં નય
છે તેમ તેમ એ સૂઝી વાવનાં પાતાળી નીર ઉભરાતાં આવે છે. કાંડાં
ફૂળ્યાં, ગોઠણ ફૂળ્યા, કમ્બર, છાતી અને છેવટે માથા ઉપર પાણી ફરી
વળ્યાં. જળાશય છલોછલ ભરાઇ ગયું. ભોગ પહોંચી ગયો. બાર બાર
વર્ષથી પાણી વિના તરફડતાં પશુ, પંખી અને માનવીએને આનંદ વહ્ન-
ટ્યા. પણ જળાશયને તીરે ઉભેલાં બુઢાં માવતર શું પોકારે છે ?

“એક હોંકારો ઘોને વશરામભાઈ
ગોઝારાં પાણી કોણુ પીશે ૭ રે.

“એક હોંકારો ઘોને વાઘેલી વહુ
ગોઝારાં પાણી કોણુ પીશે ૭ રે !

જળાશયના જતનની આટલી ઉચ્ચ ત્યાગ-ભાવના આલેખતું આ મશ-
હૂર ગીત લોકોના પ્રાણમાં જોરથી રેડાઇ ગયું છે. કોઇએ એ કથા માધાવાવ
સાથે સંધાડી, કોઇએ જામોરાની બાવ સાથે જોડી, તે કોઇએ વાળુલા
ગામ સાથે. એમ સહુએ એને પોતપોતાનું અલિદાન-કાવ્ય સમજી
લીધું. એમાં લોક-જીવનની civics ડોકીયાં કરે છે. સમસ્ત
કુટુંબની રક્ષાને ખાતર જેમ વ્યક્તિ પોતાનું બહાલું સુખ હોમી દે
(મોટાં ખોરડાં ૨. રા. ભાગ ૧) તેમ સમસ્ત લોકહિતને માટે
કુટુંબોનાં અલિદાન ચડી નય, તે આ ગીતનો મર્મ છે. આવાં અલિ-
દાનની અંદરથી કેટકેટલી નોખનોખી લાગણીઓ ઉઠાળા મારે છે !
વાત્સલ્ય, દાંપત્ય, કુટુંબ-સ્નેહ, નિર્દોષ મૃત્યુની પારાવાર કંઠજતા,
બગેરે તમામ ઉર્મિઓના હૃદયવેધી સ્વરોની વચ્ચેથી લોકહિતને, લોક-
રક્ષાનો મંગળ ઘંટારવ સંભળાય છે. છતાં યે એ સ્વર બીજા સ્વરોને રૂંધી
નથી મારતો. ગ્રામ-અભિમાન કે દેશાભિમાન, મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ ઝુંટવી
નથી લેતું. જળાશયના કિનારાઓ આવી આવી લોકજીવનની સમસ્યાઓના
મુંગા સાક્ષીઓ છે. જળાશય તો ગામડાંનો આર્તનાદ છે.

વડલો

“ઉંચો વડલો ઘોર ગંભીર જો,
થડે ઘોડો ને ડાળ્યે અતિ ઘણો રે લોલ.
ડાળે ડાળે હંસલા મોર જો,
પાંદડીએ પાંદડીએ દીવા બળે રે લોલ.”

લોક-જીવનમાં જેવું સ્થાન જળાશયનું, તેવું જ સ્થાન ગામને પાદર હુંબરુંબ ઉભેલા વડલાનું હોય રે. લગભગ પ્રત્યેક ગામડાને આંગણે આ જટાભૂટધારી ઋષિ-વૃક્ષ કે કે જમાનાઓના પલટાઓ જેતું જેતું અડગ ઉભું હોય છે. અને એવા ઘેરગંભીર ઘટાદાર તરુવરને આશરે એટલાં એટલાં પશુ પંખીઓ મહાભૂતાં હોય છે કે લોક-પ્રભુએ એના રક્ષણાર્થે એને કોઈ દેવ-દેવીનું ધાનક બનાવી દીધેલ હોય છે. એને પાંદડે પાંદડે માતા ચામુડાના દીવા બળે, એની ડાળીએ ડાળીએ દેવી રાસડા લે, અને એને કાપનાર મનુષ્યનું સત્યાનાશ નીકળી જાય, તેવી રમ્ય-ભીષણ ઘટનાઓ જોડાતી જાય છે. વળી

“જોગીડો ઉતર્યો સેજ વડલા તળે રે લોલ”

એવા કેક અવધૂત અતિથિઓની ધૂળીઓ ગામના વડલાની છાંયડીમાં ધખતી હોય છે. પતિ-પત્નીના વિજોગની ધક્કોનો સાક્ષી પણ એ નિર્મોહી વડલો જ હોય છે; વરસતે આષાઢ મહિને

“વાલમ વળાવાને હું રે ગધ’તી

“ઉભી રહી વડલા હેઠ વા’લા !

“વડલો વરસે સાચે મોતીડે રે

“તેનો પરોવ્યો હાર વા’લા !”

એવાં કેટલાંયે વિરહ-અશ્રુઓ એ વડની નીચે ઝરેલાં હશે. એ વડલા, ગાયોના ગોંદરા, નાની એવી ડુંગરી અને તે ઉપર નાનૂક દેરડી, વગેરે બધાં સ્થળો તે સ્થળો જ નહોતાં, પણ લોક-જીવનની ચિરંજીવ સંસ્થાઓ હતી. ગામનો ઝાંપો (દરવાજો) એ વડે રળીઆમણો લાગતો.

ઝાંપો

એ ઝાંપો-કે જ્યાં સુધી સાસરે જતી કન્યાને એની સૈયરો વળાવવા આવતી, જ્યાં ‘મોટાં ખોરડાં’ વગોવનારી નિર્દોષ વહુની નનામીઓને

ખીને વિસામો દેવાતો, અને જ્યાં શત્રુઓને શેકતાં શેકતાં રહે બુઝીને શૂરા પૂરાઓએ દેહ પાડેલા તે ઉપર સીંદૂરીયા રંમની ખાંભીઓ ખડી થાતી. ગામનો ઝાંપો તો સ્નેહ, વીરત્વ અને મૃત્યુની પુનિત ભાવનાઓનો સ્મરણ-સ્વપ્ન લેખાતો.

આકાશ

પગ નીચે આવી રમ્ય ધરતી અને માથા પર નવલખ તારાથી જડેલું આભામંડળ : નવ લાખ તારાઓ તો બહુ માનવીની જોડાજોડ રહેતા હોય તેવી માઠ પરિચિતતા લોક-ગીતોમાં જ્યાં ને ત્યાં આલેખાયેલી પડી છે. કૃષ્ણ પ્રભુને માટે

“તલએ નવલખ તારા ગોઠૂળ રથવાળા”

અને રામચંદ્રજનાં લક્ષ્મીની અંદર બહુ ગગન-નિવાસી સાજન મડળ મન્યું હોય તેમ ગવાયું કે

“નવલખ તારા જોઈ રીયા રામૈયા રામ.”

આટઆટલી વસ્તુઓથી પરિચિત બન્યા પછી તેની વચ્ચે વસતો લોક-સંઘ બહુ કે આપણને અતિ જૂની ઓળખાણ વાળો લાગે છે. ગામનો કારીગર વર્ગ, વેપારી વર્ગ, વસવાયાંઓ અને અસ્પૃશ્યો પણ આ રાસડાઓની વારંવાર ભાવલીની યશગાથાઓમાં સ્થાન પામી રહ્યાં છે. માળીડા રામજનાં ગજરા અને રાણીજના હાર ગુથે, વાંઝા રામજના મોળીયાં (પાઘડી) અને રાણીજનાં ચીર વણે, સોનીડા વાંકીયા અને જાલ બનાવે, સૂતાર ઢોલીયા અને હોડોળાના ઘાટ ઉતારે, હુહાર દીવડા અને બખ્તરની સાંકળી ધડે; એટલું વણુંન હરકોઈ રળીઆમણા ગામની રિદ્ધિ સિદ્ધિ બતાવવા બસ થાય છે. ગામની નારીઓ કુસુંખીઓની દુકાને ચુંદડી વોરવા, મણીઆરની દુકાને ચુડલા વોરવા, કંસારાની દુકાને તાંબડી વોરવા હર્ષભેર નીકળી પડે છે તેનું મરતીભયું ચિત્ર કેટલાંયે ગીતોમાં અંકાયેલું છે. વસ્ત્રાભૂષણો ઓઢી પહેરીને તો સદા ય પાણી ભરવા સંચરવાના કોડ બગે છે. જીવનના અલંકાર પોષાકમાં તેમજ ધરના રાચરચીલામાં જનસમૂહને જે રસ હતો તે જ રસ કાચ વાટે દળીને આ કારીગર કોમોને પણ ભીંજવતો હતો. સ્ત્રીઓના રાસડામાંથી દોલ બબવનાર ભંગી પણ ખાતલ નથી રહ્યો. મૈયારણ તો રસ-મૂર્તિ જ છે. પરંતુ વાધરણ જેવી સ્ત્રીને પણ ખાસ વિનોદાત્મક ગીતમાં ઉતારી લેવામાં આવી છે.

પ્રવાસ વર્ષન

લોક-સમુદાયના મહીસાગર-મેળાઓ મળે છે. પોઠ્યો લઘ લઘને વલુઝારાઓ નીસરે છે. માર્ગો ઉપર આવે આવે ઝીણી ઝીણી ખેપ (ધૂળ) ફડતી આવે છે. દેશ પરદેશથી હાથી, ઘોડા, બળદો, વેલડી, ચુંદડી વગેરે મોઢક સામગ્રીઓ આવે છે. પરંતુ રમણીઓ નિઃશ્વાસ મૂકીને ગાય છે કે

“હોલ જાગાજો હોય તો મુલવે,
“હોલરીયો દરિયાપાર, મોરલી વાજે છે.”

એવા રસિક સ્વામી વિના આવી વસ્તુઓ ખીલું કોણ લઈ આવે ?
વિદેશે ખેડેલો કંથ સાંભરી આવે છે. અને

“વા વાયા ને વાદળ ઉમટયાં
“મધ દરિયે ફોરેનાં બહાણ.....”

એવી વર્ષાઋતુમાં કુંજડીઓની સાથે સંદેશા ફૂટે છે. આમ પ્રવાસના પ્રેમજીનાં વર્ણનો વારંવાર આ ગીતોમાં ડોકીયાં કરે છે. વિદાય વખતના પ્રસંગોમાં, પતિના પ્રવાસની ત્રણે ઋતુઓની ફિકર કરનારી સ્ત્રીને પતિ જવાબ આપી રહ્યા હોય છે કે,

“લેખાં રેશમી ગાંડલાં લેશુ, શિયાળો શું કરે રે લોલ,

લેખા ચમ્મર છતરી લેશું, ઉનાળો શું કરે રે લોલ,

x x x

લેના મીઠ્ઠીઆ માફા લેશું, ચોમાસું શું કરે રે લોડ”

એ સૂચવે છે કે તે કાળના પ્રવાસો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી લંબાતા હતા, વિદ્યાગ્રની પ્રબળ વેદનાના! એ પ્રેરક હતા, અને પુનર્મિલનનાં આદેશન

“આરણ્ય ધરે આયો રે

“મુંજો ચારણ ઘેરે આયો,

“લીલુડા નેસવાળો રે

“મુંલો ચારણ ઘેરે આયો”

એવી આવેશભરી પંક્તિ વાટે ધસમસતા હતા. આપણાં બાર-માસી બીતો પાગ એ જ લાંબા વિરહો અને પ્રવાસોમાંથી નિર્જસ્તાં હતાં.

લોક-જીવનના આનંદો

“હાથી મેડી તે મારા સાયબાની રે લોલ;

“નાચી નાચી ફુલવાડી ઝુકાઝુક,

“હું તો રમવા ગઈતી રે મોતી બાગમાં રે લોલ.

એવી હાથી હાથી પોતાના સ્વામીની મેડી, અને નાચે ઝુકાઝુક નમેલી ફુલવાડી, તેમાં સ્વામીની દષ્ટિ પડે તેવી રીતે રાસડે રમવા જવું, એ સ્ત્રી-હૃદયની ભૂખ હતી. આતિથ્યની ભાવના તો એટલી પ્રબળ હતી કે,

‘કેદુની જોતી’તી વાટ, મે’માન આવ્યા’

‘જોગીડો ઉતર્યો, સેજ વડલા તળે રે લોલ.’

એવાં અનેક ગીતોમાં અતિથિ-સત્કારના કોડ વધારી નીકળ્યા છે. પોતાનાં પ્રિયજનોને સાદ કરતી નારીઓ, આતિથ્યની અટપટી જિંદગીમાં નથી સમજતી. સમજે છે માત્ર એટલું જ કે,

“શેરી વળાવી સજ કરું ઘેરે આવોને

“આંગણીએ વેરું ફુલ, મારે ઘેર આવોને.”

દાતાણુ કરવા સોનાની ઝારી, નાવણુ કરવા ત્રાંબાકુંડી, ભોજનમાં કંસાર, ત્રાંબાના ત્રાંસમાં ઠારેલો શીરો, પોઠણમાં સાગ સીસમના ઢોલીઆ, હીંડોળા ખાટ, રેશમી ગાડલાં, ભેરવના એછાડ, અટલસનાં એપ્પીકાં, ગલવટ ગાલમસૂરીયાં, વીંઝણા, સાંગામાચી, પારણાં, ચમ્બર છતરી, ચાંખડી, રૂમાલ, ચોખા, અને કંકાવડી: દુપેલ તેલ, પાણી ભરવાનાં ખેડા, અને એસરીઆળા ચોરડા: એ બધી જીવતરની રસ-સામગ્રી લેખાતી. એમાંથી કવિતાની છાજો વધારી છે. એટલું જ બસ નથી. ગેડા દડાની રમતો, ઠેર ઠેર વાગતી જલણુ મોરલીઓ, પીતળીયાં પલાણુવાળા હંસલા ઘોડા ઉપર કે રોઝડી ઘોડી ઉપરનો સવારીઓ, ઘર પછવાડેની ફુલવાડીઓ, એનાં મહેકતાં અને વ્હાલમ વિના કરમાતાં ફુલો, વનમાં બંધાતા હીંડોળા અને હીંડોળાની નીચે હીલોળા લેતાં સરોવરો, આસોપાલવની અને કદબનો છાંયડીઓ, પારસ પીપળાઓ : એ બધાં પણ પ્રભ-પ્રાણની કોઈ અનંત ક્ષુધાને સંતોષતાં તેમજ અનૃપિનાં અગ્નિ સળગાવતાં, આ રાસડાઓમાં રળ્યુ થાય છે. વનવાસી જીવનનો આ બધો રાજ-વૈભવ આજ કેવળ ગીતોમાં જ રહી ગયો છે ! આજે નવા રાસ રચાય છે, પણ તેમાં એ આ તળાવડી, સરોવર,

સોના ઈંટોળી ને રૂપા ખેડલાં, સરિતાના આરા, આસોપાલવ વગેરે આગ્ય-જીવનની સામગ્રીઓ જ સ્થાન પામે છે. પાણીનો એક લોટો પણ માથે ઉપાડી ન જાણનારી, કે સરિતાના કિનારાથી સદા છેટે જ નાસનારી નવા યુગની નારીઓને પણ આખરે અસહી જીવનની જ ગાથાઓ ગાવી પડે છે. કારણ કે કાઝ તો ખુદ વસ્તુઓની અંદર જ રહેલું છે. કૃત્રિમતાને સાચા કાઝમાં નહિ ઉતારો શકાય.

લોક-જીવનના વહેમો

નદીનાં નીરમાં નહાતી વેળા કોઈ કનળ ફુલ તરતું આવે અને તરણ કુમારિકા એને સુધતાં જ ગર્ભ ધારણ કરે, એવી અન્યથા ખીનાને લોક-જીવનમાં અને લોક-કવિતામાં સ્થાન હતું. સંતતિને કારણે રાજાઓ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા જનહિતકારી જળાશયો બંધાવતા અને જળાશયને પગથીએ પગથીએ દીપમાલા પ્રગટાવતા. પાણી ખાતર જળાશયમાં જવતાં માનવીઓના બત્રીસા ચડતા. સંતાન ખાતર રાંદલ દેવીને અને જમીયલ પીરને નૈવેદ્ય ધરાતાં. દયાળુ પીર ગાય જેવા પૂજનીય પ્રાણીનું બલિદાન સ્વીકારવા ના પાડતો અને એની સાક્ષી રૂપે ગાયની ખરીઓ પથરમાં છપાઈ જતી. દેવીઓ આવીને વડલા વાવી વાવી ઉછેરતી. એને પાંડે પાંદડે દેવીઓના દીવા બળતા ને ડાળીએ ડાળીએ દેવીઓ નૃત્ય કરતી. યુદ્ધે ચડનારા વીરને શંકર ભગવાન હોંકારે દધ સાવધાન કરતા કે ભરી પીડીએ અને બાંધે મીંદોળે જતો નહિ. યુદ્ધમાં મરવા જ સરખાયેલો યોદ્ધા પોતાની વિદાયને સમયે અમંગળ ચિન્હો ભેતો; કંબરમાં એનો પગ લપસતો; બારણામાં એની પાથડી ભરાતી; ખીંતીએ એનું ભાલું અટવાઈ જતું; થોડી છાડતાં છીંક થાતી; લાકડાંની ભારી અને કાળે ખેડે કુભારણુ સામે મળતી. આડો સપ્ત ઉતરતો. ગામલોકો એને રોકવા મથતા. આવી રીતે માનવીના ભાગ્ય-વિધાનમાં જગતની અદૃશ્ય શક્તિઓ આટલો ઉધાડો ભાગ લેતી. લોક-કલ્પનાને આવા ચમત્કારોમાંથી જખ્ખર બળ પ્રાપ્ત થતું. દેવ દેવીઓ બાણે કે માનવ-સૃષ્ટિની અંદર, માનવોને દુઃખે દુખી અને માનવોને સુખે સુખી થતાં આંટા મારતાં. આવી માન્યતાઓએ લોક-જીવનને રચ્યતા અને લીધણતા એવા બન્ને રંગે રંગી દીધેલ હતું.

દાંપત્યના રંગો

લોક-ગીતોમાં ગવાયેલા દાંપત્યમાંથી તો

‘ ઓશીકે નાગરવેદ્ય પાંગતે કેવડો રે ’

એવી ધમક બોલે છે. પરણીને આવતી નવવધુ શું લાવે છે ?

‘લાવશે તેલ ધુપેલ કે કુલ બરી છાબડી રે.’

પત્નીની દષ્ટિએ પોતાનો ભરથાર તો ‘ગુલાબી ગોટા’ બનીને ગવાયો છે. અને એવા ગુલાબની સાથે વસનારી નારી પોતાના માટે કેવી કલ્પના કરે છે ?

“કુલડીયાંનો ફેયુ” સાહેલી મારી ચુંદડીમાં”

× × ×
“તારી સેજડીમાં કુલ રે રંગ રસીયા”

× × ×
“મારા એરડીયાના લોગી પિયુછ
જીવો ઘણું રે લોલ !”

એવો ક્રમમાં ઉચ્ચ શૃંગાર લોક-ખેલડીના જીવનમાંથી મધ્યમધી ઉઠે છે. દંપતિને હીંચકવાના હીંટાળાઓ નાણે કે આસોપાલવની કે પારસ પીપળાની ડાળે ઝલી રહ્યા છે. રમાલોની સામસામી અદલાંબદલી થઈ રહી છે. હીંચકથી પડતાં પડતાં પતિને માથે ‘ખમા’ ‘ખમા’ ની આશીર્ષો નાણે કે વરસતી સંભળાય છે. પતિને ફરીવાર પરણાવવાના રમૂજ લાડ કોડ થઈ રહ્યા છે. એમ જીવનનો ઉલ્લાસ પંક્તિએ પંક્તિએ ગવાયો છે, હુન્નુ યે ગવાતો આવે છે. અને ઉલ્લાસને ખીજ પડ્યે સંતાપ એ ન હોત તો જગતમાં કંચણની કાચ-સરિતાઓ ક્યાંથી ચાલત ?

“અસતરી નો મારીએ” રે,

ઉંબરાની રખવાળ મારા વા’લા.”

એવી અનુક્રમણિકા પંક્તિઓ ક્યાંથી અવતરી હોત ? અંદનની ડાળ સરખી યુજરાતણ પુરૂષના વિકાર, વિદ્રેષ અને કોપની જવાળા-ઓમાં સળગતી સળગતી આ સુમધ-ગીતો પ્રસરાવતી ગઈ છે. પતિએ એના ઉપર શોકયો આણી છે, અને ખારે બળતી નાણીઓએ શોકયના સંતાપમાંથી પણ ટાળ-ગીતો ને મર્મ-ગીતો જન્મ્યાં છે. ‘સાયબાનાં લગ્ન’ અને ‘ઝેરી કોટા’ એ બન્ને ગીતોમાં શોક્ય પ્રતિની ખીજ વિનોદનું રૂપ ધરીને વહે છે. પોતાના ખેવફા કંથનું બુરં થજે, એવું એ દબ્બે બળતી બોલતી હોય, પણ એના મનમાં તો ‘ઘણી ખમા’ની જ લાગણી શુંજે છે. વહાલમના પ્રવાસો; શોકવાની આજીજીઓ; વિયોગના

બાર બાર મહિનાની બદલાતી ઋતુઓ દેખી દેખીને એના હૈયામાંથી નીકળતા પોકારો : પતિની ગરહાળરીમાં તેલ, કુલ અને મેંદી જેવા વૈભવના ત્યાગ : ખાતાં પીતાં ને સૂતાં ખેસતાં પતિનાં સ્મરણો : ઢળી જતી ઝારીઓ, ઝરી જતા કોળીઓ અને લળી જતી સેજડીઓમાં

“મોર બોલે મધૂરી રાત રે
નીંદરા નાવે રે.

“હું તો સુતી’તી સેજ પલંગ રે
ઝબકીને જાગી રે.”

એવી વિરહ-આકૂષ દશા : સૂની સેજડી : અને કુંજલડીની સાથે છૂટતા સંદેશો : એ બધાં નારી-હૃદયના દર્શન છે. તેની સામે, કદિ કદિ છોગલે આંખુ લહોતો તો કદિ કદિ અવળા સવળી રોંક અને ડાબા પગની મેંજડી મારતો, કદિક હેતે હેતે પત્નીના હાથના પત્થરો ખમી લેતો અને વધુ કોપે બરાય તો વહુનાં ‘માથડાં’ પણ વાઢતો ભરથાર આ લોક-ગીતોમાં તરવરે છે.

સાસરીયું

સાસરીયાંની ઝીંદગીએ ધણી કરણુ ઘટનાઓ જન્માવી છે તેની છાપ લોક-ગીતો ઉપર ઢંડી પડી છે. સાસરી-જીવન સામેની નારી-હૃદયની ચીસ સાદામાં સાદી રીતે કેવી તિફલુ વાગીમાં ને કેવા જલદ દાળમાં નીકળી પડી છે !

‘પીયરીયું’ આત વા’લું’ રે ના મા,
ને જાઉં સાસરીએ રે’

‘વઢીઆરી સાસુ’ના સંતાપ પણ એવી જ બેદક બાધામાં ગવાયા તે આગળ જોઈ ગયા બીએ. લાજ કાઢવી, પાણી ભરવાં, દળણું દળવાં, અરે ‘વડુ’ એવું અળખામણું સંબોધન સાંભળવું, તે પીયરના શુષ્ક જીવનમાં મહાલતી દીકરીને ઝેરના ધુંટડા જેવું વસમું લાગે છે. તેમ બીજી બાજુ કોઈ ‘રંગસર રસિયા’ની રસિકા ‘રાણી રાજવણ’ને સુખ સાંપડ્યાં હશે એટલે એણે તો ‘તને વા’લું’ કોણ ?’ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સાસરા ને પીયર બન્ને ઉપર સરખીજા બહાસપની સરિતા વહાવી. પણ એવાં દષ્ટાંત દેનારાં ગીતો તો વિરલ છે. સાસરીયાનાં કાળા યોગા રંગોની છાપ જેવી લોચા’તો લોક-ગીતોમાં પ્રત્યેક સ્વજનને માટે કેવાં વિશેષણો યોજ્યાં છે તે વાંચીએ:—

સાસરો : એટલે તો ડોલતો હુંગર : રણુમલ રાજ્યો : ગામનો
ગરાસીઓ : ચોરાનો ચોવટીઓ : અરજણ લીમ : એની લાજ કાઢ્યાની
હામ થાય. એ બધાં તો મહત્તા સૂચવનારાં સંબોધનો. પણ કોઈ કોઈ
વાર સંસરાજી 'સૂણીનું કુંઠ' પણ બની બય છે. દાઝ ચડે ત્યારે 'સસરા
માથે શિલા ઢળી' પણ કહેવાય છે.

સાસુ : સાંગામાચીએ ખેસનારાં : ખજખજતી નદીએ નહા-
નારાં : સમદરની લે'ર (સમુદ્રની લહરી) : દેવ-દર્શને જનારાં :
એમને પાથે પડ્યાની હોંશ થાય. એટલી એમની મોટપ :
એટલી એમની પુજ્યભાવ પ્રેરનારી જુદાવસ્થા : ત્યારે બીજી બાજુ
એમના સ્વભાવનું કેવું દુઃખદ દર્શન અકકેક વિરોધાણુમાં થઈ રહે
છે ! એ તો નરજણુ નાગણી : દળણું દળાવનારી, વડુને આશીર્કે
છંદોણી અને પાંગતે સીંચણીયું મેલાવી પાછલે પરાડીયે પાણી ખેંચાવનારી :
અથડો માંડનારી : પુણીએ પુણીને હિસાબ માગનારી : એને જો
નાગણી ડસે ! એવી વધુ-હુદયની જવાબાઓ કાગ્યોમાં સળંગ છે.

જેઠ : થોડાંને ખેલવનારો, અષાઢીલો મેડુલો, ધમ્મર વલોણું,
એની હાજરીમા તો કુલિન વધુને

‘ ઝીણું બોલ્યાની ઘણી હામ રે ’

પણ એની વસમી બાજુ જે ખરી. એટલે જ

“સાસરીયામાં મારા જેઠજી ભુંડા,

“લાજડીયું કઢાવે રે, ના મા,

ને જાઉં સાસરીએ રે”

જેઠાણી : મારી જેઠીદાર : સત્રાય ખેટડો ધવરાવતી : વાદળની
વીજળી શી' : દૂધ હડીના વાટકા જમતી : પણ જેઠાણી એટલે તો વાદળીયાં
વદનારી પણ ખરી.

દેર : તો હત્યા બેસવાનું રેકાણું : દૂલ્લા દોટાવતો હોય : દરિયા
માંચલો દેરકો : દેવગજગંતા દેરા જેવો : નાનો દેરીડો એ તો લાડકો :
વાટી ધુંટીને મંદીના વાટકા લાવે : લવીંગની લાકડી જેવો : તરવારના
ધા જેવો.

દેરાણી : ઠીંગલે ને પોતીએ રમતી : નાનેરું બાળ : દેરા માયલી
પૂતળી જેવી : મારી જેડય. દેરાણીનું ચિત્ર સર્વત્ર નિર્દોષ, મધુર ને
દયાપ્રેરક છે.

નણુંદ : ઉડણ ચરકલી : એ તો આખરે

“ ઉડી જશે પરદેશ વાલા.”

સોનાની થાળીમાં જમનારી : લાડકવાયો : પીયરમાં રાડ કરામણ
પણ ખરી : કટકડાના ઘોડા જેવી : કુટુંબમાં એનું સ્થાન, વહુ પાછળ
નીમેલા ભસૂસનું છે.

નણુંદોઈ : વાડી માયલો વાંદરો : જટાળો જેમી : નણુંદોઈ ખાવો
ખને અને નણુંદ રચળી પડે, એ તો ઘણીયે ભોજનમાંની વાંછના હોય !

ભાઈ-બહેન

પરંતુ કુટુંબ-સંસારનાં આ નવરંગી ચિત્રોમાંથી સર્વોપરિ ચિત્ર
તો ભાઈ-બહેનના સ્નેહનું છે. પતિનો માર ખાઈને લોલીલોહાણ
થયેલી પત્ની પીયર ચાલી આવે ત્યારે, ચારે બેટેલો દાદોજી, સાંગામાચીએ
બેટેલાં માતાજી અને બેટડો ધવરાવતાં ભોજન તો પાઘરે એવો જ
પ્રશ્ન કરે છે કે

“ કાં રે દીકરી વગર તેડયાં આવ્યાં જો ”

દીકરીને પૂરો શ્વાસ પણ લેવા દીધા વગર, એને સુખદુઃખના
સમાચાર પણ પૂછ્યા વગર સીંચો સીંચો આવા પ્રશ્નનો હુમલો શા માટે
ચાય છે ? એટલા માટે કે માવતરને તો પોતાની આખરે બહાલી છે.
મૃગલી જેમ શિકારીઓથી ઘેરાય તેમ આવા આક્રમણ વચ્ચે વીંટળા-
યેલી દીકરી આખરે જ્યારે ભાઈની પાસે જાય છે, ત્યારે ભાઈ બોલી
ઉઠે છે કે

“ ભલે રે બેની વગર તેડયાં આવ્યાં જો.”

એટલુંજ નહિ, એ તો પોતાની જીને આજ્ઞા કરે છે કે

“ઉઠો વહુજી ઉનાં પાણી મેલો ને
સેંજતને ચોળીને નવરાવો જો.”

એ જ રીતે ભોજનમાં હુમલેલી બહેનને પાછી વાળીને માડીબચો
બોલી ઉઠે છે

“તારી ભાભીને પીયર વળાણું, તમે જન્મારો રીચો
મોહનરાયનું જુમખડું રે.”

બાર બાર વરસ થયાં સાસરીમાં રીળાતી બહેનને રાજવા માલિકે
જાણ્યો વેચ્ય બેડીને બચ છે અને પાણી ભરી બહેન એ વિસરાવણ
વીરને કેવી રીતે ઓળખી કાઢે છે !

**ઓળખ્યો ઓળખ્યો રે માની આંખ્યુંની અણસાર,
આપની બાલાશે વીરને ઓળખ્યો રે,**

અને પછી તો ભાઈનાં સ્વાગત : ભાઈની પથારી : આખી રાત એ
પથારી પાસે બેસીને અંતરની કાથળા ઉઘાડી, કરેલી સુખદુઃખની વાતો :
વેદનાભર્યા વીરે બહેનને પોતાના સાસરીયાં છોડીને પોતાની સાથે ચાલવ
કરેલી વિનવણી : ભોજનના ભયથી બહેને પાડેલી ના : વીરાને બેડી વ પછી
દુઃખીયારી બહેને ભાદર નદીમાં કરેલો આપઘાત : કાંઈ કાવ્યની અંદર
વળી સાસુડીએ કે નણદી જહોદણીએ વીર બાંધવને ખરરાવેલાં નિષ :
બહેનીબાઈનાં ધુશકે ધુશકે રૂદન : વગેરે આખો ઇતિહાસ અશ્રુભીંગ્યો
છે. એમાંથી જ સ્વ. બોટાદકરનું “ભાઈખીજ” સરી પડ્યું ભાસે છે.
ભાઈ-બહેનની સ્નેહ-કથાએ તો લોક-ગીતોમાં આરો આક વાદ્યો છે
બહેનને માથે સાસરીયામાં સિતમ ધાય, તો તુરત જ બહેન
કાંઈ ઉડતા પંખીની સાથે સંદેશા મોકલાવે કે

**મારા વીરાને જઈને કેળે રે,
વીરા બેનીજ દુઃખીયારાં રે શામળીયાજી.**

એટલી જલુ થતાં તો

**વીરો સો રે ઘોરે સો હાથીએ
વીરે પાદર ડેરા તાણ્યા રે શામળીયાજી.**

વીરો સૈન્ય લઈને ઉભો જ છે ! સમગ્ર ભાઈ હોય તો શસ્ત્રો
ખાંધીને બહેનને ઉગારવા આવે, અને જરીબ હોય તો ? તો વેચ્ય
લઈને તેડવા આવે. આડી ઉંડી નદી હોય તો,

**“વીર કેડે લઈ તૂંબડાં ખાંધો !
“વીર કેડે લઈ તૂંબડાં ખાંધો રે
“તૂંબડલે તરતા આવો !”**

એ ગીત અંદર વેડીને પાળ આવે. અને બહેનને આંગણે કરોતે મરે

બાળક

લોક-જીવનમાં બાળકનું સ્થાન કેવું હતું? એ બતાવવા માટે (૨. ૨. ભા. ૧) વાંઝણી માતા ‘વાંઝીયા મેણી’ સહન ન થવાથી રાંદલ દેવીને મંદિરે જે ગદ્ગદિત પ્રાર્થના કરે છે તેને યાદ કરીએ. લીધેલા ગુપેલા આંગણા ઉપર નાનૂક પગલીઓ પાડનારો, ઘંટીના ચાળામાં લોટનો શગ ચડેલી હોય તે પાડી નાખનારો, રસોઈ કરતી માતા પાસે નાનકડી ચાનકી માગનારો અને માતાના ધોયા ધફેયા સાડલાને ખુંદી ખરાબ કરનારો એક બાળક મળે ! એ માતૃ-હૃદયની અમર ઝંખના છે. ‘ક્રીનખાપનાં ઘોડીયાં અને હીરની દોરો’ જે ધરમાં ન બાંધાય તે ધર લોકોને મન સ્મશાન હતું. સીમન્તનો મહિમા અને જન્મ-સમયની મંગળ વિધિઓ (જનેતાના હૈયામાં : પૃષ્ઠ ૩૪) એવા સખળ ભાવે ગવાયેલ છે ! પહેલા બોળાનો બેટડો લઈને પીયરથી સાસરે ચાલી આવતી નારીનું આવું ચિત્ર કયો ચિતારો ચાલેખી જાણશે ?

ધુધરીયાળી વેલ્યમાં નાની વહુ આવે
બોળામાં આવન બેટડો ધવરાવતી આવે
દૂધે ભરી તળાવડી નવરાવતી આવે
બોળામાં ખારેક ટોપરાં ચવરાવતી આવે
થાળ ભર્યો શગ મોતીએ વધાવતી આવે

અને ત્યાર પછી તો આ બાલકનો મહિમા માપવા માટે આ વિભાગનાં દરેક હાલરડાં બસ થશે. એ તો કોઈ વિકારજન્ય વસ્તુ નથી, પણ દેવની દીધેલી અણમૂલ ભેટ છે, જીવનની લક્ષ્મી છે, એણે ગુંજન આ હાલરડાંમાંથી ઉઠે છે. અને નવરાવલો, ધોવરાવલો, શણગારલો, સુવાડલો, જગાડલો, જમાડલો : એવી પ્રત્યેક ક્રિયાઓને આ જીતોમાં ઉતારેલી છે. અને પોઢાડતી વેળાં બાળ ગોપાળ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનાં બાલવીરત્વ ગવાયાં છે. એનાં રીસામણાં મનામણાં પણ કવિતાની સામગ્રી થઈ પડેલ છે. સ્હેલા-હથી ન સુવે તેવા શિશુને પોઢાડતાં પોઢાડતાં એની માયાળુ જનેતા યાકતી નથી. એ તો

હાલ્ય વાલ્ય ને હાંસી
લાડવા લાવશે ભાઈની માસી !
હાલ્ય વાલ્ય ને હડકલી
ભાઈને ઓઢવા જોવે રે ધડકલી !
ભાઈ મારો છે સાગનો સોટો
આવતી વહુનો ઓટલો મોટો !

ધત્યાદિ સો પચાસ અર્થશૂન્ય બેડકણાં શીઘ્રતાથી બેડયે જ બચ છે. પરંતુ એ દેખીતી અર્થશૂન્યતામાં લાલન પાલનનો અત્યંત મૃદુ રેશમી દોરો પડેવાનો જ આવે છે. બાળકને માટે તો લોક-હૃદયમાંથી સાદામાં સાદી રીતે મર્મવેધી મા-કાર થયો છે કે

બાળકડું નવ મારીએ' રે

ઉંખરાનો રખેવાળ મારા વા'લા.

લોકગીતોનું કાવ્યત્વ

કટલે સુધી ખીટી શક્યું છે તેનું માપ તો વિવેચન-કળાના સર્વદેશીય ધુરંધરોને હાથે જ નીકળી શકે. ઉર્મિવશ આશકોના અધિકાર બહારનો એ પ્રદેશ છે. પરંતુ એટલી ચાચના તો હોઈ શકે કે જે પશ્ચિમના મુરકોની વન-કવિતા-pastoral poetry-ને રસ-સાહિત્યના મંડપમાં તેમજ આપણા શિક્ષણ-ક્રમમાં માનવંત આસન છે, તો આ ગુજર ગોપ-ગીતો પણ એને પડખે બેસવા લાયક છે કે નહિ તેનો નિર્ણય ગુજરાતે કરવો ઘટે. પાશ્ચાત્ય ગોપ ગીતોની સાથેસાથ આ ગુજરી ગોપ-ગીતોનો comparative study-તુલનાત્મક અભ્યાસ કોલેજના યુવક યુવતીઓમાં યત્નિચિત મંડાયે: હોવાનું બહુ પછી તો અત્રે એટલું ચીંધાડવાનો લોભ થઈ બચ છે કે

૧ Lyrical element-ઉર્મિગીતનું તત્વ તો આ સંગ્રહમાં લુંખી મુંખી રહ્યું જ છે.

૨. Longer narrative poetry-લાંબાં, વર્ણનાત્મક ચિત્રકાવ્યનાં પરમાણુઓ પણ 'રાણકદેવડી' જેવાં કોઈક ઐતિહાસિક કાવ્યોમાં બંધાયો બાસે છે. ઉર્મિઓને સંયમમાં રાખીને લોકજનતાએ ક્ષીરજલધુ કસબ કામ કે કોતરકામ કરવાની પોતાની કલાધરતા એવાં ઘટનાઓથી ભરપૂર લાંબા કાવ્યોમાં પુરવાર કરી આપી છે. વાસ્તવિક તો, જે આંખળીઓ નાનૂક ભરત ગુથણ કરીને કે' કે' રંગોનું કે ચિત્રોનું ધીરું સંવાદિત્વ કેનવાસ ઉપર કે મોતીનાં તોરણો ઉપર ઉઠાવતી હતી, અને જે કંઠ-સ્વરો આઠલા વિખતભર્યા, સુવિકસિત અને સાંગોપાંગ મેળવાળાં શબ્દ-શિલ્પ કરી ગઈ છે, તે આંખળીઓ અને તે સ્વરો, બન્નેની પાછળ એનો એ, એકનો એકજ કલાવિધાની આત્મા ખરો હતો. બન્ને કલાપ્રદેશોમાં એજ કલાધરની કલા ગુંજતી હતી. એ બધી તો Unconscious-સ્વયંભૂ અને નૈસર્ગિક કલા હતી. કલાયુક્ત હંવનનું જ એ આવિષ્કરણ હતું. એટલે જ 'નગર સાસરે' (૨. રા. લા. ૧)નો મર્મવેધી રાસડો

“ નગરથી ખાતાં નાળીએર આવીયાં ”

એવા લક્ષ્મી ઉલ્લાસ સાથે આરંભાય છે ; કરીયાવરનો મહામૂલ્ક તૈયારીઓ કરાવતી વિધવા રાજમાતા દેખાય છે : આખા નગરનું લોક એવા મળે છે : કાકાબાપુ કરીયાવરમાં કાંઈ ઉણપ રહી હોય તો તે પૂછવા આવે છે : આશીયાળી રાજકુમારીને હૈયે એ છલકાતા સુખ વચ્ચે વિદેહી પિતા અને માડીબચા ભાઈનો અભાવ સાલે છે. માથું ગુથીને માતા મીઠડાં લે છે : ‘દાઝરાજનો દીવડો’ સાસરે સીધાવે છે : નવાનગરની બબરે પુત્રવધુ આટઆટલી પહેરાભાળી સાથે ચાલી આવે છે ત્યારે એના સાસરીયાના રાજમહેકમાં શો શો ઉછરંગ મચી રહ્યો છે ! સાસરીનાં પ્રત્યેક સ્વજનો કેવી કેવી ઉર્મિઓ અનુભવે છે !

“ ઓરડેથી ખાની સાસુ જોઈ રહ્યાં,
“ક્યારે આવે ભાવેણનાં રાજ રે ”

સાસુને તો ખીજું કશુંય એવાનાં નેત્રો નથી. એની આંખો, સ્ત્રી-પ્રકૃતિને સહજ એવી રીતે કેવળ ‘રાજ’ને-સમૃદ્ધિને-કરીઆવરને જ ઝંખે છે; જ્યારે સાસરે

‘ ક્યારે આવે ભાવેણનાં તેજ રે ’

પોતાની પુત્રવધુને ભાવનગરનું ‘તેજ’ કહી, કુળલાજની ઉજ્જવલતા માગી રહ્યો છે. પરંતુ રાજકુમારીનો સાયબો પેટો કુમાર પોતાનાં અટારીમાંથી ઠોકાઈને શાની વાટ જોઈ રહ્યો છે ! એને નથી ભોઈતું ‘રાજ’ કે નથી પરવા ‘તેજ’ની. એ બે આંખો તો તલસે છે કે

‘ ક્યારે આવે ભાવેણનાં રૂપ રે ’

એમ અફકેક શબ્દમાં ઉંડા ઉંડા મનોભાવોનો, નોખ નોખી પ્રકૃતિઓનો ધ્વનિ ઉતારી દીધો છે. અને ત્યાર પછી જ્યારે પુત્ર-વધુ આવી પહોં-એ છે : રાજ તેજ અને રૂપના હિલોળા છુટયા છે : સુખનો મેરામણ હેલે ચડયો છે : શયનગૃહમાં પગે પગે વાટ જોઈ બેઠેલા સાયબાનું અંતર ધબકારા મારી રહ્યું છે : હમણાં બહારે ભોજનયાજ લઈને આવતી સુંદરી મેડીનાં પગથીયાં ધણેણાવરો : ત્યારે ખીજ ખીજ શી ઘટના બની બચ છે : ચુંદડીમાં ઝેર અપાય છે :

“સાતે શોકયુની આપેલ ચુંદડી” “ઓઢાડી ને કાળી પાડી ચીસ રે”

એ ચીસ છેલ્લી હતી. પણ તે સોનલાવરણી બાની રહે બળે
છે : અને રૂપલાવરણી બાની રાખ હોય છે : કેવી સચોટ Dramatic
irony ! કેવું કલાવિધાન ! તદન યત્ન વિનાનું એ કલાવિધાન. ૪૦-
૫૦ વર્ષ પૂર્વે ભાવનગરની સડક ઉપર દીપાળી દીપનારી કોઇ વિસરા-
યલી મનૂરણના કંઠમાંથી અજરામર દેહ ધારણ કરીને બહાર પડેલી આ
કૃતિ એ unconscious art નો આભાદ નમૂનો છે. પરંતુ એ કલાની
પૂરેપૂરી ખીલાવટ લોક-ગીતોમાં નથી થઇ શકી. એ તો કોઇ પ્રેમાનંદની
વાટ જોતી હતી.

૩. ધ્વનિ કાવ્ય, એ જે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કોટિનું કાવ્ય ગણાતું હોય
તો તેની કસોટી પર પણ ચડાવી શકાય તેવી વ્યંજનાત્મક કૃતિઓ પણ
આ પ્રદેશમાં વિરાયલી પડી છે.

૪ થોડામાં થોડે શબ્દે જે સચોટ ચિત્રો જન્માવે, જેનો રણકાર
કાનમાંથી ખસે નહિ, જેમાં શબ્દની વધવટ સહન કરી શકાય નહિ,
તે કાવ્યને સંસ્કારી કાવ્ય-વિવેચનાએ ઉત્કૃષ્ટ મનાવ્યું છે. જાપાની કવિતા
પોતાની મિતભાષિતાને માટે કાવ્ય-સાહિત્યમાં પંકાય છે. તો લોક-
ગીતોની અંદર ‘રમકડાં’નું સ્થાન પણ ઉત્કૃષ્ટ જ હોઇ શકે. એ મદભરી
કે દર્દભરી, મલપતી કે નૃત્ય કરતી અકકેક અને બન્ને પંક્તિઓએ અનેક
અજરામર ચિત્રો આલેખ્યાં છે. જેમ કે

“રમવા નીસરી, ચુંદડી વિસરી રે

“કાન તારે તળાવ, રમઝુમતી રમવા નીસરી.

એમાં મસ્તીખોર પુણ્યધન્યાના પગની ઝાંઝરીના રમઝુમાટ મચેલા
છે. અને ચુંદડી વગેરે આભરણોનું વિસ્મણ તો તાદાત્મ્યનો મસ્ત ધ્વનિ
કાઢે છે ! અથવા તો

“નોંદરભરી રે શુભાલે ભરી

“રે આજ મોરી અખીયાં નોંદરભરી”

અને

“લાલ લાલ જોગી લલુત લાલ જોગી રે

“લલુત ભરેલ તારી આંખ લાલ જોગી રે”

એમાં કોઈ મસ્ત જોગીની ઘેનઘેરી અને અવધૂત દશા કેટલી સખજતાથી અંકાઈ ગઈ છે ! અને હવે,

‘વનમાં હીરોળો ખાંધીઓ, સખી શ્યામ બોલાવે,

‘ખાંધ્યો છે વડલાની ડાળ, ગિરધર લાલ બોલાવે”

અથવા

‘શેના લોધા મારા શ્યામ

અબોલડા શેના લોધા રે”

કે એથી યે વધુ દીનતાભર્યું

“હું તો દાતણીયાં લઇને ઉઝી રહી રે

“દાતણુ ત્યાં કરજો મારી સગી નણુંદના વીર જો !

“આછુડામાં જાજો જીવણુ ઝીલવા રે”

એ ગીતોમાં છલોછલ આજીજી ને શરણાગતી ભરી દીધી છે. એ નાનકડા ગીતોને હવે વિશેષ કેટલાંક ટુંકાવી શકારો ? અથવા તો

“ઝોલ્યા પાંદડાને ઉડાડી મેલો હો

પાંદડું પરદેશી.”

એમાં પીયર રૂપી તરવરની ડાળે મ્હાલતું દીકરી રૂપી પાંદડું : પવનના સૂસવાટાની માફક એને ઉપાડી જવા આવતાં સાસરીયાં : અને પરણ્યા પછી તો પરદેશણુ જ બની ગયેલી એ કન્યાને ઝટપટ વિદાય કરી દેવા માટે, જુદાઈની કરણીતોને વિનોદના રૂપમાં પલટી નાખવા મથી રહેલાં પીયરીયાં : એ બધાં ચિત્રો અતિ સખજ રંગે રંગાઈને આપણી આંખો સામે તરવરી રહે છે. અથવા તો

“સામે કાંઠે વેલડી આવે રે

આવતાં દીડી વાલમીયા.

ધડીક ઉભલા રો'તો રે

ચુ'દડી લાગુ' વાલમોયા !

એમાં આધેથી આવતા-રથના વેગવંત ધરધરાટ સચોટ ઝીલાયા છે ! અને

“કાળી કાળી વાદળીમાં વીજળી ઝખૂકે;

કાનુડો ધનધોર !

“ જોને કળાયલ બોલે છે મોર. ”

એ વર્ષા-વર્ણન અને

ઝીણા મોર બોલે આ નીલી નાધેરમાં

નીલી નાધેરમાં આ લીલી વનરાઈમાં.

માંહેલું લીલી નવપક્ષવ નાધેર ભૂમિનું સમૃદ્ધિ વર્ણન અત્યંત ટુંક છતાં તેટલું જ સજીવ છે.

આવાં મૃદુ પગલાં માંડતી એની એ જ લોક-કલ્પના કોઈ વાર જ્યારે ભગ્યતાના ભુવનમાં સંચરી છે, ત્યારે પ્રકૃતિના મહિમાવંત સ્વરૂપને પણ એણે પોતાની હથેળીમાં ગોટા ઝીલાય તેટલી સરલતાથી ઝીલેલું છે:

વનમાં ચોરો ચીતરી રામૈયા રામ,

ધરતીના કીધા બાજેઠ રે રામૈયા રામ

આલમાં નાખ્યો માંડવો રામૈયા રામ,

વીજળીની કીધી વરમાળ રે રામૈયા રામ.

નવલખ તારા જોઈ રીયા રામૈયા રામ,

પરણે પરણે સીતા ને શ્રી રામ રે રામૈયા રામ

ચુરોપનાં લોક-ગીતો

ગુજરાતના સાહિત્યકારોએ તો પોતાના આ સાહિત્ય-ધન સામે ગદ્ય કાલની સાંજ સુધી નહોતું બેસ્યું, ત્યારે બીજા બાબુ ચુરોપે તો

ચોતાનાં ballads ની લોક-સામગ્રીને આજથી ત્રીસાઓ પૂર્વે પિછાની હતી. આજે તો એની શોધમાં કેટલાય વિદ્વાનોએ લેખ ધારણ કર્યા છે. એનો રાજસત્તાઓએ અને રસિક વર્ગે એની પાછળ દ્રવ્ય-ભંડાર હેતા મૂક્યા છે. એની યુનીવર્સિટીઓએ લોક-સાહિત્યને ચોતાના શિક્ષણ-ક્રમમાં સત્કારી લીધું છે. એટલું જ નહિ પણ ખુદ આપણા તરણો યે આજે વિદ્યાલયોમાં યુરોપી લોક-સાહિત્યના પાઠ કરી રહ્યા છે.

યુરોપી Ballad એ આપણા રાસડાની જ પાશ્ચાત્ય પ્રતિકૃતિ છે. એનસાઇક્લોપીડીઆ બ્રીટાનીકા એનું નીચે મુજબ વર્ણન આપે છે :

ઇંગ્લાંડના રાસડા*

“અસલ ક્રેંચ ક્રિયાપદ baller to dance પરથી જ એ Ballad શબ્દ રચાયો છે. ગોળ કુંડાળે નૃત્ય કરતી મંડળીની ગનિતા તાલ સાથે એકતાલ બનીને ગવાતું લોક-ગીત એટલે ballad: લોકોએ રચેલું, લોકોને માટે જ રચેલું અને લોકોની જ મુખ-પરંપરાએ ચાલ્યું આવતું એ ગીત એની શૈલી, રસ અને ઘટનાઓ પરત્વે તો આખા યુરોપના તમામ મુઠ્ઠામાં સર્વસામાન્ય જ હોય છે. આ લોક-ગીતોની સુંદરતાની એની સચોટતાની અને નિત્ય-નવપલ્લવિતતાની તો, અંગ્રેજ સાહિત્યના નરી કૃત્રિમતાના યુગના કૃત્રિમમાં યે કૃત્રિમ વિવેચકોએ પણ તારીફ કરેલી છે. સર ફ્રીડરીક સીડનીએ પણ એકરાર કર્યો છે કે “જ્યારે એક સુરદાસને મહેયિથી મેં...ગીત ગવાતું સાંભળ્યું ત્યારે તો એ ગીતે, કાંઈ રણુશીંગાના યુદ્ધનાદની માફક જ માફક ઇધિર તપાવી દીધું હતું.”

“ગોવાળીઆ અને ગોવાળણાએ બીબ ધણાં યે મીઠાં ગીતો ગાયાં, અને આ ગીતોની સ્વર્ગીય સુમિષ્ટ જમાવટ કર્યા પછી તેઓએ ગોળ કુંડાળે નૃત્ય આરંભ્યું.” ***

અને ક્રમ જાણે આપણાં જ લોક-ગીતોની ઉત્તમતા વર્ણવતો હોય તેમ આ વિવેચક લખી ગયો છે કે:-

“Ballads sprang from the very heart of the people, and flit from age to age, from lip to lip

*અંગ્રેજ લોક-ગીતો વિષેની તુલનાત્મક વિવેચના ૨. રા. ભાગ ત્રીજીની પ્રસ્તાવનામાં લખાલુથી કરવામાં આવી છે. સંપાદક

of shepherds, peasants, nurses, of all class that continues nearest to the state of natural man. They make music with the splash of the fisherman's oars and the hum of the spinning-wheel, and keep time with the step of the ploughman as he drives his team. The country seems to have aided men in their making; the bird's note rings in them, the tree has lent her whispers, the stream its murmur, the village-bell its tinkling tune. The whole soul of the peasant class breathes in their burdens, as the great sea resounds in the shells cast up on the shores. Ballads are a voice from secret places, from silent peoples and old times long dead; and as such these stir us in a strangely intimate fashion to which artistic verse can never attain."

ગ્રીસ દેશના રાસડા

Edmund Chambers નામનો અંગ્રેજ અધ્યકાર લખે છે કે

"From the beginning, it would appear, the aryan shepherds who dwelt in the pastoral districts of Greece shared in some humble measure the gift of song which became such a wonderful thing amongst their more highly favoured kinsmen of Attica. Even to-day the folk-song of those regions is full of delicate fancies and honeyed cadences which are unfamiliar to the peasantry of other lands. The most complete development of this native popular poetry was reached by that branch of the nation which had migrated across the sea to the sunny shores of Sicily. There was the ideal country for the shepherd life; no chill turnip-fields or desolate downs, such as are our English pastures, but patches of rich meadow hollowed in the hills, with an out-

look over the blue and laughing Mediterranean; cool caves overgrown with tangles of tendrilled vine; soft beds of yellow cythus and fragrant violet; clear springs bubbling up among tufts of myrtle and narcissus. There the cicada chirped at noonday, and the languid brown-limbed men and maidens kept watch over their little flocks of oxen or sheep or goats monotonously from dawn to eve. A land of immanent haunting³ deities. At the yearly festivals of these deities the shepherds gathered themselves together to make merry, and extemporized chant after chant, now filled with rough but good-humoured satire, now telling sweetly the old legends of the country-side, or of rustic love-making, or the simple incidents of the pastoral life."

સુધારો

પાનું ૧૪૭ : 'વઢીયારી સાસુ' : પંક્તિ ચોથી:

'આણાં મોકલે' ને બદલે "પાણીમાં મોકલે"

૧.

હાલરડાં

અને

ખાલ-ગીતો

દેવનાં દીધેલાં

[માતા ગાય છે કે હે બેટા ! તું તો દેવની દીધેલ દોષત છે. તું તો મારા ધરતું સુગંધી ફુલ છે. તું તો માઈ સાચું નાણું છે. તારા માટે તો મેં શિવપાર્વતીજીને પ્રસન્ન કર્યા અને હનુમાનજીને પણ તેલ ચડાવ્યાં. એવો તું તો મહામૂલો છે. માટે તું આ સંસારમાં દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવજે !]

§

તમે મારાં દેવનાં દીધેલ છો,
તમે મારાં માગી લીધેલ છો,
આવ્યાં ત્યારે અમર થઈને રા' !

મા'દેવ જાઉં ઉતાવળી ને જઈ ચડાવું ફુલ;
મા'દેવજી પરસન થીયા ત્યારે આવ્યાં તમે અણમૂલ.

તમે માઈ નગદ નાણું છો,
તમે માઈ ફુલ વસાણું છો,
આવ્યાં ત્યારે અમર થઈને રા' !

મા'દેવ જાઉં ઉતાવળી ને જઈ ચડાવું હાર,
પારવતી પરસન થીયાં ત્યારે આવ્યા હૈયાના હાર
—તમે માઈ નગદ

હડમાન જાઉં ઉતાવળી ને જઈ ચડાવું તેલ,
હડમાનજી પરસન થીયા ત્યારે ઘોડીયાં ખાંધ્યાં ઘેર

તમે મારાં દેવનાં દીધેલ છે,
તમે મારાં માગી લીધેલ છે,
આવ્યાં ત્યારે અમર થઈને રે' !

*

●ચીચાણુ પાસે પાલડી ને ત્યાં તમારી ફધ;
પાન સોપારી ખાઈ ગઈ કકોતરીમાંથી રહી—તમે મારાં
●ભાવનગર ને ●વરતેજ વચ્ચે રે' બાળુડાની ફધ;
બાળુડો જ્યારે જલમીયો ત્યારે ઝબલા ટોપીમાંથી ગઈ—તમે મારાં
●ગમે તે નામ મૂકીને માતા થોડો વિનોદ કરી લે છે.

૨ ✓

પોઢોને !

હાં હીંચોળું ને હાં હાં કડું ઘડી જાવને ઘોડીયા માંય	તમે પોઢોને; અંબર તમે ઓઢોને !
હાં હીંચોળું ને હાં હાં કડું મારા લાડકવાયા લાલ	તમે પોઢોને; પીતાંબર ઓઢોને !
હાં હીંચોળું ને હાં હાં કડું મારે દો'વી છે કાંઈ ગાય	તમે પોઢોને; અંબર તમે ઓઢોને !
હાં હીંચોળું ને હાં હાં કડું મારે ઘરમાં છે ઘણું કામ	તમે પોઢોને; અંબર તમે ઓઢોને !

૩ ✓

બહુ વા'લો

પોઢાને મારા હરિ હાલો હાલો !

તું તો રે તારા બાપને બહુ વા'લો-પોઢાને૦

તું તો રે તારી માતાનો હાલો-પોઢાને૦

મળવાને આવશે ઘજ તણા બાળા,

તે તો રે હાવશે કુલડાંની માળા,

તું તો રે તારા કાકાને બહુ વા'લો-પોઢાને૦

મળવા રે આવશે ગોકુળની ગોપી

તે તો રે હાવશે કુલડાંની ટોપી

તું તો રે તારી માતાનો હાલો-પોઢાને૦

મળવા રે આવશે મામો ને મામી,

તે તો રે ભમ્મર તાણી રેશે સામી,

તું તો રે તારા મામાને બહુ વા'લો-પોઢાને૦

૪ ✓

હાલરડું વા'લું

બાળકને હાલરડું વા'લું !

કાન કુંવરનું હાલરડું વા'લું.

મીઠા મોહનનું હાલરડું વા'લું.

છાનેા મારા વીર,
ભરી આવું નીર,
પછી તારી દોરી તાણું—ખાળકને૦

સાવ રે સોનાતું તારું પારણીયું ને
સોનાની સળીએ કાન
હોતે નાણું તુંને હીંચકો
મારો ભૂદરો ભીને વાન—ખાળકને૦

જળ ભરીને આવું નિમષમાં
(પછી) તાતે જળે નવરાવું,
રૂડે રૂમાલે લૂઈ કરી
પછી ઉંખર લઈ ધવરાવું—ખાળકને૦

હાખા તે હાથમાં દોરડી ને
જમણા હાથમાં માળા,
ચપ કરને તું છોકરા
હવે મેલ્ય ધાવ્યાના ચાળા—ખાળકને૦

કાકા તે ઘઉંની રાટલી ને
માથે માળવીઓ ગોળ,
ચોળી ખવરાવું તુંને ચૂરમું
પછી જૂલાવું તારા હીંડોળ—ખાળકને૦

અટલસની તારી આંગડી ને
માથે નીલમની ટોપી,
મેટો રોપાવું તારો માંડવો
પરણાવું ગોઢૂળની ગોપી—ખાળકને૦

માથે મેવાડાં મોળીયાં ને
કુંડળ ઝળકે કાન,
મરકલડે જુગ મોહી રીયા
મારો કાનો ભીનલે વાન—ખાળકને૦

છાનો રે ચપ,
છાનો રે ચપ,
પછી તારી દોરી તાણું
ખાળકને હાલરડું વા'લું.
કાન કુંવરનું હાલરડું વા'લું !
મીઠા મોહનનું હાલરડું વા'લું !

૫ ✓

ખાળા પોઢાને !

[પૂતળી અને મોરલા વડે શોભીતા પારણીયાં સુવાડતાં છતાંયે ખાળક પોઢતું નથી. બહાલલેલી માડીને તો બિચ વાતે દુઃખ ! ખાળક જ્યારે તોયે દુઃખ, ને ઢંધવા માટે તોયે દુઃખ ! ઉચાટ યાય, બહેમ આવે, પાડોશભોલા પાસે દોડી દોડી પૂછે ! એના માથે ભરથી મીઠું ઉતારે.]

§

સાવ રે સોનાનું માઈં પારણીયું ને
ધુધરીયે ધમકાર ખાળા પોઢાને !
ચાર પાયે ચાર પૂતળીયું ને
મોરવાયે બે મોર ખાળા પોઢાને !

સૂવડાવ્યા સૂવે નહિ રે
 આ શાં કળજગ રૂપ બાળા પોઢોને !
 જેમ તેમ કરી બાળ સુવારીયાં રે
 કરવાં ઘરનાં કામ બાળા પોઢોને !
 કામ કાજ કરીને ઉભાં રીયાં રે
 તોય ન જાગ્યાં બાળ બાળા જાગોને !
 બાઈ રે પાડોશણુ બેનડી રે
 હજી નો જાગે બાળ બાળા જાગોને !
 બાઈ તારૂં બાળક ખીનું છે રે
 લાવો ઉતારીએં લૂણુ બાળા જાગોને !
 સરખી સાહેલી ભેળી થઈને રે
 જગાડયાં નાનાં બાળ બાળા પોઢોને !

૬ ✓

વીર ! સૂઈ જા

સૂઈ જા રે સૂઈ જા !
 કોડીલા કુંવર સૂઈ જા !
 લાડકડા વીર સૂઈ જા !

તું રોઈશ તો
 તારી માતાજી મુંઝાશે,
 વીર ! સૂઈ ના !
 કોડીલા કુંવર સૂઈ ના !
 લાડકડા વીર સૂઈ ના !

તારા દાદાજી દુઃખાશે
 વીર ! સૂઈ ના !
 કોડીલા કુંવર સૂઈ ના !
 લાડકડા વીર સૂઈ ના !

તારા ડાકાજી કચવાશે
 વીર ! સૂઈ ના !
 કોડીલા કુંવર સૂઈ ના !
 લાડકડા વીર સૂઈ ના !

તારી ફઈબા ફાળે થાશે
 વીર ! સૂઈ ના !
 કોડીલા કુંવર સૂઈ ના !
 લાડકડા વીર સૂઈ ના !

તને રામજી રમાડે
 તને લક્ષ્મણજી લડાવે
 વીર ! સૂઈ ના !
 કોડીલા કુંવર સૂઈ ના !
 લાડકડા વીર સૂઈ ના !

તને સીતાજી સુવરાવે
 તને જશોદાજી જુલાવે
 વીર સૂઘ જા !
 કોડીલા કુંવર સૂઘ જા !
 લાડકડા વીર સૂઘ જા !
 સૂઘ જા વીર સૂઘ જા !

૭ ✓

નીંદરડી તું આવે જો

નીંદરડી તું આવે જો આવે જો !
 મારા બચુ તે લાઈ સારૂ લાવે જો-નીંદરડીં
 તું પેડા પતાસાં લાવે જો-નીંદરડીં
 મારા બચુ તે લાઈ સારૂ લાવે જો-નીંદરડીં
 તું ખારેક ટોપરૂં લાવે જો-નીંદરડીં
 મારા બચુ તે લાઈ સારૂ લાવે જો-નીંદરડીં
 તું બદામ મિસરી લાવે જો-નીંદરડીં

૮

હાલો વા'લો રે

હાલો રે વા'લો રે
 કાન કરસન કાળો
 હરિને હીંચકો વાલો.

શામળી સૂરત શામળો વા'લો હાં હાં હાં
 રંગમાં રૂપાળો,
 માતા જશોદા એમજ કે' મારો
 મોરલી ધનળો !
 લાઇ લાઇ મોરલી ધનળો !
 હાં....હાં મોરલી ધનળો !
 ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય-
 હાલો રે વા'લો રે૦

હતું ઇ તો છતું કીધું હાં હાં હાં
 કાનજી તારૂં કામ;
 વારી ને વરમાંડ ડાલ્યાં,
 મેવાડો મસ્તાન !
 લાઇ લાઇ મેવાડો મસ્તાન !
 હાં....હાં મેવાડો મસ્તાન !
 ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય-
 હાલો રે વા'લો રે૦

પરથમ તો ધોબીડાં લૂંટયા હાં હાં હાં
 જોયું મથુરા ગામ,
 મામા કંસને મારતાં કાંઇ
 વરત્યો જેજેકાર !
 લાઇ લાઇ વરત્યો જેજેકાર !
 હાં....હાં વરત્યો જેજેકાર !
 ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય-
 હાલો રે વા'લો રે૦

પાતાળે જઈને કાના હાં હાં હાં
 નાથ્યો કાળી નાગ;
 પોયણ કેરે પાંદડે કાંઈ
 પોઢયા દીનોનાથ !
 ભાઈ ભાઈ પોઢયા દીનોનાથ !
 હાં....હાં રે પોઢયા દીનોનાથ !
 ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય—
 હાલો રે વા'લો રે૦

દોટ મેલીને દડો લીધો હાં હાં હાં
 વનમાં પાડી વાટ;
 માતા જશોદાએ હાલરડું ગાયું
 ઉગમતે પરભાત !
 ભાઈ ભાઈ ઉગમતે પરભાત !
 હાં....હાં રે ઉગમતે પરભાત !
 ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય—
 હાલો રે વા'લો રે૦

ચણ્યા કેરો છોડ મગાવું હાં હાં હાં
 ઓળા પડાવું;
 બાળા કાના છાનો રે'ને
 ગુંન' ભરાવું !
 ભાઈ ભાઈ ગુંન ભરાવું !
 હાં....હાં રે ગુંન ભરાવું !
 ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય—
 હાલો રે વા'લો રે૦

શેરડી કેરો સાંઠો મગાવું હાં હાં હાં
 પાળીએ છોલાવું;
 બાળા કાળા છાનો રે'ને
 ગુંળ ભરાવું !
 ભાઈ ભાઈ ગુંળ ભરાવું !
 હાં....હાં રે ગુંળ ભરાવું !
 ઐળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય-
 હાલો રે વાંલો રે૦

શામળી સૂરત શામળો વાન હાં હાં હાં
 રંગમાં રૂપાળો;
 માતા જશોદા એમ જ કે' મારો
 મોરલી ધનળો !
 ભાઈ ભાઈ મોરલી ધનળો !
 હાં....હાં મોરલી ધનળો !
 ઐળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય-

હાલો રે વાંલો રે
 કાન કરસન કાળો
 બાળાને હીંચકો વાંલો !

૯

હાં...હાં હાલો !

હાલ્ય વાલ્ય ને હાંસીનો
 રાતો ચૂડો ભાઈની માશીનો

માશી ગ્યાં છે માળવે,
ભાઈનાં પગલાં રે જાળવે.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હાંસી
લાડવા લાવશે ભાઈની માશી,
માશી ગ્યાં છે મ'વે,
લાડવા કરશું રે હવે.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હલકી
આંગણે રોપાવો રે રૂડી ગલકી;
ગલકીનાં કુલ છે રાતાં
ભાઈના કાકા મામા છે માતા;
મામાને માથે રે મોળીયાં,
ભાઈનાં ઉતરાવશે હીંગળોડીયાં ઘોડીયાં.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હેવૈયો,
ભાઈને ભાવે રે લાડુ સેવૈયો;
સેવૈયો પડ્યો છે શેરીમાં,
ભાઈ તો રમશે મા'દેવની દેરીમાં;
દેરીએ દેરીએ દીવા કરૂં,
ભાઈને ઘેરે તેડાવી વીવા કરૂં;
વીવા કરતાં લાગી વાર,
ભાઈના મામા પરણે બીજી વાર.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્યના રે હાકા,
લાડવા લાવે રે ભાઈના કાકા.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હુવા,
લાડવા લાવે રે ભાઈના કુવા;
પુવાના શા છે ફેક,
લાડવા લાવશે ગામનાં લોંક;
લોકની શી પેર,
લાડવા કરશું આપણે ઘેર;
ઘરમાં નથી ધી ને ગોળ
લાડવા કરશું રે પોર;
પોરનાં ટાણાં વયાં જાય,
ત્યાં તો ભાઈ રે મોટો થાય.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હેલ્ય,
વગડે વસતી રે ઢેલ્ય;
ઢેલ્યનાં પગલાં રે રાતાં,
ભાઈના કાકા મામા છે માતા.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હડકલી,
ભાઈને ઓઢવા જોવે ધડકલી.

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે વણુઝારો,
સવા શેર સોનું લઈ શણુગારો;

સોનું પડ્યું છે શેરીમાં,
ભાઈ મારો રમશે મા'દેવજીની દેરીમાં.
હાં....હાં હાલાં !

ભાઈને દેશો નૈ ગાળ,
ભાઈ તો રીસાઈ જશે મોસાળ;
મોસાળે મામી છે જૂઠી,
ધોકો લઈને રે ઉઠી;
ધોકો પડ્યો છે વાટમાં,
ને ભાઈ રમે રે હાટમાં.
હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે ડાચો,
પાટલો બેસીને રે નાચો;
પાટલો ગ્યો રે ખસી,
ભાઈ મારો ઉઠ્યો રે હસી.
હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે સાગનો સોટો,
આવતી વહુનો ચોટલો મોટો.
હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે લાડકો,
જમશે ઘી સાકરનો રે વાટકો;
ઘી સાકર તો ગળ્યાં
ભાઈના વેરીનાં મોંડાં બળ્યાં;
ઘી સાકર ખાશે મારા બચુભાઈ,
વાટકો ચાટે રે મીનીબાઈ.
હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે રે રાંક,
 હાથે સાવ સોનાનો છે વાંક;
 વાંકે વાંકે રે જાળી,
 ભાઈની સાસુ છે કાળી !
 વાંકે વાંકે રે ધુધરી,
 ભાઈની કાકી મામી છે સુધરી !
 વાંકે વાંકે મોતી થોડાં,
 ભાઈને ઘેરે ગાડી ને ઘોડાં;
 ઘોડાંની પડધી વાગે,
 ભાઈ મારો નીંદરમાંથી જાગે;
 ઘોડાં ખાશે રે ગોળ,
 ભાઈને ઘેરે હાથીની રે જોડ.

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે ગોરો,
 એની ડોકમાં સોનાનો રે દોરો;
 દોરે દોરે રે જાળી,
 ભાઈની કાકી રે કાળી.

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો રે ચટારો,
 ધી ને ખીચડી રે ચટાડો;
 ધી ને ખીચડી લૂખી,
 ભાઈના પેટમાં રે દુઃખી !

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ ભાઈ હું રે કરું,
 ભાઈની વાંસે બૂલી કરું;

ભાઇને કોઇએ દીઠો,
કુલની વાડીમાં જઇ પેઠો;
કુલની વાડી વેડાવો,
ભાઇને ઘેરે રે તેડાવો.

હાં....હાં હાલાં !

હડય તૂતૂડા હાંકું,
ભાઇને રેતો રે રાખું;
તૂતૂડાં જાળે ફર,
ભાઇ તો શીરાવશે ફધ ને ફૂર;
ફધ ને ફૂર તો લાગે ગળ્યાં,
ભાઇના આતમા રે ઠર્યાં;
હડય તૂતૂડાં હસજો,
વાડીમાં જઇને રે વસજો.

હાં....હાં હાલાં !

૧૦

સૈયરમાં રમે

ધુંબડી સૈયરમાં રમે
ધુંબડી કાજળની કોર
ધુંબડી આંખાની છાંય —ધુંબડી૦

ગા હોવાને ગોણીઓ
ઉપર તાંબડી ધુંબડ જાઇને કાજે—ધુંબડી૦

ધોરાજીનો ઢાલીઓ
પાટી હીરની ધુંબડ જાઇને કાજે—ધુંબડી૦

શેરીએ રમે
સહુને ગમે
ધુ'બડી સૈયરમાં રમે.

ફળીએ રમે
ફળને ગમે
ધુ'બડી સૈયરમાં રમે. .

બારીએ રમે
બાપને ગમે
ધુ'બડી સૈયરમાં રમે.

મેડીએ રમે
માને ગમે
ધુ'બડી સૈયરમાં રમે.

બા'ર રમે
બે'નને ગમે
ધુ'બડી સૈયરમાં રમે.

૧૧

દાદાની દીકરી

મારા વાડામાં એરડો દાદા
લાંબી લાંબી કાતળી દાદા
લાંબી લાંબી કાતળી.

એવી રૂપાળી કાતળી દાદા
 માંડવડો રોપાવશું દાદા
 માંડવડો રોપાવશું.

એવો રૂપાળો માંડવો દાદા
 વેકરડી પથરાવશું દાદા
 વેકરડી પથરાવશું.

એવી રૂપાળી વેકર દાદા
 ઘંટુડે ભરડાવશું દાદા
 ઘંટુડે ભરડાવશું.

એવો રૂપાળો લોટ દાદા
 લાડુડી વળાવશું દાદા
 લાડુડી વળાવશું

*એવા રૂપાળા લાડવા દાદા
 કોરી ગાગરમાં ભરશું દાદા
 કોરી ગાગરમાં ભરશું.

• પાઠાન્તર :

એવા રૂપાળા લાડુ દાદા
 વીરાને જમાડશું દાદા
 વીરાને જમાડશું.

એવો રૂપાળો વીરો દાદા
 બેનને તેડવા ભરો દાદા
 બેનને તેડવા ભરો ર

એવી રૂપાળી બેની દાદા
 બેડલે પાણી ભરો દાદા
 બેડલે પાણી ભરો

એલું રૂપાળું બેડલું દાદા
 કાળી બીપરે ફેડશું દાદા
 કાળી બીપરે ફેડશું

એવી રૂપાળી ગાગર દાદા
વેલ્યને ગઠે ખાંધશું દાદા
વેલ્યને ગઠે ખાંધશું.

એવી રૂપાળી વેલ્ય દાદા
સૂરજ સામી જોડશું દાદા
સૂરજ સામી જોડશું.

એવો રૂપાળો સૂરજ દાદા .
મોતીડે વધાવશું દાદા
મોતીડે વધાવશું.

એવાં રૂપાળાં મોતી દાદા
જેનની ડોકે ખાંધશું દાદા
જેનની ડોકે ખાંધશું.

એવી રૂપાળી જેન દાદા
સાસરીએ વળાવશું દાદા
સાસરીએ વળાવશું.

એવું રૂપાળું સાસરું દાદા
*ઢાચકે પાણી ભરશું દાદા
ઢાચકે પાણી ભરશું.

એવું રૂપાળું ઢાચકું દાદા
કાળી છીપરે ફોડશું દાદા
કાળી છીપરે ફોડશું.

એવી રૂપાળી છીપર દાદા
હળદરડી વટાવશું દાદા
હળદરડી વટાવશું.

એવી રૂપાળી હળદર દાદા
 દેરની મૂછે ભૂંસશું દાદા
 દેરની મૂછે ભૂંસશું.
 એવી રૂપાળી મૂછ દાદા
 ઉદરડાની ધુંશ !

૧૨

આવજો માવા !

મારે ઘેરે આવજો માવા,
 સવારે ઢેખડું ખાવા.

સવારે ઉઠીને જાવું નંદ તણે દરબાર,
 માતા જશોદા કાન જગાડો, મંદર મારે આવ-મારે૦
 પીતળ લોટા જળભર્યા ને દાતણ દાડમી દૈશ,
 કાનજી રે તારું મુખ લૂવાને રેશમી રૂમાલ દૈશ-મારે૦
 ત્રાંબાકુંડી જળભરી ને અંધોળ વેળા થઇ,
 કાનજી રે તારું ડીલ લૂવા હું રેશમી પાંભર દૈશ-મારે૦
 બાજરા કેરાં ઢેખરાં કડું ને તળતાં મેલું તેલ,
 આથણું, પાપડ, કચરી, ઉપર દહીંનું દડણું મેલ-મારે૦
 હરિ બંધાવું હીંચકો ને હીરલા દોરી હાથ,
 હળવે હળવે હીંચકો નાખું પોઠો દીનાનાથ-મારે૦
 માંરે આંગણ વાડીયું માવા, ચોખલીઆળી લાત,
 ઉનો ઉનો પોંક પાડું ને જોળલે પીરસું ખાંડ-મારે૦

૧૩

મારી ગાવડી દોવા

લગારેક નંદના છેયા રે
આંચે મારી ગાવડી દોવા !

મારી ગા તો તૂજને હળી ને તૂજને દોવા છે
રોજનો પૈસો રોકડો માવા મુખડે માગી લે
—લગારેક૦

ખડ પૂજો ને ખાણ નીરું, આડડી ઉભી રહું,
કાનજી રે મારી આજ કરો તો જશોદા માને કહું
—લગારેક૦

હાં કરે હીંદોરા કરે ખડ પૂજો નો ખાય,
ત્રેમ કરું તોય પાટુ મારે એને કોણ દોવાને જાય
—લગારેક૦

૧૪

વાછડલી હરેડી

વાછડલી હરેડી રે
રામ ! તારી વાછડલી હરેડી !

ઇ રે વાછડલીને ખીલા રે જોશે,
કેળ્યના ખીલા ખોડો રે—રામ૦

ઇ રે વાછડલીને મોરી રે નેશે,
હીરની મોરીયું ગઠો રે-રામ૦

ઇ રે વાછડલીને પાણી પાવા છોડી,
ભર્યાં સરોવર ફાડ્યાં રે-રામ૦

ઇ રે વાછડલીને ચરવા રે છોડી,
પટેલનાં ખેતર ભેંજ્યાં રે-રામ૦

ઇ રે વાછડલીને દો'વા રે ખેડી,
નવ નવ ગોણીયાં ફાડ્યાં રે-રામ૦

ઇ રે વાછડલીની છાશ કરવા ખેડી,
નવ નવ નેતરાં તોડ્યાં રે-રામ૦

ઇ રે વાછડલીનાં ધી વેચવા હાટી,
*વરતેજના વાણીયા વઢીયા રે-રામ૦

* કોઈ પણ ગામનું નામ મૂકાય છે.

૧૫

ગાવડી દો !

ગાવડી દો ગોપાળ લાલ !

ગાવડી દો ગોપાળ લાલા, મારે અયણું નૈ રેવાય રે

ગાવડી દો ગોપાળ લાલ !

એવી પરભુ મને ગાવડી દો
મને ત્રણ ટાણાં દૂધ પાય રે—ગાવડી૦

મુંજ ગોરી અને માંકડી દેને
મારું મન લીલડીએ લલચાય રે;
એવી પરભુ મને ગાવડી દેને
કે વાછડીએ વોંચાય રે—ગાવડી૦

મોરી સોતી આપને માવા
(મારાથી) ખીલા નૈ ખોડાય રે;
એવી પરભુ મને ગાવડી દેને
કે આફરડી ખંધાય રે—ગાવડી૦

ખડ પૂજો ને ખાણુ દેને
(મારાથી) ઉભું નૈ થવાય રે;
એવી પરભુ મને ગાવડી દેને
કે આફરડી દોવાય રે—ગાવડી૦

નેણુ કસુંળી નેતરાં દેને
મારાથી છાશું નહિ ફેરાય રે;
એવી પરભુ મને ગાવડી દો
ધીનાં ડાબરીયાં ભરાય રે—ગાવડી૦

ખડ ખવરાવી પાણી પાને
(મારાથી) ઉભું નૈ થવાય રે;
પુરષોત્તમજી નીરને પૂજા
ગુણ નરસૈયો ગાય રે—ગાવડી૦

૧૬

કાંગ દ્યો

કાંગ ખેતર ગ્યાંતાં રે ગોરી કાંગ દ્યો !

ઉભાં ઉભાં કાંગ દ્યો

ખેઠાં ખેઠાં કાંગ દ્યો

કાંગ લેવા ગ્યાં'તાં રે ગોરી કાંગ દ્યો !

ચાલતાં ચાલતાં કાંગ દ્યો

ધબડ ધોળા કાંગ દ્યો

કાંગ ખેતર ગ્યાં'તાં રે ગોરી કાંગ દ્યો !

ટાપલો ભરી કાંગ દ્યો

ખોળલો ભરી કાંગ દ્યો

કાંગ ખેતર ગ્યાં'તાં રે ગોરી કાંગ દ્યો !

સુપડી ભરી કાંગ દ્યો

ખોઈ ભરી કાંગ દ્યો

કાંગ લેવા ગ્યાં'તાં રે ગોરી કાંગ દ્યો !

૧૭

ભોળી જમના

સોનલા ઇંટોણી રે ભોળી જમના

રૂપલાનું ખેડું રે ભોળી જમના

વીશ બેડાં ભરિયાં રે ભોળી જમના
 એક બેડું ખાલી રે ભોળી જમના
 ત્યાં તો બાળ ઉઠ્યાં રે ભોળી જમના
 કેમ દોરી તાણી રે ભોળી જમના
 આમ દોરી તાણી રે ભોળી જમના
 પછી ખેતર ગ્યાં'તાં રે ભોળી જમના
 ત્યાં તો હરણુ આવ્યાં રે ભોળી જમના
 કેમ હરણુ ઠેકે રે ભોળી જમના
 આમ હરણુ ઠેકે રે ભોળી જમના

૧૮

બેની ! મારો કાનો !

કાનો કાળજડાની કોર છે

બેની ! મારો કાનો કાળજડાની કોર છે.

લીલી ટાપી ને માથે મોર છે,

બેની ! મારો કાનો કાળજડાની કોર છે.

વનમાં કાનો દાતણ મગાવે

વનમાં દાતણીયાંની છોળ છે-બેની०

વનમાં કાનો નાવણ મગાવે
 વનમાં નાવણીયાંની છાજ છે-બેની૦
 વનમાં કાનો ભોજન મગાવે
 વનમાં ભોજનીયાંની છાજ છે-બેની૦
 વનમાં કાનો પોઢણ મગાવે
 વનમાં પોઢણીયાંની છાજ છે-બેની૦

૧૯

મારી ઘંટી

ઘંટી મારી આરણ કારણ રે
 ઘંટી મારી હૈયા ધારણ રે
 આશીકે આધવણ બેઠા રે
 પાટલીએ પરભુણ બેઠા રે
 ગાળે ગોવિંદણ બેઠા રે
 હાથે હનુમાનણ બેઠા રે
 થાળામાં શિવણ બેઠા રે
 પૈયે પરપોતમ બેઠા રે
 મુપડે સાળગરામની સેવા રે
 મીઠા બાજરાના મેવા રે

૨૦

ક્રીડીબાઈની જનમાં

હાલો ક્રીડીબાઈની જનમાં

રે ખાશું ચોખા ને ખાંડ !

મોટે પંખીડે વીવા આદર્યો.

ગધેડાને મેલ્યો બાલમાં

રે લાંબો ગોરડીયા ઘઉં—હાલો.

ઉઝયુંને મેલી ઉંડમાં

રે લાવી ઘેવરીયાં ઘી—હાલો.

મકોડાને મેલ્યો માળવે

રે લાંબો માળવીઓ ગોળ—હાલો.

મોરે તે માંડવા રાપીઆ

રે તેતર ખાંધે તોરણ—હાલો.

વધ જોડી વડાં કરે

રે કાળર સીંચે છે તેલ—હાલો.

ચકલો તે આંબો ચાખવા

રે મીંડું થોડેટું થાય—હાલો.

ડોડકો કહે હું ડાંખરો

રે મુને હગલો સીવડાંબ—હાલો.

સમજી તે જોડી સૂચવે

રે મને ધરચોળું આપ—હાલો.

ઘુંશ્યુને પગે ધૂધરા
રે એના વાગે ઘમકાર—હાલો૦

બગલો ચાલ્યો રીસામણે
રે બેઠો દરિયાને બેટ—હાલો૦

મીની હાલ્યાં મનામણે
રે કરડી ખાધી છે ડાક—હાલો૦

ગામને પટેલીએ પૂછીયું
રે મીની મોઢે શાં લોહી—હાલો૦

ઝ્યાંતાં વેવાયુંને માંડવે
રે ચાવ્યાં બીડાં ને પાન—હાલો૦

પોપટડે જનું જોડીયું
રે જૂત્યાં પારેવાં ચાર—હાલો૦

ઉગમણા થાય છે રીડીયા
રે સાંસો લૂટે છે જન—હાલો૦

તેતરે તરવાર તાણીયું
રે બાજે બાંધી બંદક—હાલો૦

રમી જમીને ઘેરે આવીયા
રે લાવ્યા નાનકડી વહુ—હાલો૦

२

राधा-कृष्ण

૨૧

ગોકુળ ગામ રળીઆમણાં

એક ડુંગર ઉપર દેરડી રે,
તીયા વસે માળીરા બે ચાર રાજ
ગોકુળ ગામ રળીઆમણાં રે લોલ.

ગૂંથે ગૂંથે રાબળનાં મોળીયાં રે,
ગૂંથે ગૂંથે રાણીજના હાર રાજ—ગોકુળ

એક ડુંગર ઉપર દેરડી રે,
તીયાં વસે સોનીરા બે ચાર રાજ—ગોકુળ

ઘડે ઘડે રાબળના વાંઝીયા રે,
ઘડે ઘડે રાણીજની આલ રાજ—ગોકુળ

એક ડુંગર ઉપર દેરડી રે,
તીયાં વસે સૂતારી બે ચાર રાજ—ગોકુળ

ઘડે ઘડે રાબળના ઢોલ્લીયા રે,
ઘડે ઘડે રાણીજની ખાટય રાજ—ગોકુળ

એક ડુંગર ઉપર દેરડી રે,
તીયાં વસે હુવારી બે ચાર રાજ—ગોકુળ

ઘડે ઘડે રાબળની સાંકળી રે,
ઘડે ઘડે રાણીજના દીવરા રાજ—ગોકુળ

એક ડુંગર ઉપર દેરડી રે,
તીયાં વસે વાંઝા બે ચાર રાજ—ગોકુળ

વણે વણે રાજના મોળીયાં રે,
 વણે વણે રાણીજનાં ચીર રાજ
 ગોકુળ ગામ રળીઆમણાં રે લોલ.

૨૨

જનેતાના હૈયામાં

[સાચી વાત તો એમ છે કે કૃષ્ણ દેવકીજીને પેટે કંસના કેદખાનામાં જન્મેલા, ને પછી એના પિતાજી વસુદેવ એમને છાનામાના નંદ-જશોદાને ઘેર મૂકી આવેલા. પણ આ ગીતમાં તો ઇતિહાસ અળગો મૂકાયો છે. મુખ્યત્વે તો આ ગીતમાં સગર્ભા માતાનું મધુર ચિત્ર દર્શાવવાનો આશય છે. મહિને મહિને શાં શાં ચિહ્નો જણાય, અને બાલ-જન્મ સમયે શી શી વિધિઓ કરાય, તેનું વર્ણન છે.]

§

એક દેવકી જશોદા બે બેનકી હરનું હાલરડું,
 બે બેની પાણીડાંની હાર્યું રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.

દેવકી પૂછે જશોદા કેમ દૂબળાં રે હરનું હાલરડું,
 બાઈ તારે તે કેટલા છે માસ રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.

મેં તો સાત જણ્યાં તોય વાઝીયાં રે હરનું હાલરડું,
 હવે આઠમાની કરવી શી આશ રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.

પેલે માસે તે જાણ્યું અજાણ્યું રે હરનું હાલરડું,
 બીજે માસે તે હૈડામાં જાણ્યું રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.

ત્રીજે માસે સૈયરને સંભળાવીયાં રે હરનું હાલરડું,
 ચોથે માસે તે ચૂરમાંના ભાવા રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 પાંચમે માસે તે પંચમાસી ગાંધી રે હરનું હાલરડું,
 છઠ્ઠે માસે મૈયર કાગળ મેલ્યા રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 સાતમે માસે તે ઝોળલા ભરીઆ રે હરનું હાલરડું,
 આઠમે માસે મૈયરીએ વળાવ્યાં રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 નવમે માસે તે કાન કુંવર જલમીયા રે હરનું હાલરડું,
 સોના છરીએ તેનાળ વધેયાં રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 એ તો રૂપલાની કોશે ભંડાર્યાં રે હરનું હાલરડું,
 પાણી સાટે દુધડીએ નવરાવ્યાં રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 હીર સાટે તે ચીરમાં વીંટાવ્યાં રે હરને હાલરડું,
 ચોખા સાટે મોતીઠે વધાવ્યાં રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 બાર વાસાનું બાળક બોલીયું રે હરને હાલરડું,
 માડી મને રમકડાં લે આલો રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.
 સોના ગેડી ને રૂપલા દડૂલીયો રે હરને હાલરડું,
 જળ જમનાને કાંઠડે દોટાવ્યો રે ગોવીંદજીનું હાલરડું.

૨૩

આપનાં વેર

[બાલુડા કૃષ્ણ ગેડી દડે રમે છે. રમતાં રમતાં દડો એક ડોશીમાને વાગે છે. ડોશીએ તો મેણાં માર્યાં છે કે 'બહુ બેર વાળો હો તો તારા

આપના વેરી મામા કંસને માર ને ! મને ગરીબને શીદ સંતાળે છે !”
 મેણાંના આર્થ કૃષ્ણ મહારાજ તો ઉપડયા. બથમાં બીંસીને મામા કંસને
 પૂરા કર્યો.]

§

ઝોક દેવકી જશોદા બેનડી રે લોલ,
 બેય બેન્યું પાણીમાં સાંચરી રે લોલ.

દેવકી પૂછે જશોદા કેમ દૂબળાં રે લોલ,
 મેં તો સાત જણ્યાં ને હજી વાંઝીઆં રે લોલ.

બેની તુજને તે કાનકુંવર જલમશે રે લોલ,
 કાન જલમે ને મુજને તેડાં મેલજે રે લોલ.

ચંદર ઉગ્યો ને કાનનો જલમ થીઓ રે લોલ,
 માશીને તેડલાં મોકલ્યાં રે લોલ.

એની માશી આકાશમાંથી ઉતર્યાં રે લોલ,
 અમીનાં કંચોળાં ભરી લાવીઆં રે લોલ.

બાર વાસાનું બાળ મુજે બોલીયું રે લોલ,
 માડી મુજને રમત્યું તે બતાવ્યને રે લોલ.

સોના ગેડી ને રૂપા દડૂલીઓ રે લોલ,
 કાન કુંવર તે રમવાને નીસર્યાં રે લોલ.

સાઠ્ય વરસની ડોશી પાણી ભરે રે લોલ,
 વાગ્યો દડો ડોશીના પગમાં રે લોલ.

ડોશી એમ કરીને મેણું બોલીઆં રે લોલ,
 તારા બાપનાં હતાં તે વેર વાળને રે લોલ.

માડી અમને તે વાત કરી આલને રે લોલ.
જાવું મામાને ઘેરે મળવા રે લોલ.

સાંકડી શેરીમાં મામો સામા મળ્યા રે લોલ,
ભાણેજ દેખીને મામો સંતાઈ ગીઆ રે લોલ.

સંતા સંતા મા મામા મુરખ્યા રે લોલ,
આપણે મામો ભાણેજ ખેય મળીએ રે લોલ.

હૈયું ભીંસીને મામો ભાણેજ બહુ મળ્યા રે લોલ,
તારા બાપનાં હતાં તે વેર વળી ગીઆં રે લોલ.

૨૪

મારા કાનકુંવરની જૂલડી

[કૃષ્ણજીની જૂલડી ખોવાઈ. ત્યાં તો માતા જસોદાજી આકળાં
ખેબાકળાં થઈ ગયાં. એનાં મનમાં તો એમ કે મારા દીકરા વગર ખીન્ન
કોઈને એ વસ્ત્ર જોપે જ નહિ ! મનમાં થયું કે પેસો ટિખળી નારદજી જ
મારા ખેટાની જૂલડી ચોરાવી ગયા હશે ! એને ખોલાવી, આકરા સમ
ખવરાવી, એનું સાચ નક્કી કરવા હું ધગધગતો ગાળો કંપડાવરા !]

§

ધન્ય ગોકળીયું ધન્ય વનરાવન, ધન્ય ગોકળની નારી રે,
માતા જસોદા ધોવા ગ્યાં'તાં જૂલડી વીસારી
કોઈને જડી હોય તો દેલો મારા કાનકુંવરની જૂલડી.

સાવ સોનાની ઝૂલડી મહીં રૂપાના છે ધાગા,
અવર લોકને અરથે નહિ મારા કાનકુંવરના વાઘા
કેઈને જડી હોય તો દેજો મારા કાનકુંવરની ઝૂલડી.

શેરીએ શેરીએ સાદ પડાવું ઘર ઘર હીંદું જોતી,
ઝૂલડીને છેડે મારાં અમૃત સાચાં મોતી
કેઈને જડી હોય તો દેજો મારા કાનકુંવરની ઝૂલડી.

ધમણુ ધમાણું ગોળા તપાવું નારદને તેડાવું,
ઝૂલડીને કારણુ એને તાતા સમ અવરાવું
કેઈને જડી હોય તો દેજો મારા કાનકુંવરની ઝૂલડી.

૨૫

કાનાની પછેડી

નવાનગરમાં નવલી વાત, કાન ઘડાવે નવસર હાર,
હાર ઘડાવતાં લાગી વાર, કાન પછેડી રહી કમાડ.

આવી લુવારણુ દીવડો લઈ, વળતાં પછેડી લેતી ગઈ.
તેડાવો લુવારણુ ચલવો જાણુ, તેં કેમ લૂંટયાં ગોકળ ગામ !

નથી લૂંટયાં અમે ગોકળ ગામ, નથી દુવ્યા અમે શ્રી ભગવાન.
કેસી પછેડી કેસી ભાત, કેસો કાનુડો કેસી રાત.

ધોળી પછેડી ઢૂંઢણુ ભાત, કાળો કાનુડો આઠમ રાત.
ઓસીકે મેલીને કાન પાંગતે જીવે, પછેડી સંભારી કાન ધૂશકે રૂવે.

આવી સુતારણ બાજેઠ લઈ, વળતાં પછેડી લઈ.
તેડાવો સુતારણ ચલવો જાણુ, તે કેમ લૂંટયા ગોકળ ગામ !

નથી લૂંટયા અમે ગોકળ ગામ, નથી દુવ્યા અમે શ્રી ભગવાન.
કેસી પછેડી કેસી ભાત, કેસો કાનુડો કેસી રાત !

પીળી પછેડી પોપટ ભાત, કાળો કાનુડો આઠમ રાત.
ઝાશીકે મેલીને કાન પાગતે જીવે, પછેડી સંભારી કાન ધ્રશકે રૂવે.

આવી કુંભારણ માટલાં લઈ, વળતાં પછેડી લેતી ગઈ.
બોલાવો કુંભારણ ચલવો જાણુ, તેં કેમ લૂંટયાં ગોકળ ગામ !

નથી લૂંટયાં અમે ગોકળ ગામ, નથી દુવ્યા અમે શ્રી ભગવાન.
કેસી પછેડી કેસી ભાત, કેસો કાનુડો કેસી રાત !

રાતી પછેડી રીંગણ ભાત, કાળો કાનુડો આઠમ રાત.
ઝાસીકે મેલીને કાન પાગતે જીવે, પછેડી સંભારી કાન ધ્રશકે રૂવે.

૨૬

મહી-મથન

[નંદણની નવલાખ ગાયોનાં દૂધની છાશ ફેરવવાનું મહિમાવંત દસ્ય મંડાય છે. સાત સાત સાગરો જેવડું તેા વાસણુ : તેમાં મેર પહાડ રૂપી રવાઈ : એવી પ્રચંડ રવાઈને કુમાવવા માટે સાધારણ દોરડા કાંઈ ચાલે ? જંગી નાગનાં નેતરાં બનાવ્યાં. ગોળી ઉપર ઢાંકવાની ગોળાકાર માંકડી (લાકડાનું ઢાંકણ) પણ એટલી જ ગંભીર નેહએ, એટલે ચંદ્રમાને આભમાંથી ઉતાર્યો. આના ડાઠ રચાયો. હવે આવાં વિરાટ મહી-મથન થાય છે કોને હાથે ? રાધા-કૃષ્ણના નાનકડા હાથે ! કૃષ્ણના હાથની કામલ છટામાં અને કાયાના મૃદુ ડોલનમાં ઇશ્વરી સામર્થ્યનું દર્શન

થાય છે. સાગર-મંથન રૂપી પ્રકૃતિની પ્રચંડતા અને તેના ઉપર રાજ્ય સ્થાપનારા પુરૂષની સહજ સુકુમારતા : બન્ને વચ્ચેનો વિરોધ બાણે કે અનેરૂં સંવાદિત્ય ધારણ કરે છે. રાધા ગોરી અને કાનજી કાળો ને બન્ને રંગોની પાણી મધુર મિલાવટ થાય છે.]

§

નંદજીને ઘેરે નવલખ દૂઝે,
વલોણાંની વેણુયું વાળે રે લોલ.

માતા જંશોદા તમારા કાનને,
મહીડાં વલોવવા મેલો રે લોલ.

અમારા કાન તો પારણીએ પોઢયા,
મહીડાંની વાત શું બાણે રે લોલ.

સાતે સમદરીઆની ગોળી રે કીધી,
મેરૂનો કીધો રવાયો રે લોલ.

નવકુળ નાગનાં નેતરાં રે કીધાં,
માકડી કીધી ચંદરની રે લોલ.

એક કોર કાળો કાનજી ધુમાવે,
એક કોર રાધા ગોરી રે લોલ.

હાથે છે કાંકણી ને વેઢ અબુકે વાલો
લટકે નેતરાં તાણે રે લોલ.

હળવા હળવા તાણે છબીલા,
નંદવાશે મહીડાંની ગોળી રે લોલ.

નંદવાશે ગોળી ને ઉડશે છાંટા,
*નવરંગ ચૂંદડી ભીંબશે રે લોલ.

એટલું કીધું ને કાન રીસાઈ ચાલ્યા,
જઈ વનરાવન વસીયા રે લોલ.

ચોળસેં ગોપીયું ટોળે વળોને,
કાનને મનાવા ચાલી રે લોલ.

કાન રે કાન મારા ભરવાડું લાણેજ,
આવડલી મત કોણે દીધી રે લોલ.

મનની કીધી ને કાન મંદિર પધાર્યા,
ગોપીયું મહાસુખ પામી રે લોલ.

• ‘હંદારો કાચલ ચોળી રે લોલ.’

૨૭

[કિપરનું જ ગીત : જુદા ઢાળનું]

આજ મારે વલોણા વાર છે રે લોલ.

સાત સમદરની ગોળી રે કીધી,
મેરૂનો કીધો રવાયો રે લોલ-આજ૦

નવકુળ નાગનાં નેતરાં રે કીધાં,
ગંગા જમનાનું વલોણું રે લોલ-આજ૦

માતા જ્યોત્સના તમમારા કાનને,
મહીડાં વલોવવાને મેલો રે લોલ-આજ૦

અમારો કાન છે બાળો ને લોળો,
મહીડાંની વાત શું જાણે રે લોલ-આજઠ

મહીડાંની વાત મારો વાલોજી જાણે,
માખણ ઉતારીને આલે રે લોલ-આજઠ

એક કેર કાળો કાનજી ધુમાવે,
એક કેર રાધા ગોરી રે લોલ-આજઠ

(બાપીનું અગઉના ગીત મુજબ)

૨૮

[ચિનું એ : જુદા ઢાળનું]

મારા પરજીજીને બંસે હો ગાવડી,
દૂધ દોયાનાં દોણાં હો નંદના ગોવાળી.

સાસુ અમારી ગામડે પધાર્યા,
નણુદલ છે પણ નાનાં હો નંદના ગોવાળી.

હું રે એકલડી ને વલોણાં આજાં,
કેમ કરી મહીડાં વલોવું હો નંદના ગોવાળી.

હાલો દેરાણી ને હાલો જેઠાણી,
મારાં મહીડાં વલો'વા હો નંદના ગોવાળી.

માતા જશોદા તમારા કાનને,
મહીડાં વલોવવા મેલો હો નંદના ગોવાળી.

* * *

૨૯

[ચિત્રું એ : જુદા ઢાળવું]

નાની એવી ગોળી મારાં મહીડાં ઘણેરાં,
સમદરીઓ વલોવ્યો હો છ રે.

માતા જસોદા કાનને જગાડો,
મારાં મહી વલોવવા હો છ રે.

અમારો કાન સખી જાળો ને ભોળો,
મહીડાંની વાત શું જાણે હો છ રે.

ઝાલ ઝખુકે એની વેળ્ય શું લટકે,
રંગભર નેતરાં તાણે હો છ રે.

કાન રે કાન મારા માખણ નો ખાશો,
નાની નણુંદ મેણું બોલે હો છ રે,

એટલું કીધું ને કાન રીસાઈ ચાલ્યા,
જઈ વનરાવન વસ્યા હો છ રે.

* * *

૩૦

ગોરસનો ચોર

કાનાને ભાવે દહીં દૂધડાં રે કાનો મહીડાંનો ચોર જો !
પાડોશણ પાણી સાંચરી રે, એનાં રેઠાં કમાડ જો.
સાંકળ ઉઘાડી કાનો સાંચર્યો રે, ગીયા મંદિરીયા માંચ જો.
ચારે ખુણે કાનો ફરી વળ્યા રે, સીંકે દીઠાં ગોરસ જો.

મટુકીમાં મારી કાને મોરલી રે, થઈ છે મહીડાંની ધાર લે.
ખાધાં થોડાં ને ઢોળ્યાં ઝાઝલાં રે, કાનો દાડીનો ચોર લે.
ત્યાં તો આવી ઘરની નારી રે, ઝાડ્યા કાનાના હાથ લે.
કોઈ કે' કાનુડાને મારશે રે, કોઈ કે' નંદનો કુમાર લે.
હાથે તે માર્યો કાને આંચકો રે, ત્રુટયો રાધાનો હાર લે.
હુકાં બેસીને ગોરી વીણુલે રે, કાનો મેલે છે દોટ લે.
એક મોતીડું કાને સાંતર્યું રે, અડવી દિસે છે ડોક લે !

૩૧

[કિપરનું : ગુજરાતમાં ગવાતું]

ઘેલી ગોવાલણ પાણી ચાડ્યાં હો સુંદર શામળીઆ
મારા વા'લાએ જતાં જાણ્યાં હો સુંદર શામળીઆ
વાલા સૂતાં મંદર ઉઘેડ્યાં હો સુંદર શામળીઆ
વાલા પેઢેલા મંદર માંચ હો સુંદર શામળીઆ
વાલે આડું જોયું જોયું અવળું હો સુંદર શામળીઆ
વાલે ગોરસ શીકે ભાળ્યું હો સુંદર શામળીઆ
વાલે હુકા બેસી આરોગ્યાં હો સુંદર શામળીઆ
વાલા અડધાં ખાધાં ને બધાં ઢોળ્યાં હો સુંદર શામળીઆ
વાલે હાથ ધોયા ને મોડું એકું હો સુંદર શામળીઆ
વાલા એટલામાં ઘરનાર આવી હો સુંદર શામળીઆ
વાલા છીંડું નોતું તે ભીંત ફાડી હો સુંદર શામળીઆ
લાવો લાવો જોતર લાવો નાડી હો સુંદર શામળીઆ

એને બાંધો અવળા હાથે હો સુંદર શામળીઆ
 એને બાંધો આંખડીઆની ડાળે હો સુંદર શામળીઆ
 હાથું ભાંગ્યું કોળાળો તૂટ્યો હો સુંદર શામળીઆ
 એનું છેદ્યું પાંસળું ભાંગ્યું હો સુંદર શામળીઆ
 એને લેજો ધુમટી માંય હો સુંદર શામળીઆ
 એને વાગ્યું છે ઢીંચણ માંય હો સુંદર શામળીઆ

૩૨

કાનૂડાને વારજો !

માડી ! તમે હવે કાનૂડાને વારજો
 માડી ! મારો બહુ કયો લજવાડો હો રાજ
 —માડી૦

માડી ! મારાં શીકેથી મહીડાં ઉતારીયાં
 માડી ! મારાં ખાધાં નૈ એટલાં ઢાળ્યાં હો રાજ
 —માડી૦

માડી ! મારાં સૂતાં તે બાળ જગાડીયાં
 માડી ! મારાં રમતાંને રેવરાબ્યાં હો રાજ
 —માડી૦

માડી ! મારાં ખીલેથી વાછરૂં છોડીયાં
 માડી ! મારાં આવતાંને આઢાડ્યાં હો રાજ
 —માડી૦

૩૩

દોહી પીનારો

કાલ ખીલેથી વાછરૂં છોડીયાં રે,
 છોડી ચાલ્યા છે વનની માંચ રે
 આડાં ફરે છે વ્રજ વીનતા રે.

મારાં વાછરૂંની ડોકે સાંકળાં રે,
 મારાં વાછરૂંની ડોકે ઝીણું કુમકાં રે,
 સાચવજો દીનાનાથ રે
 સાંજ પડે ને સંભાળજો રે.

ગોપી અવડાં વચન શીદ બોલવાં રે,
 નથી આપતી રોકડાં દાણુ રે
 વાળી જાને તારાં વાછરૂં રે.

નંદ બાવાને કે'દી હુતી ગાવડી રે,
 તું તે શું જાણે ચાર્યાની વાત રે,
 વનમાં જઈને ગાયું દોધ પીવે રે

ગોપી તારી તે ગાય તુજ લક્ષણી રે
 આપે ધાવે પોતાનાં દૂધ રે
 આજ ઓઠાડછ અમને રે.

ગોપી ગાયું ચાર્યાના ગણુ ગીયા રે,
 ગણુ ગીયા પાણીને પૂર રે
 વગડો વેઠીને વેરી થીયાં રે.

કાન ગણુનો ઘડાવીશ ધૂધરો રે,
 બાંધીશ બળવા ગોધાની ડોક રે,
 નવખંડ વાગે ધૂધરો રે.

૩૪

ગાયનો ચોર

ખીજ બંસી ગોવાળીઆ, ગાય દીઓ અમારી ગોતી.

કાના ગોવાળીઆ, તમને બળાવતાં,
કેમ કો'છો ગા' નો'તી રે—ખીજ૦

સોના સીંગડીએ ને રૂપલાની ખરીએ,
હીરની મોરીએ હતી રે—ખીજ૦

આંહીઆંજ બેસતી ને આંહીઆંજ ઉઠતી,
(હું તો) હમણે સંભાળીને સૂતી રે—ખીજ૦

હાથે તે ચૂડલો ને ગોઠણમાં ગોણીયું
લાડે કોડે ગા' દોતી રે—ખીજ૦

૩૫

બિચારો !

આલસ વાગે ને વાલો હરિરત્ન ગાય, કાન ગોપીનો છેડો ઘેરાય.

મેલો મેલો કાનુડા અમ્મારાં ચીર,
હું તારી બેનડી ને તું મારો વીર.

કાયકી બેનડી ને કાયકો વીર,
તમે ગોપી ને અમે નરમળ નીર.

છેડા ફાટયો ને ગોપી રાવે ગઇ,
જશોદાને મંદિરે ઉભી રહી.

માતા જશોદા તમમારે કાન,
નત્ય મારગડે માગે દાણ.

દાણ માગે ને વળી લૂંટી ખાય,
ઇ તે ગોકળીઆમાં કેમ રેવાય.

જાવ જાવ ગોપીયુ' તમમારે ઘેર,
આવે કાનો તો માંડું વઢવેડ.

સાંજ પડી ને કાનો આવ્યો છે ઘેર,
માતા જશોદાએ માંડી વઢવેડ.

ભાઈ રે કાનુડા તારે આવડી રી હેર,
નત્યના કજીઆ લાવે મારે ઘેર.

માતા જશોદા તમમારી આણ,
જૂઠું જોલે ગોપી ચતુર સુબાણ.

વનમાં ચાડું એકલો ગાય,
ચાર પાંચ ગોપીયુ' ભેળીયુ' થાય

પરથમ આવે ને મારી ઝાલર બબાય
બીજી આવે ને મારે મુગટ ઘેરાય.

ત્રીજી આવે ને મારી તૃષણા કરે,
ચોથી આવે ને મારે ચરણે પડે.

એટલી વપત મારે વનમાં પડે,
તો યે ગોપી મારી રાવ જ કરે !

૩૬

મોતીનાં વાવેતર

જળ રે જમનાનાં ઝીલતાં જી રે શામળીઆ,
મને મોતીડું લાગ્યું હાથ નંદજીના નાનડીઆ.

ગાડે કરીને મોતી આણીયું જી રે શામળીઆ,
માતા પાડો મોતીડાંના લાગ નંદજીના નાનડીઆ.

એક મોતીમાં શું જોઈએ જી રે શામળીઆ,
મોતી વાળ્યાં ઘણેરાં થાય નંદજીના નાનડીઆ.

જમનાને કાઠે કયારે રાપીઓ જી રે શામળીઆ,
માંહી વાળ્યો મોતીડાંનો છોડ નંદજીના નાનડીઆ.

એક મોતીને બળે પાંદડાં જી રે શામળીઆ,
મોતી ફાલ્યાં છે લચકા લોળ નંદજીના નાનડીઆ.

એક ડાળ્યને બીજી ડાળખી જી રે શામળીઆ,
વચલી ડાળ્યે મોતીડાંની લુખ નંદજીના નાનડીઆ.

થાળ ભરીને મોતી વેડીઆં જી રે શામળીઆ,
*માતા પાડો મોતીડાંના લાગ નંદજીના નાનડીઆ.

કોઈને ચપટી ચાંગળું જી રે શામળીઆ,
રાણી રાધાજીનો નવસરો હાર નંદજીના નાનડીઆ.

*તેનો ગુંથો છે નવસરો હાર નંદજીના નાનડીઆ.

હાર હરિને પે'રાવીએ જી રે શામળીઆ,

મારે વા'લે રમાડ્યાં રાસ નંદજીના નાનડીઆ.

૩૭

નેડલું

નેડ નેતાં તે નેડલું જડી ગયું રે લોલ.
 કરમ આકુંથી પાંદડું ઉડી ગીયું રે લોલ.
 હેરી હેરીને નેઉં ત્યાં હરિ હીંચકે રે લોલ.
 દોરો હીરનો ને સાંકળાં છે હેમનાં રે લોલ.
 વાગે અંજ પખાજ, વાગે વાંસળી રે લોલ.
 ઉઠે અખીલ ગુલાલ, ગાજે વાંસળી રે લોલ.
 લાલ લાકડી ને રાતી ચટક આંખડી રે લોલ.
 ખીળી પાંખડી ને પાંપણ ઉપર પાછડી રે લોલ.
 હવે થોડી રહી પ્રીત આજું જોડ્ય મા રે લોલ.
 કૃળ પાક્યા વન્યાનું કાચું ત્રોડ્ય મા રે લોલ.

૩૮

સોગડાંની રમત

ઝોધા સાંભળો તો એક કહું વાતડી રે લોલ.
 એક ગોઠડી કહું તે મારા મનની રે લોલ.
 હું તો એકલી ગઈ'તી વનરાવનમાં રે લોલ.
 ત્રીયાં નો'તું કોઈ માનવીના જનમાં રે લોલ.
 વેળા બપોરી ને પંથ તો બીજો થયો રે લોલ.
 વેગળેથી કાનુજો દ્રષ્ટે પડ્યો રે લોલ.

મેં તો પછવાડે જઈને પટકો ઘેરીયો રે લોલ.
 મુખ ઓશિયાળું કરીને ઉભો રીયો રે લોલ.
 તમે ક્યાંથી આવ્યા ને ક્યાં જવ છો રે લોલ.
 ઘણે દૂરથી આવ્યા તમે થાક્યા હશે રે લોલ.
 આવો એસો કદંબ કેરી છાંયડી રે લોલ.
 થાક લાગ્યો હોય તો ઉનાં પાણી મેલીએં રે લોલ.
 તરસ લાગી હોય તો ટાઢાં પાણી લાવીએં રે લોલ.
 ભૂખ લાગી હોય તો સૂખડું મગાવીએં રે લોલ.
 મુખડાં નો ભાવે તો મીઠાં મેવા લાવીએં રે લોલ.
 મેવા નો ભાવે તો વનફળ વેઝવીએં રે લોલ.
 લાલ અલબેલા આવો તો રમીએં સોગંદે રે લોલ.
 મારી લીલી ખીજી કળી રાત્રી સોગંદી રે લોલ.
 સોળ સોળદાં ને પાસા જડયા મોતીડે રે લોલ.
 ચાર્યા ચીખ્યાના સમ ખાવા આકરા રે લોલ.
 રમતાં જૂડું નવ બોલવું ઠાકરા રે લોલ.
 રમતાં પાણી ખીવા યે ઉઠવું નહિ રે લોલ.

*

એવા ઠરાવ કરીને એલ માંડીયા રે લોલ.
 પછી રાધાજીએ પાસા ઢાળીયા રે લોલ.
 પડયા છપ્પન પચાસ પોખારા ખારના રે લોલ.
 પછી કરસનજીએ તે પાસા ઢાળીયા રે લોલ.
 એને ઢાળ્યા ઓછા તે બહુ આવીયા રે લોલ.

• ચૂલે દૂધ ઉભરાય તો યે ઉઠવું નહિ રે લોલ.

ઘોડીયે ખાળ ફેલે તો યે ઉઠવું નહિ રે લોલ

હાર્યા હાર્યા દીનાનાથ રાધાજી જીતીયાં રે લોલ.
 હાર્યા હાર્યા કહી લોક તાળી પાડતાં રે લોલ.
 મારા વાલાજીને હાર્યા હું તો નૈ કહું રે લોલ.
 મારા પરજીજીને હાર્યા હું તે કેમ કહું રે લોલ.

૩૯

નીંદરા ના'વે રે

મોર બોલે *મધૂરી રાત રે
 નીંદરા ના'વે રે.

હું તો સૂતી'તી સેજ પલંગ રે
 ઝળકીને જાગી રે—મોર૦

હું તો ચાલી'તી વનરાવન રે,
 ફુલડાં લેવા રે—મોર૦

હું તો હરજે પરોવતી હાર રે,
 અધવચ તૂટ્યો રે—માર૦

મારી ઓઢ્યા જલમની પ્રીત રે
 તોડી કેમ તૂટે રે—મોર૦

૪૦

રથ ફેરે

હાં રે રથ ફેરે ગોકુળ રથ વાળા.

હાં રે તમે નંદ જશોદાના લાલા ગોકુળ રથવાળા

ગાયું રે તલખે ને વાછરૂ રે તલખે,

તલખે ગોપ બિચારા ગોકુળ રથવાળા-હાં રે૦

ગંગાજી તલખે ને જમનાજી તલખે,

તલખે નદીયું *કિનારા ગોકુળ રથવાળા-હાં રે૦

ચાંદો રે તલખે ને સૂરજ તલખે,

તલખે નવલખ તારા ગોકુળ રથવાળા-હાં રે૦

નંદજી તલખે ને જશોદાજી તલખે,

તલખે બળભદ્ર વીરા ગોકુળ રથવાળા-હાં રે૦

વલ્લભ વિનાની ગોપીયું રે તલખે,

તલખે ભગત તમારા ગોકુળ રથવાળા-હાં રે૦

* * *

* નાળાં

* * * રાધેલી તલખે ને કસ્તૂરી તલખે,

તલખે મોર બપૈયા

ગોકુળ રથવાળા-હાં રે૦

૪૧

વિસારી મેલ્યાં

કોઈ કે' ઓધવ આવે, કોઈ કે' માધવ આવે,

કોઈ કે' વધામણી રે.....એ ઓધવજી.

હૈયા કેરો હાર આવું, ડોકનું માદળીયું આવું,
માથા સોતી ડામણી રે.....એ ઓધવછ.

નાનાં હતાં ભેળાં રમતાં, એકી ભાણે બેસી જમતાં,
હવે હરિને નથી ગમતાં રે.....એ ઓધવછ.

વાઝે તો વિસારી મેઝ્યાં તેડીને તરછોડી મેઝ્યાં
આઘાં લેરે પાછા ઠેઝ્યાં રે....એ ઓધવછ.

કાળી કુબજ કામણુગારી, વશ ધ્રીયા વનમાળી,
હથેલીની લીધી તાળી રે.....એ ઓધવછ.

૪૨

કાગળ

[મેળાં ટોળાં દધને કુચ્છને કુચ્છ પલેચી પાછા તેડારી લેવાની
કેશીશ છે.]

§

રે કાગળ દેલો કાનુંડને જઈ.

કંસની દાસી ઓઢી કુબજ ને,
તેમું પ્રીત લગઈ,

બદવ ફળ લગવીયું રે વાંલા,
લલતળ્યા બળીભદ્ર ભાઈ રે—કાગળ.

દળણું રે દગતી ને પાણી રે ભરતી,
ઉઘરાવી રે એકઈ,

વાલમજને વટલાવ્યા ઇ તો
નાતખારી ને નભાઈ રે—કાગળ.

પે'રવા નો'તું એને પાણકોડું ને
 હીરનાં ચીર પે'રધું;
 મોહનજીએ મે'ર કરી ત્યારે,
 થઇને બેઠી છે બાઈ રે—કાગળ૦

ઠરમાં નો'તી ચોધા કાંકણી ને,
 રતન ચૂંટી પે'રધું;
 બાલ જખુકે ચોધા હાર ચખુકે
 રતન કાંકણી જડાઈ રે—કાગળ૦

દાગ્રીને થાશે ચોધા દીકરી ને તેના
 કોણ રે થાશે જમાઈ;
 નાત્યમાં નથી રાખ્યું નોતડું રે પછી
 કોણ રે થાશે વેવાઈ રે—કાગળ૦

૪૩

કોઈ દેખાણે !

[પ્રભુની બંસી સાંભળીને મિલન-આવર રાધિકા ભાન ભૂલી દોડે છે. પણ પ્રભુ જડતા નથી. વેલ્ચ બેઠાવી પાછળ પડે છે. પ્રભુના નગરમાં જન્મ મીઠાં ભોજન રાંધે છે. પરંતુ અતિથિદેવ ન જ આવ્યા. ને રાધાને ગળે કાળીઓ ન ઉતર્યા. આવી નિષ્કુરતા દેખીને રાધાને જીવન અસહ્ય જણાયું.]

§

મારી શેરીએથી કાન કુંવર આવતા રે લોલ,
 મુખેથી મોરલી બબલવતા રે લોલ.

હું તો ઝબકીને જોવા નીસરી રે લોલ,
ઝોઢયાનાં અંખર વિસરી રે લોલ.

હું તો પાણીલાંને મસે જોવા નીસરી રે લોલ,
ઘંઢાણી ને પાટલી વિસરી રે લોલ.

હું તો ઇસવર પૂજવાને નીસરી રે લોલ,
ચોખા કંકાવટી વિસરી રે લોલ.

સાગ રે સીસમની મારી વેલડી રે લોલ,
નવલે સૂતારે ઘડી પીંજણી રે લોલ.

મેં તો ઘોજો ને ધમજો બે જોડીયા રે લોલ,
જઈને અમરાપરમાં છોડીયા રે લોલ.

અમરાપરના તે ચોકમાં દીવા બળે રે લોલ,
મેં રે જાણ્યું કે હરિ આંહી વસે રે લોલ.

મેં તો દુધ ને સાકરનો શીરો કર્યો રે લોલ,
ત્રાંબાળુ ત્રાંસમાં ટાઢો કર્યો રે લોલ.

હું તો જમવા બેઠી ને જીવણ સાંભર્યા રે લોલ,
કંઠેથી કોળીયો ન ઉતર્યો રે લોલ.

મને કોઈ રે દેખાડો દીનાનાથને રે લોલ,
કોળીયો ભરાવું જમણા હાથનો રે લોલ.

હું તો ગોંદરે તે ગાવડી છોડતી રે લોલ,
ચારે ય દશે નજર ફેરતી રે લોલ.

એક છેટેથી છેલ વરને દેખીઆ રે લોલ,
હરિને દેખીને ધુંધટ ખોલીઆ લોલ.

મારી ઘેલી સાસુ ને ઘેલાં સાસરાં રે લોલ
ગાયું વરાંહે દોયાં વાછરાં રે લોલ.

મને ધાનડીયાં નથી ભાવતાં રે લોલ,
મોતડીયાં નથી આવતાં રે લોલ.

મને હીંચકતાં ન તૂટ્યો હીંચકો રે લોલ,
નાનાંથી કાં ન પાયાં વખડાં રે લોલ.

મારી માતા તે મૂરખ માવડી રે લોલ,
ઉઝેરીને શીદ કરી આવડી રે લોલ !

૪૪

રીસામણું-મનામણું

[અસલ પુરાણ-કથા તો એવી છે કે કૃષ્ણ મહારાજ પારિજીતકનું એક કુલ લાવ્યા તે રાધિકાજીને અપાયાથી સત્યભામાજીએ રસણું લીધું. આંહી એ ઘટનાને લૌકિક રૂપ અપાયું છે. રક્ષિભણીજીને આંગણે વાવેલ ચંપાનાં પુષ્પોની લહાણીમાંથી બાળી બુઝીને દીખણી કૃષ્ણે રાધાજીને ખાતલ રાખ્યાં. અને સ્નેહધેલડી રાધાને આણું આવતાં અખોલડા લીધા. માયાજી પતિદેવે ફરીવાર એક્કી રાધિકાને જ બક્ષીસ દીધી. ત્યાં તો ભોળી પત્ની પતિરાજ પર અનોખાં બહાલ દોળવા લાગી. ‘જૂડડાં’ હતા તે ‘રસિયા’ બની ગયા. નિર્દોષ સ્ત્રી-હૃદયનું આ વફાદાર નિરૂપણ છે.]

§

એક ચંપો ને મરવો ડોલરીયો,
આવી રોખ્યો રે રખમાઈને આંગણીએ,

એનાં કુલ થયાં રે દસ પાંખડીએ,
 વાંલે થાળ ભરીને કુલ વેડીયાં,
 વાંલે સહુને આલ્યાં સંભારી,
 રાણી રાધાજીને મેલ્યાં વિસારી.

બાળ્યે બાળ્યે રે જૂઠડા નહિ જોલું,
 કાળા કરસનજીની સાથે નહિ જોલું,
 મીઠા માવજીની સાથે નહિ જોલું,
 ગોરા ગોવિંદજીની સાથે નહિ જોલું.

વાંલે વાળ્યો રે રાધાજીને આંગણીયે
 ફાલ્યો ફુલ્યો રે દસ વીસ પાંખડીએ,
 વાંલે થાળ ભરીને કુલ ઉતાર્યા,
 વાંલે સહુને મેલ્યાં વિસારી,
 રાણી રાધાજીને આલ્યાં સંભારી.

આવો આવો આવો રે રસીઆ હસી જોલું,
 કાળા કરસનજીની સાથે હસી જોલું,
 ગોરા ગોવિંદજીની સાથે હસી જોલું,
 મીઠા માવજીની સાથે હસી જોલું,

લાવો લાવો રે સુપડાં તલ સોયેં,
 કાળા કરસનજીની સાદુ તલ સોયેં,
 ગોરા ગોવિંદજીની સાદુ તલ સોયેં,
 મીઠા માવજીની સાદુ તલ સોયેં,

લાવો લાવો રે ગોણીયાં ગાયું દોયે,
કાળા કરસનજીની સાદુ ગાયું દોયે,
ગોરા ગોવિંદજીની સાદુ ગાયું દોયે,
મીઠા માવજીની સાદુ ગાયું દોયે.

ઓહ્યો સોનીડો તે મોયો એના જડતરને,
હું તો મોહી મારા કરસનજીના ભણતરને.

ઓહ્યો મુતાર મોયો એના સાગને,
હું તો મોહી મારા કરસનજીના રાગને.

ઓહ્યો હુવારી મોયો રે એના લોઢાને,
હું તો મોહી મારા કરસનજીના મોઢાને.

ઓહ્યો ઘાંચીડો મોયો એની ઘાણીને,
હું તો મોહી મારા કરસનજીની વાણીને.

૪૫

રસાયું

[આ પ્રસંગમાં તો રસાયું ઉતરતું જ નથી. રીસાઇને રક્ષાળી રાણી
પીયર નય છે. વેદના વધુ કારમી છે.]

§

શેરી વચાળે ઉભી'તી ને નરમજા નરમજા જોતી'તી
વાટડીયું જોતી'તી દીનાનાથની.

દીનોનાથ ઘેરે આવીઆ ને ચંપો મરવો લાવીઆ,
લાવીને રાખ્યો છે રાધા આંગણે.

નહિ રાંધું ને નહિ પિરસું છું, નહિ વલોણું તાણું છું,
રીસાવી પોઢયાં રે રાણી રૂખમણી.

જેઠ બેઠા આંગણીએ ને સાસુ બેઠાં રાંધણીએ,
પિરસો તો જમીએ રે રાણી રૂખમણી.

બાર દિ'નાં બૂખ્યાં છે, ને તેર દિ'નાં તરસ્યાં છે,
પિરસો તો જમીએ રે રાણી રૂખમણી.

બાર જણીયું રાંધે છે, ને તેરમી વલોવે છે,
વાંસો વાળા ઉભાં રાણી રૂખમણી.

અમ્મારાં ને મૈયરીયાં અમ્મારાં ને પીયરીયાં,
તીયાં ને મેલો રે દીનાનાથજી.

અઠાર ગજ વડ ઉંચો છે, ને પંદર ગજ વડ પો'જો છે,
તીયાં ને વીસામો રાણી રૂખમણી.

માને ધીડી મળે છે, માને આંસુ ઝરે છે,
માતાને આંસુડે સરવર છલી વળ્યાં.

માને ધીડી મળે છે, ધીડી ધ્રુશક મેલે છે,
ધીડીને ધ્રુશકડે ડુંગર ડાલીઆ.

કાચી માટીના માતા અમને ઘડયાં, તાતા તેલમાં અમને તળ્યાં,
મુરખડો ભરથાર રે માતા અમે તર્યાં.

ગંગા માટીનાં ધીડી તમને ઘડયાં, ગંગા જમના તમે વર્યાં.
શ્રીકૃષ્ણ ભરથાર રે ધીડી તમે વર્યાં.

૪૬

ઘટે નહિ તમને રે

[રીસાયલાં રાધા ઝળકતી કસુંબલ ચુંદડી પહેરીને ચમૂનાને તીરે કદંબની છાંયડીમાં બેઠાં છે. દીનાનાથ આવીને લાચાર હૈયે સાદ ઉપર સાદ પાટે છે કે બોલો ! બોલો ! રાધાજી પોતાની પલટાયલી દશાનું બાન કરાવવા માટે પતિનાં પ્રેમસર્યા આચરણની સામે વર્તમાન સ્થિતિનું વિરોધ-ચિત્ર ખડું કરે છે. એના રૂદનમાં તોછડાઇ નથી, પ્રીતિની વેદના છે, મૃદુ કચવાટ છે. અને આખરે જ્યારે મનામણાં કરીને સ્વામી રાધાજીને ઘેરે પધારે છે ત્યારે હર્ષછલકાતાં રાધાજી ભગર ભેંસને પણ પતિથી ભડકાવવાનો સુંદર વિનોદ કરે છે !]

§

આવો રૂડો જમનાજીનો આરો, કદંબ કેરી છાંયા રે.
ત્યાં કાંઈ બેઠાં રાધાજી નાર, કસુંબલ ઓઢી રે.

એને કસુંબે કસળી કોર, પાલવ રૂડો ઝળકે રે.
ત્યાં કેઈ આવ્યો કાનુડો દાણી, છેડો લીધો તાણી રે.

દસ સાદ કરે દીનોનાથ, ન બોલે નારી રે.
બોલો બોલો રાધા ગોરી નાર, અબોલા આ શેના રે.

વા'લે હીરના હીંચોળા બંધાવી, હીંચોળેલ અમને રે.
હવે કુવામાં ઉતારી વરત વાઢો, ઘટે નહીં તમને રે.

વા'લે પુલના પછેડા ઓઢાડી, રમાડેલ અમને રે.
હવે ઘોળી ધાબળડી ઓઢાડો, ઘટે નહિ તમને રે.

વા'લે દુધ ને સાકરડી પાઈ ઉઝેરેલ અમને રે.
હવે વખડાં ઘોળી ઘોળી પાવ, ઘટે નહિ તમને રે.

વાંલો અંઝરને અણુકારે રમાડેલ અમને રે.
હવે મહીડાં લૂંટી લૂંટી આવ, ઘટે નહિ તમને રે.

* વાંલો આવ્યા અમારી ઘેરી, કુલડાં મેલ્યાં વેરી રે.
વાંલો આવ્યા અમારે ઓટે, કુલડાં નાખ્યાં ઓટે રે.
વાંલો આવ્યા અમારી ખડકી, ભગર ભેંસ ભડકી રે.

૪૭

મેણાં

[લોક-જીવનને સહજ એવી આ પ્રણય-કલાહની કલ્પિત ઘટનાનું આરોપણ આંહી રાધા-કૃષ્ણના જીવનમાં થયેલું છે. પાતળાયા પ્રભુજી સાદા લોકવૈભવ વચ્ચે આરામ કરે છે. પવન દોળતી સચ્ચિકાના હાથમાંથી અચાનક વીંઝણો વધૂટીને પોઢેલા પતિદેવની છાતી પર અથડાય છે. દુભાયેલા ભરથારે વસંતો કપકો દીધો. અપમાનભર્યા વેણ કાઢ્યાં. દેશવાયેલી ગ્રામ્ય નારીનું બીજું શું ગળું ? ભાઈને સંદેશ પહોંચ્યા. દુઃખીયારાં બહેનની વારે તો વીરો ફેલ સધને થઈ આવ્યો. પ્રથમ તો પોતાની બહેનનો શો અપરાધ થયો તે પૂછી લે છે. દોળવું ફેરવું અને ભંજવાડ કરવો, એવા એવા દોષો પણ અત્યંત ગંભીર મનાવાનો અને તેમાંથી કંકાસ જન્મવાનો એ યુગ હતો. ભાઈનો પ્રશ્ન એ રીતે સાદચ્છક હોવાથી શોભે છે. બહેને પોતાના દુઃખનો ગંભીર પ્રકાર કહી સંભળાવ્યો. ભાઈને બે વચ્ચે સરસ તોડ કાઢ્યો. બંધને બે બનેલીને પણ સામાં મેણાં સંભળાવી આવ્યો. ખસ ! વેર વળી ગયું.]

§

વાંલો સાગ સ્ત્રીઅમનો ઢાલીઓ

અમરા ઉમરાનાં છે વાણુ રે શામળીઆજી

ત્યાં કૈં અતલસનાં ઓશીસડાં,
ત્યાં કૈં મશરૂની તળાયું રે શામળીયાજી.

ત્યાં કૈં ગલવટ ગાલ-મસૂરીયાં,
ત્યાં કૈં લેરવના ઓછાડ રે શામળીયાજી.

ત્યાં કૈં પોઢે પરભુજી પાતળીઆ,
રાણી રાધાજી ઢાળે વાય રે શામળીયાજી.

રાધા હાથે વણ્ટયો વીંઝણો,
હરિને વાગેલ હૈયા વચ્ચે રે શામળીયાજી.

દીનોનાથ તે મેણું બોલીઆ,
તમે નીચા તે કુળનાં છોડ રે શામળીયાજી

તમે નીચાં તે માયલાં નીચકડાં,
તમે પરઘેર ભરીયાં પાણી રે શામળીયાજી.

એક મારા મૈયરનો સોનીડો,
સોની સંદેશો લઈ જતરે રે શામળીયાજી.

મારા વીરાને જઈને કે'જે રે,
વીરા બેનીજી દુઃખીઆરાં રે શામળીયાજી.

વીર સો રે ઘોડે સો હાથીએ,
વીર પાદર ડેરા તાણ્યા રે શામળીયાજી.

બેની શું રે ઢોળ્યું શું ફેડીયું,
બેની શો રે કર્યો સંજવાડો રે શામળીયાજી.

વીરા નથી ઢાળ્યું નથી ફેડીયું,
વીરા નથી કયેાં લંજવાડો રે શામળીઆણ.

દીનોનાથ તે પોઢયા ઢાલીએ,
હું તો હરખે ઢાળંતી વાય રે શામળીઆણ.

મારે હાથે વઘૂટયો વીંઝણો,
હરિને વાગેલ હૈડા વચ્ચે રે શામળીઆણ.

દીનોનાથ તે મેણું બોલીઆ,
તમે નીચા તે કુળનાં છોડ રે શામળીઆણ.

તું તો નીચા તે માયલો નીચકડો,
તેં તો પર ઘેર ચાર્યાં ઢારાં રે શામળીઆણ.

તું તો ખંલે તે રાખતો ધાબળી,
તું તો ભરવાડુંનો ભાણેજ રે શામળીઆણ.

તું તો છાલે છાલે છાશ પીતો'તો
તારી કોણીએ રેલા ઉતરતા રે શામળીઆણ.

૪૮

રીસેભર્યાં રાધાણ

[આ પણ રાધાણનું ત્રીજું જતનું રસણું છે. રીસ ઉતર્યા પછી
વિરહધેલી બનીને અનિદ્રની શંકાથી સ્વામીને શોધવા નીકળેલ છે.]

હાં રે પરભુ ગ્યા'તા અંખા કેરી વાડીયે

લાવ્યા રે કુલ કેવડો ભગવાન !

- હાં રે ભરી સભામાં પાડેલ ભાગ
રાધાનો ભાગ ભૂલીયા ભગવાન (૨)
- હાં રે રાધા રીસભર્યાં આવ્યાં ઘેર
નેણે રે આંસુ બહુ ઝરે ભગવાન (૨)
- હાં રે દીધાં દીધાં ડેલીનાં કમાડ
ભોગળ તાળાં લીલીયાં ભગવાન (૨)
- હાં રે રાધા ઉઘાડોને કમાડ
ભોગળ તાળાં ભાંગશું રાધે ખ્યારી (૨)
- હા રે બાવ બાવ માનેતીને મો'લ
આંહી તે શીદ આવીયા ભગવાન (૨)
- હાં રે બશું બશું માનેતીને મો'લ
પછી રે થાશે ચોરતા રાધે ખ્યારી (૨)
- હાં રે લાવો લાવો દોરીયું ને લાવો લોટા
ખીલેથી લાવો ઘોતીયાં રાધે ખ્યારી (૨)
- હાં રે નથી નથી દોરીયું ને નથી લોટા
ખીલે રે નથી ઘોતીયાં ભગવાન (૨)
- હાં રે મારે ટોડલે હાથ ન દેશો !
ચીતર મારાં રેખાશે ભગવાન (૨)
- હાં રે મારા ચોકમાં પગ ન દેશો
સૈયર મેણાં બોલશે ભગવાન (૨)
- હાં રે લીધા લીધા લોટા ને લીધી દોરીયું
ખીલીએથી લીધાં ઘોતીયાં રાધે ખ્યારી (૨)

હાં રે એક નિશાળે લણુતો નિશાળીયો
લગવાન બતા ભાળીયા વીરા મારા (ર)

હાં રે એક નિશાળે લણુતો નિશાળીયો
લગવાન નથી ભાળીયા બેની મારી (ર)

હાં રે એક પાણીડાં ભરતી પાણીયારી
લગવાન બતા ભાળીયા બેની મારી (ર)

હાં રે એક સામી વાડીમાં બેઠો તપસી
ધોવે રૂડાં ધોતીઆં બેની મારી (ર)

હાં રે રાધા લળી લળી લાગે પાય
ગુના મારા માફ કરો લગવાન (ર)

હાં રે એક દૂધ અને વળી દહીં
મળ્યા પછી નો મળે રાધે ખ્યારી (ર)

હાં રે એક શાળ અને મગ દાળ
લેળવ્યા પછી નો લળે રાધે ખ્યારી (ર)

હાં રે એક પડીયલ હીરલાની ગાંઠ
તૂટે પણ નો છૂટે રાધે ખ્યારી (ર)

હાં રે રાધા ઝમરખ દીવડો હાથ
હોંડે જંગલ ગોતતાં લગવાન (ર)

હાં રે પરભુ પરણી લાવ્યા એક નાર
લાવ્યા છે રંગે રીંછડી રાધે ખ્યારી (ર)

રસ-ગીતો

આ વિભાગનાં કેટલાંએક ગીતોને ટુંકાવી નાંખ્યા છે. કેમકે એ ગીતોની આરંભની મધુર પંક્તિઓ માત્ર અમુક અમુક ક્રિયાઓની સાથે જોડી દઇને વારંવાર ગાયા કરવાની જ ગોઠવણ હોય છે. એટલે એવી ગોઠવણવાળા એકદ અઘળે નમૂનાઓનો પરિચય થયા પછી વાચક વર્ગ અથવા ગાનાર વર્ગ સહેલાઈથી જીજ્ઞાસુ ગીતોને પણ લખાવી શકશે. એવા નમૂનાઓ અંદર સંગોપાંગ આપેલા છે.

આવાં ગીતો નીચે જણાવેલી નિર્નિશ્ચળી પદ્ધતિ પર વણાય છે:-

૧	ઉતારા	{	ઝોરડા નેડીના મો'લ
	એવાણ	{	સંગામાચી હીરમરી માગી
	દાનણ	{	દાડમી કણ્ણેરી કાંચ
	નાવણ	{	કુંડીઓ-નાંખાકુંડીઓ તરીઓનાં નીર-ઝીલણીયાં તળાવ
	ભોજન	{	લાપશી-સેવ સુંવાળી સાકરીઓ કંસાર.
	મુખવાસ	{	એલવી પાનનાં ખીડાં પચાસ
	પોટણ.	{	ઢોલીઆ (સાગ સીસમનાં) હીડાળા ખાટય

૨	પગ પ્રમાણે	{	કડલાં કાંખીઓ
	કેડ	{	ધાધરો ઝોઢણી
	હાથ	{	ચૂડલી ગૂજરી
	ડોક	{	ઝરમર તૂલસી
	નાક	{	નથડી ટીલડી

૩	ધોધા શે'રનાં	-ધોડલાં
	હાલાર શે'રનાં	-હાથીડા
	વાળાક શે'રની	-વેલડી
	દખણ શે'રના	-ડોળીઆ
	ચીતળ શે'રની	-ચુંદડી
	ચરતી શે'રની	-ખંબડી
	મુંખઈ શે'રનાં	-મોતીડાં

૪	કંસારાનાં હાટ	-હેલ્યડી.
	સોનીડનાં હાટ	-ઝુમણું, નથડી
	(કમુંખીના) દોશીડનાં હાટ	-ચુંદડી
	મણીઆરાનાં હાટ	ચૂડલી

દુઃખવેલાં ગીતોની નીચે પુદડીનું ઝોંધાણ મૂકેલું છે.

૪૯

સ્વપનાં

[સાસરીઆના કુટુંબ-સુખથી વંચિત એવી કોઈ અતિ દુઃખીયારીએ અથવા તો લગ્ન-જીવનના ઉમંગકા અનુભવતી કુમારિકાએ પોતાના ભૂખ્યા મનોરથોને તૃપ્ત કરવા માટે નિદ્રામાં ને નિદ્રામાં સ્વપ્ન-ચુષ્ટિ સરજ દિસે છે. સસરાને લગ્ય હુંગર સ્વરૂપે દેખ્યો, એ હુંગરમાંથી નીસ-રતી રંગેડ-સરિતામાં સાચુજીને નાડાતાં કદખ્યાં, કુટુંબને સ્ત્રી કસ વડે પોષનારા બેઠને વડોણુની ઉપમા દીધી, અને વડીલપદે બેઠેલાં બેઠાણીને એ રસકસમાંથી સેઠો દિસ્યો માણુતાં આલેખ્યાં. દેર તો હમેશાં ઝીણુકો ને જરા તીણો-લગીણી લાગડ બેવડો, અને દેરાણી તો નાનું બાળ, એટલે દીંગલ પોતીએ જ સમતી હોયઃ નણુંદનો પતિ તો બેવી સરીળો દેશાટને લાકડો હોય અને પીયરમાં રહેતી લાકડવાથી નણુંદ તો સોનાની થાળીમાં જ જમે. પોતાના હૃદયને પારસ-પીવળાની પવિત્રતા અર્પો. સુર-પત્નીને તુળસીનો ક્યારો પૂજતાં કહ્યાં. અને સુખી જીવનની છેલ્લી ઠોચ તો બીજી કંઈ હોય ! પતિને કુદાબતા ગોરા બેવો કસે છે અને એ કુલની ફેરમો પોતે પોતાની સામાન્ય-ચુંદડીનાંથી મહેકતી કસે છે.]

§

આજ રે સ્વપનામાં મેં તો ડોલનો હુંગર દીઠો બે,
ખળખળતી નદીયું રે સાહેલી મારા સ્વપનામાં રે.

આજ રે સ્વપનામાં મેં તો ધરમર વડોણું દીકું બે,
દહીં દૂધના વાટકા રે સાહેલી મારા સ્વપનામાં રે.

આજ રે સ્વપનામાં મેં તો લગીંગ લાકડી દીડી બે,
દીંગલાં ને પોતીયાં રે સાહેલી મારા સ્વપનામાં રે.

આજ રે સ્વપનામાં મેં તો જટાળો બેગી દીઠો બે,
સોનાની થાળી રે સાહેલી મારા સ્વપનામાં રે.

આજ રે સ્વપનામાં મેં તો પારસ પીપળો દીઠો જો,
તૂળસીનો ક્યારો રે સાહેલી મારા સ્વપનામાં રે.

આજ રે સ્વપનામાં મેં તો શુલાળી ગોટો દીઠો જો,
કુલડીયાંની ફાયું સાહેલી મારા સ્વપનામાં રે.

ડાલતો! ડુંગર ઇ તો અમારો સસરો જો,
ખળખળતી નદીએ રે સામુજી મારાં નાતાં'તાં રે.

ધમ્મર વલોણું ઇ તો અમારો જોડ જો,
દહીં દૂધના વાટકા રે જોડાણી મારાં જમતાં'તાં રે.

લવીંગ લાકડી ઇ તો અમારો દેર જો,
ઢીંગલે ને પોતીએ રે દેરાણી મારાં રમતાં'તાં રે.

જટાળો જોગી ઇ તો અમારો નણુદોઈ જો,
સોનાની ચાળીએ રે નણુંદી મારાં ખાતાં'તાં રે.

પારસ પીપળો ઇ તો અમારો ગોર જો,
તૂળસીનો ક્યારો રે ગોરાણી મારાં પૂજતાં'તાં રે.

શુલાળી ગોટો ઇ તો અમારો પરણ્યો જો,
કુલડીયાંની ફાયું સાહેલી મારી ચુંદડીમાં રે.

૫૦

તને વા'લું કોણ ?

એક રંગભર રસીએ પૂછીયું,
રાણી રાજવણુ રે તને વા'લું કોણ
રાતી રે રંગ ચૂડી લ્યો.

સાસરીયામાં વા'લો મારો સાસરો,
મહીયરીએ રે મને વા'લો બાપ
રાતી રે રંગ ચૂડી લ્યો-એક રંગભર૦

સાસરીયામાં વા'લી મારી સાસુડી,
મહીયરીએ રે મને વા'લી મા
રાતી રે રંગ ચૂડી લ્યો-એક રંગભર૦

સાસરીયામાં વાલો મારા દેવરજી,
મહીયરીએ રે મને વા'લો ભાઈ
રાતી રે રંગ ચૂડી લ્યો-એક રંગભર૦

સાસરીયામાં વા'લી મારી દેરાણી,
મહીયરીએ રે મને વા'લી ભોજાઈ
રાતી રે રંગ ચૂડી લ્યો-એક રંગભર૦

સાસરીયામાં વા'લી મારી નણુંદ બા,
મહીયરીએ રે મને વા'લી બહેન
રાતી રે રંગ ચૂડી લ્યો-એક રંગભર૦

૫૧

મોતી વેરાયલ ચોકમાં

[પાણી ભરતાં ભરતાં પોતાને હાર વટ્ટે, એટલા પરથી જ પોતાના સમગ્ર કુટુંબીજનોને રનેહસરપૂર વિશેષણો લગાડી સંભારવામાં શી લગજત આ પનીઆરીને આવી ગઈ હશે ! ઘણી વાર જીવનની મુંઝવણો પણ મીઠી હોય છે. હાર વટ્ટયો તો હશે કુવાને કાંઠે, પણ એનાં મોતી તો વેરાવા લાક્ષ્યાં મધચોકમાં પહોંચતી વેળા. માથે બધું જોડું : ચોપાસ ગામ-લોકોની મેદની : અને મહોં ઉપર થોડો થોડો ધૂમટો : કેમ કરીને મોતી વીણવા બેસાય ! મધુર સમસ્યા : અને એમાંથી કુટી નીકળેલી મધૂર કનિષ્ઠા. જાણે જગતના ચોકમાં પોતાનાં સ્વજનો રૂપી મોતી વેરાયાં છે !]

§

રાજ લીલાં મોતી ને હીર દોરીયું,
રે મારો હરખે ઘડાવેલો હાર રાજ
મોતી વેરાયલ ચોકમાં

રાજ આઠ કુવા ને નવ પાવડાં,
રે મારો પાવડે લપટયો છે પગ રાજ—મોતીં
રે મારો તૂટયો છે નવસરો હાર રાજ—મોતીં

મારો સસરો તે રણમલ રાજ્યો,
રે મારી માસૂડી સમદર લેર રાજ—મોતીં

મારો જેઠ અષાઢીલો મેહૂલો,
રે મારી જેઠાણી વાદળ વીજ રાજ—મોતીં

મારો દેર દરીઆ માંયલો દેડકો,
રે મારી દેરાણી મારલી જોડય રાજ—મોતીં

૫૨

રંગની રમત

[પતિ પત્ની વચ્ચે પ્રત્યેક રંગની સુંદરમાં સુંદર વસ્તુ શોધી કાઢવાની સ્પર્ધા ચાલી રહી લાગે છે. દરેકે દરેક પદાર્થ કેટલી બધી સચ્ચવ અને હૂબહૂ રીતે પોતપોતાના રંગને રજુ કરી રહ્યો છે ! આખા ગીતમાં રંગ રંગ ગુંથાઈ ગયા ફિસે છે. પણ પાંખી અને વનસ્પતિનાં દૃષ્ટાંતોની વચ્ચે માનવીના અવયવોનો ઉલ્લેખ અધિક માધુર્ય પૂરે છે. કન્યાના મગ્ગે રંગેલા દાંતની કસુંબલ રતાશ, કાંચળીની લીલાશ અને કેશની કાળપ અત્યંત જોરથી ઝલકી ઉઠે છે. પ્રકૃતિનાં સદ્વાસીઓની આંખો જ રંગનો સાચો વૈભવ માણી બાંધે છે.]

§

રામ ને સીતા વાદ વહે,
લાવળે રે એક ધોળું કુલ ! રહા કમળમાં રામ રમે.

ધોળાં પ્રભુજનાં ધોતીયાં,
ધોળી રે બગલાંની ખાંખ, રહા કમળમાં રામ રમે.

રામ ને સીતા વાદ વહે,
લાવળે રે એક રાતું કુલ ! રહા કમળમાં રમ રમે.

રાતો રંગત ચૂડલો,
રાતા રે કન્યાના દાંત રહા કમળમાં રામ રમે.

રામ ને સીતા વાદ વહે,
લાવળે રે એક પીળું કુલ ! રહા કમળમાં રામ રમે.

પીળો હળદર ગાંઠીયો,
પીળી રે કન્યાની ઝાલ રહા કમળમાં રામ રમે.

રામ ને સીતા વાદ વદે,
લાવળે રે એક લીલુ કુલ રદા કમળમાં રામ રમે.

*લીલી કન્યાની કાંચળી,
લીલી રે પોપટની પાંખ રદા કમળમાં રામ રમે.

રામ ને સીતા વાદ વદે,
લાવળે રે એક કાળું કુલ ! રદા કમળમાં રામ રમે.

નકાળો કન્યાનો ચોટલો,
કાળો રે આષાઢી મેઘ રદા કમળમાં રામ રમે.

રામ ને સીતા વાદ વદે,
લાવળે રે એક રૂડું કુલ ! રદા કમળમાં રામ રમે.

રૂડો તે વનમાં મોરલો,
રૂડો તો રાજાના મહેલ રદા કમળમાં રામ રમે.

*લીલા પોપટ પાંજરે,
લીલી રે એક નાગરવેલ; રદા કમળમાં રામ રમે

*કાળો તે ગેમર હાથીડો,
કાળો તો કોયલડી ગાય; રદા કમળમાં રામ રમે

૫૩

કુંજલડી રે

[ભેદકૃત'ની અંદર ચિત્રકૂટના શિખર પર ઝુરતા ચક્ષુ પોતાની પ્રિયાને આપાઠને પ્રથમ દિવસે એક વાદળાની સાથે સંદેશો કઢાવ્યો હતો. તેમ શુન્નરાતની કોઇ વિનિગણે પણ વિદેશ રહેતા સ્વામી પર પોતાની જ નતિની-અર્થાત સ્ત્રીજનની વેદના સમજે તેવી કુંજલડીને સંદેશો લઇ જવા વિનવી. ઉંચે-અતિ ઉંચે-લાંબી ડોકે સાદ કરતાં ને દૂર દૂરને કોઇ દરિયા-કાંઠે મીઠા માંડતાં એ પંખીઓ જાણે કે બહુ જ લાંબે પંથે પળતાં હોય એવું લાગે છે. દૂર જોડેલા પતિને બીજું કાણુ પહોંચી શકે ?

પંખી કહે છે કે હું માનવી હોત તો મોઢામોઢ જોડીને સંદેશો દેવ, પણ મારે વાચા નથી. મારી પાંખ પર લાંબી આપો. અને સંદેશો તો બીજે શો હોય ? બહેલા બહેલા વેર આવજો ને થોડાં વખતનાં જોતા આવજો ! મામ્ય-નારીને બીજું કંઈ ચે કહાવવાનું નથી સૂઝતું.]

§

કુંજલડી રે સંદેશો અમારો
જઈ વાલમને કે'જો ૭ રે !

માણસ હોય તો મુખોમુખ જોલો
લખો અમારી પાંખલડી રે—કુંજલડી રે૦

સામા કાંઠાનાં અમે પંખીડાં
ઉડી ઉડી આ કાંઠે આબ્યાં ૭ રે—કુંજલડી રે૦

કુંજલડીને વા'લો મીઠો મેરામણ
મોરને વા'લું ચોમાસું ૭ રે—કુંજલડી રે૦

રામ લક્ષ્મણને સીતાજી વા'લાં
ગોપીયુ'ને વા'લો કાનુકો ૭ રે—કુંજલડી રે૦

પ્રીતિ કાંદાનાં અમે રે પંખીડાં
પ્રીતમ સાગર વિના સૂનાં છ રે—કુંજલડી રે૦

હાથ પરમાણે ચૂડલો રે લાવળે
ચૂંચરીમાં રતન જડાવળે છ રે—કુંજલડી રે૦

ડોક પરમાણે ઝરમર લાવળે
તુલસીએ મોતીડાં બંધાવળે છ રે—કુંજલડી રે૦

પગ પરમાણે કડલાં લાવળે
કાંબીયુંમાં ઘુઘરા બંધાવળે છ રે—કુંજલડી રે૦

૫૪

ક્યારે આવે!

[નિયેનાં ત્રણે ગીતોમાં વર્ષા ઋતુ ગવાયલી છે. મોર, કોયલ અને મોરલીના નાદ ઉઠે છે. મેઘાડગબરમાંથી વિજળી ઝબૂકે છે. સુસવતા વાયરા કોઈ સ્થર સાગરે તોફાનો મચાવીને વેપારીઓનાં બહાણોને ડોલાવી રહેલ છે. વિદેશ ગયેલા પતિની ચિન્તાભેર વાટ નેવાય છે. દેશ પરદેશથી નવલી વસ્તુઓ વેચાવા આવે છે. પણ છાંચાળા છેલ વિના—રસિક સ્વામી વિના—એનાં મૂલ કોણ મૂલવી જાણે ? વિરહ—હૃદયન બરાબર જામેલ છે. હાલારની અંદર આવેલાં જાનનગર અને મોરબી જેવાં માતબર રાજ્યો હાથી માટે વિખ્યાત હતાં. ઘોઘાનાં ઘોડાં વખણાતાં, વાળાક પ્રદેશમાં કાઠીઓ વસતા હોવાથી ત્યાંની વેલડીઓ (કાઠીઆણીના રથો) મશહુર હતી. ચીતળમાં ચુંદડીઓનો રંગાટ જોશભેર ચાલતો. આ રીતે લોક-ગીતો ભુગોળ પણ શીખવી જાય છે.]

§

વનમાં બોલે ઝીણા મોર

કોયલ રાણી કિલોળ કરે રે લોલ.

ઝીણા ઝરમર વરસે મેઘ
વાદળડી વાયે વળે રે લોલ.

ઝેની †મારો ઉતારાનો કરનારો
જાદવરો ક્યારે આવે રે લોલ !

આવશે સાતમ ને સોમવારે
આઠમની અધરાતે રે લોલ—વનમાં૦

ઝેની †મારો દાતણનો કરનારો
જાદવરો ક્યારે આવે રે લોલ !

આવશે સાતમ ને સોમવારે
આઠમની અધરાતે રે લોલ—વનમાં૦

* * *

† તારો

*નાવણ, બોળન, પોઠણ ઇત્યાદિ.

૫૫

ધનધોર

કાળી કાળી વાદળીમાં વીજળી અખૂંકે.

મેવલો કરો ધનધોર,

જેને કળાયલ જોલે છે મોર.

જેને નીમાળેલ જોલે છે મોર.

કડલાંની પે'રનારી ગઈ છે નગરમાં,
વેરી વેરી કાંબીયુંની જોડ
જોને કળાયલ જોલે છે મોર—કાળી કાળી०

ગૂજરીની પે'રનારી ગઈ છે નગરમાં,
વેરી વેરી ચૂડલીની જોડ
જોને કળાયલ જોલે છે મોર—કાળી કાળી०

ઝરમરની પે'રનારી ગઈ છે નગરમાં,
વેરી વેરી તૂળસીની જોડ
જોને કળાયલ જોલે છે મોર—કાળી કાળી०

નથડીની પે'રનારી ગઈ છે નગરમાં,
વેરી વેરી ટીલડીની જોડ
જોને કળાયલ જોલે છે મોર—કાળી કાળી०

૫૬

ડોલરીયો દરિયાપાર

વા વાયા ને વાદળ ઉમટયાં,
મધ દરિયે ફુલેરાં બહાણુ, મોરલી વાગે છે.

એક હાલાર શે'રના હાથીડા,
કાંઈ આબ્યા અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે.

છેલ છોગાળો હોય તો મૂલવે,
ડોલરીયો દરિયાપાર, મોરલી વાગે છે.

એક ઘોઘા તે શે'રનાં ઘોડલાં,
કાંઈ આઁયાં અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે.

છેલ છોગાળો હોય તેા મૂલવે,
ડોલરીયો દરિયાપાર, મોરલી વાગે છે.

એક વાળાક શે'રની વેલડી,
કાંઈ આવી અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે-
છેલ છોગાળો.

એક દાખણ શે'રના ડાળીઆ,
કાંઈ આઁયા અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે-
છેલ છોગાળો.

એક ચીતળ શેરની ચુંદડી,
કાંઈ આવી અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે-
છેલ છોગાળો.

એક મુંબઈ શે'રનાં મોતીયાં
કાંઈ આઁયા અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે-
છેલ છોગાળો.

એક સૂરત શે'રની બંગડી,
કાંઈ આવી અમારે દેશ, મોરલી વાગે છે-
છેલ છોગાળો.

૫૭

દોલલા દા'ડા

[જીવનની કુલવાડીમાં હૃદય રૂપી કેવડાની ફેરમો ફૂટી રહી છે. એવે ટાણે પતિને ચાકરીએ જવાનાં કહેણુ આવ્યાં નય છે. પત્ની પોતાના ભરથારની ત્રણે ઝડુ પરત્વે ચિંતા કરે છે.]

§

મારી નવરંગી વાડીમાં કેવડો મહેકીયો રે લોલ.
ઠાકેર કેવડો લેતા જાવ કે આગળ નૈ મળે રે લોલ !

આવ્યા શિયાળાના દા'ડા, લાગે હવે દોલલા રે લોલ
લેળાં રેશમી ગાડલાં લેશું, શિયાળો શું કરે રે લોલ-મારી○

આવ્યા ઉનાળાના દા'ડા, લાગે હવે દોલલા રે લોલ
લેળા મીઠીયા માફા લેશું, ઉનાળો શું કરે રે લોલ-મારી○

આવ્યા ચોમાસાના દા'ડા, લાગે હવે દોલલા રે લોલ
લેળી ચમ્મર છતરી લેશું, ચોમાસું શું કરે રે લોલ-મારી○

૫૮

સાંભર્યા

ઢાલે રમંતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારાં મનડાં ઉદાસી થાય, શું કરીં તમને રે !

ઉતારા કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે
મુને મંદિર ખાવા ધાય, શું કરીં તમને રે-ઢાલે○

બેસણ કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારી માચીયું ઢળી ઢળી જાય, શું કર્યાં તમને રે—ઢાલે૦

દાતણ કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારી આરીયું ઢળી ઢળી જાય, શું કર્યાં તમને રે—ઢાલે૦

નાવણ કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારી કુંડીયું ઢળી ઢળી જાય, શું કર્યાં તમને રે—ઢાલે૦

ભોજન કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારા કોળીયા ઢળી ઢળી જાય, શું કર્યાં તમને રે—ઢાલે૦

મખવાસ કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારી એળચીયું ઢળી ઢળી જાય, શું કર્યાં તમને રે—ઢાલે૦

પોઢણ કરતાં સાંભર્યા હરિ અમને રે,
મારી સેજડી ઢળી ઢળી જાય, શું કર્યાં તમને રે—ઢાલે૦

[ઉપર મુજબ : ભૂદા દાગતું]

હું તો ઢાલે રમું ને હરિ સાંભરે રે
મારાં મનડાં ઉદાસી થાય રે
ઢાલે રમું ને હરિ સાંભરે રે.

હું તો દાતણ કડું ને હરિ સાંભરે રે
મારાં દાતણીયાં પડી પડી જાય રે —ઢાલે૦

૫૯

અબોલડા શેના !

શેના લીધા મોરા શ્યામ,
અબોલડા શેના લીધા રે !

શેના લીધા દીનાનાથ,
અબોલડા શેના લીધા રે !

દિલડામાં રહી જાશે ડાઘ,
અબોલડા શેના લીધા રે !

હૈયામાં રહી જાશે હામ,
અબોલડા શેના લીધા રે !
—શેના૦

ઉતારા દેશું ઓરડા રાજ !
દેશું મેડી કેરા મોલ—અબોલડા૦

* * *

૬૦

રમવા નીસરી

કાન તારે તળાવ રમજમની રમવા નીસરી.
રમવા નીસરી, ટીલડી વિસરી રે—કાન૦
રમવા નીસરી, નથડી વિસરી રે—કાન૦

રમવા નીસરી, ઝરમર વિસરી રે—કાન૦
 રમવા નીસરી, ગુજરી વિસરી રે—કાન૦
 રમવા નીસરી, ચુંદડી વિસરી રે—કાન૦
 રમવા નીસરી, કડલાં વિસરી રે—કાન૦

૬૧

આછુડો કૂવો

જીવણુ આછુડો કૂવો જળે ભર્યો રે,
 માથે વળીયો છે લીલૂડો શેવાળ જો !

આછુડામાં જાને જીવણુ ઝીલવા રે !

હું તો દાતણીયાં લઈને ઉભી રહી રે,
 દાતણ ત્યાં કરજો મારી સગી નણુંદના વીર જો—આછુડામાં૦

૬૨

કુલડાં

મારા ઘર પછવાડે રે વાડીયું,
 એનાં કુલડાં લેર્યો જાય રે
 વાગે છે વેરણુ રે વાંસળી !

એનાં કુલડાં ફેર્યો જાય રે—વાગે છે૦
 રોનાં કુલડીયાં કરમાય રે—વાગે છે૦

રાણી રાધાજીને પે'રણુ રે કડલાં,
એની કાંખીયે લીધા વાદ રે
વાગે છે વેરણુ રે વાંસળી-મારાં

* * *

૬૩

નાનું બાળ

એક નાનું સરીખડું બાળ રે મા !
આવ્યું છે આપણે આંગણીએ.

એને નચેથી પ્રાછત જાય રે મા !
આવ્યું છે આપણે આંગણીએ,

એને માથે મેવાડાં મોળીઆં,
એને ખંભે ખાંતીલા ખેસ રે મા-આવ્યું છે

એને કાને તે કુંડળ ઝળકતાં
કોટે કૌસ્તુભ મણિના હાર રે મા-આવ્યું છે

એની ખાંચે બાજુખંધ બેરખા,
એની હસે આંગણીએ વેઠ રે મા-આવ્યું છે

એને પગે રાઠોડી મોજડી,
એની ચટકતી છે ચાદ્ય રે મા-આવ્યું છે

૬૪

મલપતા આવે

વા'લા મારા કેસરીઓ ઘોડા રે,
ગોપીયુ'માં રમવાને છોડયો.

વા'લો મારો મલપતા આવે રે,
સાથે લાઈબંધને લાવે.

લાઈબંધ લલે રીયા લેળા રે,
આજ છે ઉતારાની વેળા.

ઉતારા નૈ કરીએ ગોરી રે,
આજ છે લાઈબંધની ટોળી-વા'લા મારા.

* * *

૬૫

નૈ જાવા દઉં

જીવણુ નૈ રે જાવા દઉં આજ,
વનમાં રાતલડી રાખું !

રાતલડી નૈ રહીએ ગોરી રે,
સાથે લાઈબંધની ટોળી.

આવડી લાઈબંધની શી હેર,
ઉતારા કરોને આપણે ઘેર !

* * *

ઉતારા ને કરીએ ગોરી રે,
સાથે ભાઈબંધની ટોળી-જીવણું

આવડી ભાઈબંધની શી હેર,
દાતણ કરોને આપણે ઘેર !

દાતણ ને કરીએ ગોરી રે,
સાથે ભાઈબંધની ટોળી-જીવણું

* * *

૬૬

લીલી નાઘેરમાં

[સૌરાષ્ટ્રની પશ્ચિમે સાગર કાંઠાનો આ રસાળ પ્રદેશ સદાય લીલૂડો,
સોરઠની શાશ્વતી ફુંગ સરખો રહે છે. નાગરવેણું મોટું ધામ છે.]

§

ઝીણા મોર બોલે આ લીલી નાઘેરમાં,
લીલી નાઘેરમાં, લીલી વનરાઈમાં—ઝીણાં

ઉતારા કરોને આજ લીલી નાઘેરમાં,
દેશું દેશું મેડીના મોલ રાજ—ઝીણાં

દાતણ કરોને આજ લીલી નાઘેરમાં,
દેશું દેશું કણેરી કામ્ય રાજ—ઝીણાં

નાવણ કરોને આજ લીલી નાઘેરમાં,
દેશું દેશું નદીયુંનાં નીર રાજ—ઝીણાં

લોજન કરોને આજ લીલી નાઘેરમાં,
 દેશું દેશું સાકરીયો કંસાર રાજ—ઝીણાં
 મુખવાસ કરોને આજ લીલી નાઘેરમાં,
 દેશું દેશું તે ખીડલાં પચાસ રાજ—ઝીણાં
 ચોઢણ કરોને આજ લીલી નાઘેરમાં,
 દેશું, દેશું હીંડોળાખાટ રાજ—ઝીણાં

૬૭

રતન કુવો

ભાવુભાના બાગમાં રતન કુવો;
 ત્યાં સો સો ખેડલીયાંની હેલ્યું ચડે
 રે જળ વાદળીનાં નીર મારે કોણુ ભરે !

હું રે ભરું ને મારી ભાભી ભરે;
 ત્યાં ભાભીનો સાયબો આડો ફરે,
 રે જળ વાદળીનાં નીર મારે કોણુ ભરે !

ખંગડી ઘડાવ વીરા ખંગડી ઘડાવ,
 ચૂડલીને ફરતાં રતન જડાવ—રે જળાં

ભાવુભાના બાગમાં રતન કુવો,
 ત્યાં સો સો ખેડલીયાંની હેલ્યું ચડે—રે જળાં

હું રે ભરું ને મારી દેરાણી ભરે,
 ત્યાં દેરાણીનો સાયબો આડો ફરે—રે જળાં

ટીલડી ઘડાવ્ય દેરી ટીલડી ઘડાવ્ય,
નથડીને ફરતાં મોતી જડાવ્ય—રે જળા०

૬૮

અંખીયાં નીંદરભરી

નીંદરભરી રે ગુલાલે ભરી
આજ મોરી અંખીયાં નીંદરભરી રે !

સામી બળરે વાણીડાનાં હાટ છે,
ચુંદડી વોરવા સાંચર્યાં જી-આજા०

* * *

૬૯

રાધકા રંગભીની

ખીલી ખીલીનો રંગ લાગ્યો રૂંડો હો

રાધકા રંગભીની !

તારા માથાનો અંબોડો હો રાધકા રંગભીની !

જાણે ફૂટ્યો તેજ ઘોડો હો રાધકા રંગભીની-ખીલી०

તારી આંખ્યુનો ઉલાળો હો રાધકા રંગભીની !

જાણે ફરિયાનો હિલોળો હો રાધકા રંગભીની-ખીલી०

તારા નાકડીયાની ડાંડી હો રાધકા રંગભીની !
 જાણે હીવડીએ શગ માંડી હો રાધકા રંગભીની-ખીલી૦
 તારા હાથની હથેળી હો રાધકા રંગભીની !
 જાણે ખાવનપરની થાળી હો સધકા રંગભીની-ખીલી૦
 તારા હાથની આંગળીયું હો રાધકા રંગભીની !
 જાણે ચોળામળની ફળીયું હો રાધકા રંગભીની-ખીલી૦
 તારા વાંસાનો વળાકો હો રાધકા રંગભીની !
 જાણે સરપનો સડાકો હો રાધકા રંગભીની-ખીલી૦

૭૦

મોતીબાગમાં

ઉંચી મેડી રે મારા સાયબની રે લોલ,
 નીચી નીચી કુલવાડી જૂકાજૂક !
 હું તો રમવા ગઈ'તી રે મોતીબાગમાં રે લોલ
 માથું ગુંથેલું માફ મોતીએ રે લોલ
 ઉપર ઓઢણીની રહી છે જૂકાજૂક—હું તો૦
 કાન પરમાણે મારી ત્રોટીયું રે લોલ,
 ઉપર જૂમણાંની રહી છે જૂકાજૂક—હું તો૦
 નાક પરમાણે મારી નથડી રે લોલ,
 ઉપર ટીલડીની રહી છે જૂકાજૂક—હું તો૦

*

*

*

૭૧

જોગીડો

જોગીડો ઉતર્યો, સેજ વડલા તળે રે લોલ.

બાવલીયો ઉતર્યો, સેજ વડલા તળે રે લોલ.

સાંગામાચી જોગીડાને હીરે ભરી રે લોલ,

ખેસણુ કરે ઓઢ્યા જોગીની જમાત રે-જોગીડો ઉતર્યોં

સોનાની ઝારી જોગીડાને જળે ભરી રે લોલ,

દાતણુ કરે ઓઢ્યા અતીતની જમાત રે-જોગીડો ઉતર્યોં

ત્રાંબાકુંડી જોગીડાને જળે ભરી રે લોલ,

નાવણુ કરે ઓઢ્યા બાવાની જમાત રે-જોગીડો ઉતર્યોં●

સોનાની થાળી જોગીડાને લોજન ભરી રે લોલ,

લોજન કરે ઓઢ્યા અતીતની જમાત રે-જોગીડો ઉતર્યોં

લવીંગ સોપારી જોગીડાને પાન બીડાં રે લોલ,

મખવાસ કરે ઓઢ્યા જોગીની જમાત રે-જોગીડો ઉતર્યોં

ઢીંચણુ સામે જોગીડાને ઢાલીયો રે લોલ,

પોઢણુ કરે ઓઢ્યા બાવાની જમાત રે-જોગીડો ઉતર્યોં

૭૨

મારી મીરાંવંતી

મીરાંવંતી કે' મારી નજરમાં હતી,

આવળે રે મારી મીરાંવંતી !

ઇસવરને વા'લાં પારવતી,
આવળે રે મારી મીરાંવંતી !

સામી બળરે જોશીડાનાં હાટ છે,
લગન હટાવાને હાલી સતી-આવળે રે૦

સામી બળરે મણીઆરાનાં હાટ છે,
ચુડલો ફટાવાને હાલી સતી-આવળે રે૦

સામી બળરે સોનીડાનાં હાટ છે,
ઝુમઝુમ' હટાવાને હાલી સતી-આવળે રે૦

૭૩

રમવા મેલો

[જગરણુની રાત્રિયે રમવા એકઠી થયેલી સહીયરો જો પદ્મમાં બહેન-
ચાઇ જાય છે; સામસામી પંક્તિ ગોઠવી, સામસામી તાળીઓ
દેતી અને આ ગીત ગાતી ગાતી શેરીએ શેરીએ ધૂમે છે. જે સહીયર
હાજર ન થઇ હોય તેના ઘર પાસે જઇને તેના પતિને વિનવે છે કે
તમારી ગોરીને રમવા મોકલો. જગરણુના આ જલસાઓ હંમેશાં પરાડિયે
જ વીંખાય છે. તે વખતે પણ બધી સખીઓનું વૃંદ ગાતું ગાતું એક
પછી એક તમામને સ્વગૃહે પહોંચાડી આવે છે. રમતાં રમતાં હાર
વટે, એ બીના રમતની બેલ્લાન મસ્તીનો-તર્કીનતાનો ખ્યાલ આપે છે.]

§

ગલ વાળ્યો એવો ઉગ્યો રે,

ગલ લાલ દ્યો, બાજેઠી દ્યો !

*.....ભાઈ તમારી ગોરી રે-ગલ લાલ દ્યો૦

અમ સાથે રમવા મેલો રે-ગલ લાલ દ્યો૦

અમે રમશું ને રમાડશું-ગલ લાલ દ્યોં
 પરાડીએ પાછાં વાળશું-ગલ લાલ દ્યોં
 અમે રમશું મેડી હેઠ રે-ગલ લાલ દ્યોં
 અમે મેલી જાશું ઘેર ઠેઠ રે-ગલ લાલ દ્યોં
 એનો રમતાં તૂટ્યો હાર રે-ગલ લાલ દ્યોં
 એનાં કુલ વેરાતાં જાય રે-ગલ લાલ દ્યોં
 એને વીણતાં લાગી વાર રે-ગલ લાલ દ્યોં
 એનો હીરલો નાંચો હાથ રે-ગલ લાલ દ્યોં•

*દરેક સ્ત્રીના પતિનું નામ લઈ લઈ રાસડો ચાલુ રખાય છે.

૭૪

મારા પોપટ !

મેં રે પોપટ તને વારીયો રે પોપટ !
 રાસડે રમવા આવ્ય મારા પોપટ !
 જાજે *જીવાંજીની મેડીએ રે પોપટ !
 જીવાંજીની રાણીયું છેલ મારા પોપટ !
 તુજને ઘડાવશે ધૂધરા રે પોપટ !
 હરખે ઘડાવશે હાર મારા પોપટ !

• એ રીતે ગમે તે દરબારના નામ મૂકીને તમામ ચરણો વારંવાર ગવાય છે.

૭૫

રાજના કુંવર

બુલબુ મોરલી વાગી રે રાજના કુંવર
 હાલોને જોવા જાયેં રે
 મોરલી વાગી રે રાજના કુંવર.

અડવા તે ઘોડો હંસલો રે રાજના કુંવર,
પીતળીયાં પલાણુ રે—મોરલી૦

ખાંચે ખાજૂખંધ ખેરખા રે રાજના કુંવર,
હસે આંગળીએ વેઠ રે--મોરલી૦

માથે મેવાડાં મોળીયાં રે રાજના કુંવર,
ખીનખાળી સૂરવાળ રે--મોરલી૦

પગે રાઠોડી મોજડી રે રાજના કુંવર,
ચાલે ચટકતી ચાલ્ય રે--મોરલી૦

૭૬

શ્યામ બોલાવે

વનમાં હીંડોળો ખાંધીયો સખી શ્યામ બોલાવે !
ખાંધ્યો છે વડલાની ડાબ્ય, ગિરધરલાલ બોલાવે !

પરભુજી મારે ઘેર પડેણુલા રે,
શાં શાં બેસણુ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે !
સાંગા તે માચી હીર ભરી રે,
એવાં બેસણુ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે-વનમાં૦

પરભુજી મારે ઘેર પડેણુલા રે,
શાં શાં નાવણુ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે !
ત્રાંખા તે કુંડી જળે ભરી રે,
એવાં નાવણુ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે-વનમાં૦

પરભુજી મારે ઘેર પરોણુલા રે,
 શાં શાં લોજન દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે !
 સેવ સુ'વાળી લાપસી રે,
 એવાં લોજન દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે-વનમાં૦

પરભુજી મારે ઘેર પરોણુલા રે
 શાં શાં મખવાસ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે !
 પાન ખીડાં ને એળચી રે,
 એવા મખવાસ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે-વનમાં૦

પરભુજી મારે ઘેર પરોણુલા રે
 શાં શાં પોઢણુ દૈશ, ગિરધરલાલ બોલાવે !
 સાગ સીસમના ઢોલીઆ રે,
 એવાં પોઢણુ દૈશ ગિરધરલાલ બોલાવે-વનમાં૦

૭૭

ખેધે પડ્યો છે

ચંદન તળાવડી રોકી કાનૂડે
 જળ ભરવા નો દીયે, કાનૂડો મારે ખેધે પડ્યો છે.
 વનમાં કાનો દાતણ મગાવે,
 વનમાં દાતણ ક્યાંથી, કાનૂડો મારે ખેધે પડ્યો છે.

ખેધે પડ્યો છે ગુણુગારો,
 હડીલો મારે ખેધે પડ્યો છે.

વનમાં કાનો નાવણ મગાવે,
 વનમાં નાવણ ક્યાંથી, કાનૂડો મારે ખેધે પડ્યો છે-ખેધે૦

* * *

૭૮

ગોવાલણુ

ગોકુળ ગામથી ગોવાલણુ ઉતરી રે
 મથુરામાંથી ઉતર્યા કાન રાજ
 ગરબે રમવા તે વે'લા આવજો રે !

તમને ઉતારા દેશું ઓરડા રે,
 દેશું દેશું મેડી કેરા મોલ રાજ--ગરબેં.

* * *

૭૯

રાસ રમાડો

કાનો વગાડે વાંસળી જ રે,
 ગોપી વગાડે કડતાળ રે રાસ રમાડો જ રે
 આવો તો ઉતારા ઓરડાજ રે,
 મેડીના મોલ જ દઈશ રે રાસ રમાડો જ રે
 -કાનો વગાડેં

આવો તો દાતણ દાડમી જ રે
 કણેરી કામ્યુ' દઈશ રે રાસ રમાડો જ રે
 -કાનો વગાડેં

૮૦

કેવડો

એ હરિ હાં રે,
કુવાને કાઠે એક કેવડો;
કેવડો નીર વન્યા સૂકાય
ત્રા'લોલ વગાડે વાંસળી.

એ હરિ હાં રે,
એસણ કડું ને વાલોલ સાંભરે!
એસણ રાખું વા'લોલની કાજ
વા'લોલ વગાડે વાંસળી.

* * *

૮૧

તળાવડી

ચંદણ ભરી તળાવડી વનરાવનમાં,
એની મોતીડે બાંધી ખલ્લય, નરસી ચાલ્યાં રે વનરાવનમાં

પરબુલ મારે ઘેર પરોણુલા વનરાવનમાં,
એને શાં શાં એસણ હૈસ -નરસીં

* * *

૮૨

વેરાગણુ !

એક વાર ચીતળ જાજે વેરાગણુ
 ચીતળની ચુંદડી લાગ્યે વેરાગણુ
 ઉભલી રહીને વોર્યે વેરાગણુ
 હવે મારાં મનડાં માન્યાં વેરાગણુ
 ભવના અખોલડા ભાંગ્યા વેરાગણુ !

એક વાર હાલાર જાજે વેરાગણુ
 હાલારના હાથીડા લાગ્યે વેરાગણુ
 હેડી ખેસીને વોર્યે વેરાગણુ
 હવે મારાં મનડાં માન્યાં વેરાગણુ
 ભવના અખોલડા ભાંગ્યા વેરાગણુ !

એકવાર દખણુ જાજે વેરાગણુ
 દખણુના ડાળીયા લાગ્યે વેરાગણુ
 અવળી રહીને વોર્યે વેરાગણુ
 હવે મારાં મનડાં માન્યાં વેરાગણુ
 ભવના અખોલડા ભાંગ્યા વેરાગણુ !

એક વાર ઘોઘે જાજે વેરાગણુ
 ઘોઘાનાં ઘોડલાં લાગ્યે વેરાગણુ
 ખુટી ઝાલીને તું વોર્યે વેરાગણુ
 હવે મારાં મનડાં માન્યાં વેરાગણુ
 ભવના અખોલડા ભાંગ્યા વેરાગણુ !

એક વાર હળવદ જાજે વેરાગણ
 હળવદના હીરલા લાગ્યે વેરાગણ
 નાક ઝાલીને તું વોર્યે વેરાગણ
 હવે મારાં મનડાં માન્યાં વેરાગણ
 ભવના અખોલડા ભાંગ્યા વેરાગણ !

* * *

૮૩

વણુઝારો

માળવેથી પોઠ્યું હલકી સાહેબજી,
 આવી છે આપડે દેશ રે સાહેબજી
 લોભી આગ્યો વણુઝારો નાયકજી.

કાઠીઆવાડની કાંખીયું લૈ આવો સાહેબજી,
 કડલામાં રતન જડાવો સાહેબજી--લોભી०

નગરની નથડી લૈ આવો સાહેબજી,
 ટીલડીમાં રતન જડાવો સાહેબજી--લોભી०

સુરતની બંગડી લૈ આવો સાહેબજી,
 ચૂડલીમાં રતન જડાવો સાહેબજી--લોભી०

૮૪

મૈયારણ

હું રે મૈયારણ રે ગોકળ ગામની;
 મારાં મૈઠાં કોઇ દ્યો રે
 મૈયારણ રે ગોકળ ગામની.

જગ પરમાણે રે કડલાં લાવજો,
 કાંળીયું લાવજો છુટી,
 મૈયારણ રે ગોકળ ગામની.

* * *

૮૫

ન મારીએ

ધન્ય ગોકળ ધન્ય ગામડાં રે
 ધન્ય વનરાવન શે'ર મારા વા'લા !

અસતરી નો મારીએ' રે
 ઉંઝરાની રખવાળ મારા વા'લા—ધન્ય૦

બાળકડું નો મારીએ' રે
 પીંગલાંનો રખવાળ મારા વા'લા—ધન્ય૦

ચોપટડો નો મારીએ' રે
 પાંજરાનો રખવાળ મારા વા'લા—ધન્ય૦

મોરલીયો નો મારીએ' રે
ડુંગરાનો રખવાળ મારા વા'લા—ધન્ય૦.]

કોયલડી નો મારીએ' રે
આંખાની રખવાળ મારા વા'લા—ધન્ય૦.]

૮૬

જોડે રહેજો રાજ

[લગ્ન પછીની મધુ-રજનીનું આ સ્નેહગીત ગુજરાતમાં ગવાય છે.]

જોડે રહેજો રાજ,
કીયા ભાઈની ગોરી રે કેવી વહુ
જોડે રહેજો રાજ !

જોડે નહિ રહું રાજ,
શિયાળાની ટાઢ પડે ને
જોડે કેમ રહું રાજ !

જોડે રહેજો રાજ,
ફૂલની પછેડી સાથે રે હો લાડવઘ
જોડે રહેજો રાજ ! —જોડે૦

જોડે નહિ રહું રાજ,
ઉનાળાના તાપ પડે ને
જોડે કેમ રહું રાજ !

જોડે રહેજો રાજ,
 કુલના પંખા સાથે રે હો લાડવઈ
 જોડે રહેજો રાજ ! —જોડે૦

જોડે રહેજો રાજ,
 ચોમાસાની ઝડીઓ પડે ને
 જોડે કેમ રહું રાજ !

જોડે રહેજો રાજ,
 મોતીના મોડીઆ સાથે રે હો લાડવઈ
 જોડે રહેજો રાજ ! —જોડે૦

૪
ઇતિહાસ-ગીતે.

ગરવાને માથે

[જુનાગઢમાં દાતારના ડુંગર પર જેની પ્રતિષ્ઠા છે, તે વેલા નામના એક કોળી સંત થઈ ગયા, તેનું નામ 'રૂખડ બાવો' કહેવાતું. ખાર વર્ષ સુધી એણે ઉપવાસી રહી ગિરનારની પ્રદક્ષિણા કરી હતી. ચાલીસ દિવસના ઉપવાસી ઈશુ મહારાજ વનરાવનમાં ધૂમી રહ્યા હતા તેનું ભવ્ય ચિત્ર—Christ in wilderness—પશ્ચિમના કોઈ કલાધરે આખાદ નિષ્પન્નવેલ છે. લોક-હૃદયમાંથી આલેખાયલું આ રૂખડ જેગીનું પણ એવું જ મરત શબ્દ-ચિત્ર છે. વાદળનાં સાથે વાતો કરતો એ ગરવો ગિરનારે અને તેની શિખરમાલા પર ભમતા આ જટાધારી જેગીરાજ : કોઈ ગંભીર સંવ્યાકાળે કે કુટતા પ્રભાતે આ દૃશ્ય કેવું થતું હશે ! લોક-ચક્ષુમાં એની કેવી પ્રેરણા થઈ હશે ! ઉપમાઓની જ ધારા વધતે છે. મોરલીને માથે ઝુકી રહેલા નાગ જેવોઃ કુવાની ઉપર જળભરપૂર બુલતા કોસ જેવોઃ બેટાની ઉપર વાત્સલ્યભર્યું હૈયું નમાવીને કબેલા પિતા જેવોઃ પાગલ પતિ ઉપર પોતાનાં નેત્રોનું અમૃત વરસાવતી સ્નેહધેલી પત્ની જેવોઃ અને ધરતી ઉપર પોતાની વિરાટ કાયાને વિસ્તારી તારલાણી કરેડો આંખો વડે હેત નીતારતા આસમાન જેવોઃ એવો યોગીવર.]

§

રૂખડ બાવા તું હળવો હળવો હાલ્ય જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો અળુંખીયો.

જેમ અળુંખે મોરલીને માથે નાગ જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો અળુંખીયો.

જેમ અળુંખે કૂવાને માથે કોસ જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો અળુંખીયો.

જેમ અળુંખે બેટાને માથે બાપ જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો અળુંખીયો.

જેમ જાળુંબે નરને માથે નાર જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો જાળુંબીયો.

જેમ જાળુંબે ગોપીને માથે કાન જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો જાળુંબીયો.

જેમ જાળુંબે ધરતી માથે આલ જો,
ગરવાને માથે રે રૂખડીયો જાળુંબીયો.

- જેમ જાળુંબે તેતરને માથે ખાજ જો,
ગરવાને માથે રે.....જાળુંબીયો.

૮૮

જમીઅલશા પીર

[જમીઅલશા પીર અપંગ મનુષ્યોના પાલક દેવતા મણાય છે. પુત્ર-પ્રાપ્તિને ખાતર એક પ્રાહ્મણે પીરને ગાય ચડાવવાની માનતા માનેલી. પુત્રનો જન્મ થતાં એ ગાય ચડાવવા દાતારના હુંગર પર ગયો ત્યારે પીરે પ્રગટ થઈ અવાજ દીધો કે “મને માનતા પહોંચી ચૂકી. જીવતી ગાય પાછી લઈ જ ” એ પરચાની એંધાણી તરીકે ગાયની ખરીઓ પથરમાં ખૂટી ગઈ હતી. આવી લોકવાયકા ચાલે છે. પીર અને દાતાર તો મુસ્લીમોના દેવતાઓ છે. છતાં લોક-જીવનમાં તો એ હિન્દુ કોમોના પણ પૂજનીય મનાય છે. પીરના તકીઆઓ (નિવાસ સ્થાનો) એટલા વિશુદ્ધ અને ધૂપ દીપ લોખાન વડે સુગંધિત હોય છે કે લોક-હૃદય એમાં સોપારીની પુરણી, કંકુનાં લીંપણ, નારીએલના ગોખલા ઇત્યાદિ પવિત્ર પદાર્થોનાં ચણતરકામની કલ્પનાઓ કરે છે. જમીઅલશાએ ગાયનો ભોગ ન લીધો, એ અહિંસકપણાની લોક-સમાજ પર ઉંડી અસર છે.]

§

પીર ગાડે તે ઇંદુ મગાવજો રે;
પીર ઇંદુના ઓરડા ચણાવો રે જમીઅલશા,
જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે સોપારીયું મગાવજો રે;
 પીર સોપારીની પુરણી પુરાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે કંકુ મગાવજો રે;
 પીર કંકુની ગાર્યું નખાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે નાળીએર મગાવજો રે;
 પીર નાળીએરના ગોખલા કોરાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે એલચી મગાવજો રે;
 પીર એલચીના ટોડલા કોરાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે લવીંગ મગાવજો રે;
 પીર લવીંગનાં જાળીયાં મેલાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે ખારેકું મગાવજો રે;
 પીર ખારેકુંની ખીતીયું મેલાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ગાડે તે મોતી મગાવજો રે;
 પીર મોતીના મોરલા મેલાવો રે જમીઅલશા,
 જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર ખામણને માનતાયું અત ઘણી રે;
 દોરી આલો રે ગોરલી ગાય રે ખામણીઆ,
 જે ઘાટ ઘડયા એ એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર નવ રે મહિને દીકરો અવતર્યો રે;
એના મનની મુરાદ પુરી કરી રે જમીઅલશા,
જે ઘાટ ઘડયા એ ઘાટ પાળજો રે.

પીર હાક મારી ને જમીઅલ જાગીયા રે;
પાછી લઈ જાને ગોરલી ગાય રે ખામણીઆ,
મારી માનતા આવી અત ઘણી રે.

પીર પથરમાં ખરીયું ખૂતી ગઈ રે;
એનું નવખંડ રાજેલ નામ રે જમીઅલશા,
જે ઘાટ ઘડયાં એ ઘાટ પાડજો રે.

૮૯

માતાનો વડલો

[એક દેવીએ વડનાં બીજ આણ્યાં, બીજ દેવીએ હોંશે હોંશે એ બીજ વાવી દૂધ દહીંનાં સીંચન વડે વડલો ઉગ્યો. અને ખાર ખાર વીધામાં વિસ્તરાયેલી ડાળીઓ તેર તેર વીધા જેટલા પ્રદેશમાં છાંયડો પાથરવા લાગી : એમ કહી વડલાની મહત્તા, રમ્યતા તેમજ ઉપયોગિતાને ભાસ અપાયો છે, ગામડામાં વડલો એ તો એક સંસ્થા જેટલું મહત્ત્વ ધરાવનાર વૃક્ષ છે. આમ્ય પ્રજનાં બાળકોનું કદલોલ-સ્થાન, સ્ત્રીઓનું વિહાર-સ્થળ, રમતગમતોનું કેન્દ્ર અને પશુ પંખીનું વિશ્રામ-ભુવન એટલે વડલો. એવી જ એની ભયાનકતા. લોક-કલ્પનાએ ત્યાં દેવીઓના ચાનક સ્થાપ્યાં. પછી તો વડલાને કાપે એ આમ્ય-ભુવનની હત્યા કરનારો કરે. એના ઉપર દેવીના ડોપ ઉતરે.]

§

હોહ્ય માએ આહ્યાં વડનાં બીજ મોરી માતા !

આવંડ મા કે' એ વડલો રોપશું રે માતા !

દહીંએ ને દુધે વડને સીંચતા રે માતા !
 વડ વધીને થયો છે રૂંખ મોરી માતા !
 ખાર વીધામાં વડની ડાહ્ય મોરી માતા !
 તેર વીધામાં વડની છાંય ઢળે રે માતા !
 ડાળીએ તે ડાળીએ દીવા બળે મોરી માતા !
 પાંદડે તે પાંદડે રમે રે મોરી માતા !
 જેસીંગડો ચડીઓ સકાર મોરી માતા !
 જેસીંગડો કે' એ વડ વાઢશું રે માતા !
 થાશે રે જેસીંગડાનો ઢાલીયો રે માતા !
 થાશે રે ડેલીનાં કમાડ મોરી માતા !
 થાશે રે પુતર કેરાં પારણાં રે માતા !
 થાશે રે રાણીયું કેરા રેંટ મોરી માતા !
 થાશે રે ધોરી કેરાં ધોંસરાં રે માતા !
 જેસીંગડે વડલો વઢાવીઓ રે માતા !
 ખાજ્યો જેસીંગડાનો ઢાલીયો રે માતા !
 ખાજ્યો જેસીંગડાનો દરખાર મોરી માતા !
 જેસીંગડાની માતા ખોળા પાથરે રે માતા !
 મારે જેસીંગડો છે એકલો રે માતા !
 ખાર પાલીનો આલું ખાજરો રે માતા !
 તેર તે ઘાણીયુંનાં તેલ મોરી માતા !
 લેજો રે ભવાની માતા ભોગ મોરી માતા !
 કાઢો કૂળીઆ માયલો રોગ મોરી માતા !

૯૦

કાસમ તારી વીજળી !

['વીજળી' નામની આગબોટ પહેલવહેલી મુસાફરીમાં જ, અંબરથી મુંબાઈ જતાં, રસ્તામાં મહુવાની નજીક રૂળી ગઈ. તેનું આ કચ્છાજનક બયાન છે. રાવણહથ્થાવાળા નાથબાવાએ તો આ ગીત ગાઇને શ્રેતાજનોને રડાવે છે. વીજળી જેવી સમર્થ આગબોટની પહેલવહેલી મુસાફરી, એના માલીકનો ગર્વભર્યો ઉછરંગ, શેઠ શાહુકારોને સેલગાહ કરવાના મનોરથો, અને તેર તેર તો મુંબાઈ પરણવા જતા કેસરીયા વરરાજ્યોઃ ત્યાર પછી એ મધદરિયાનાં વાવાઝોડાં : ખેસુમાર પાણી : રૂઝવા સમયની ડોલાડોલઃ ખારવાઓની દોડદોડઃ દેવદેવીઓને માનતા કરતા મુસાફરોઃ કેસરીયા વરરાજ્ય સુદ્ધાં તમામ પ્રવાસીઓની જળસમાધિઃ મુંબાઈને કિનારે પેલી પીડીભરી કન્યાઓનાં બેદક કલ્પાંતઃ અને ખાર ખાર મહિના સુધી એ રૂબેલા માડીનયાઓને માટે બહેનોનું છાતી-ફાટ આક્રંદઃ એ તમામ ચિત્રો સચોટ છે.]

§

હાજી કાસમ તારી વીજળી રે મધદરીએ વેરણુ થઈ !

શેઠ કાસમ તારી વીજળી રે સમદરીએ વેરણુ થઈ !

ભુજ અંબરની જાનું રે જૂતી

જાય રે મુંબઈ શે'ર -કાસમ તારી૦

દેશ પરદેશી માનવી આવ્યાં,

જાય છે મુંબઈ શે'ર -કાસમ તારી૦

દસ બજે તો ટીકટું લીધી

જાય છે મુંબઈ શે'ર -કાસમ તારી૦

તેર તેર જાનું સામટી જૂતી

ખેઠા કેસરીયા વર -કાસમ તારી૦

ચૌદ વીશું માંચ શેઠીઆ બેઠા
છોકરાંનો નૈ પાર -કાસમ તારી૦

અગીઆર બજે આગબોટ હાંકી
જાય છે મુંબઈ શે'ર -કાસમ તારી૦

બાર બજે તો બરોબર ચડિયાં
જાય છે મુંબઈ શે'ર -કાસમ તારી૦

ચોતર દબણના વાયરા વાયા
વાયરે ડાલ્યાં વા'ણુ -કાસમ તારી૦

મોટા સાહેબની આગબોટું મળીયું
વીજને પાછી વાજ્ય -કાસમ તારી૦

જહાજ તું તારું પાછું વાજ્યે
રોગ તડાકો થાય -કાસમ તારી૦

પાછી વાળું મારી ભોમકા લાજે !
અલ્લા માથે એમાન -કાસમ તારી૦

આગ ચોલાણી ને કોયલા ખૂટ્યા
વીજને પાછી વાજ્ય -કાસમ તારી૦

મધદરીઆમાં મામલા મચે
વીજળી વેરણુ થાય -કાસમ તારી૦

૧ ચહમાં માંડીને માલમી જોવે
પાણીનો નાવે પાર -કાસમ તારી૦

રકાયને કુંપે કાગદ લખે
મોકલે મુંબઈ શે'ર --કાસમ તારી૦

હિન્દુ મુસલમીન માનતા માને
પાંચમે લાગે રાજ --કાસમ તારી૦

ભુજનો કામદાર માનતા માને
પીર ઉતારે પાર --કાસમ તારી૦

પાંચ લેતાં તું પાંચસે લેજે
સારું જમાડું શે'ર --કાસમ તારી૦

ફટ ભુંડી તું વીજળી ! મારાં
તેરસો માણસ જાય --કાસમ તારી૦

મીજળી કે' મારો વાંક નૈ વીરા
લખીયણ છકોના લેખ --કાસમ તારી૦

તેરસો માણસ સામટાં ખૂડ્યાં
ખૂડ્યા કેસરીયા વર --કાસમ તારી૦

ચૂડીએ કોઠે દીવા જલે ને
જુવે જનું કેરી વાટ --કાસમ તારી૦

મુંબઈ શે'રમાં માંડવા નાખેલ
ખોળલે વેંચાય ખાંડ --કાસમ તારી૦

ઢોલ ત્રંબાળુ ધૂશકે વાગે
જુવે જનુંની વાટ --કાસમ તારી૦

૨ : પૂર્વે આખોટો ડૂબવાની થતી ત્યારે કાચના સીસામાં એ ખજર
વાળા કાગળો ખીડીને સીસા સમુદ્રમાં તરતા મૂકવામાં આવતા.

સોળસેં કન્યા ડૂંગરે ચડી
જેવે જાનુની વાટ -કાસમ તારી૦

દેશ દેશેથી તાર વહૂઆ
વીજળી ખૂડી જાય -કાસમ તારી૦

વાણીઆ વાંચે ને ભાટીઆ વાંચે
ઘર ઘર રોંગાં થાય -કાસમ તારી૦

ખીટી ભરી તો લાડડી રૂવે
માંડવે ઉઠી આગ -કાસમ તારી૦

સચું રૂવે એનું સાગવી રૂવે
જેની રૂવે ખાર માસ -કાસમ તારી૦

મોટા સાહેબે આગબોટું હાંકી
પાણીનો ના'વે પાર -કાસમ તારી૦

મોટા સાહેબે તાગ જ લીધા
પાણીનો ના'વે પાર -કાસમ તારી૦

સાખ મઢયમ બે હરીઓ ડાબે
પાણીનો ના'વે તાગ -કાસમ તારી૦

૯૧

કાદુ બહારવટીયો

[મકરાણી હતો. જૂનાગઢ રાજ્ય સામે બહારવટે નીકળ્યો હતો. બહુ જ ફર હતો. પણ પવિત્ર હતો. એને પકડીને ફાંસી દીધી હતી.]

§

ડુંગરે ડુંગરે કાદુડાના ડાયરા;
દાડૂ ગોળાની વાગે ઠારમ ઠોર રે મકરાણી કાદુ !
જૂની વસતી જમાદાર માર્ય મા !

બબ્બે બંધૂકું કાદુડો બાંધતો;
ત્રીજી બંધૂકની રહી ગઈ તારે ખાંત રે મકરાણી કાદુ !
—જૂની૦

બબ્બે ઘોડાં કાદુડો રાખતો;
ત્રીજી ઘોડાની રહી ગઈ તારે ખાંત રે મકરાણી કાદુ !
—જૂની૦

બબ્બે હાથીડા કાદુડો રાખતો;
મકના હાથીની રહી ગઈ તારે ખાંત રે મકરાણી કાદુ !
—જૂની૦

બબ્બે રાણીયું કાદુડો રાખતો;
કાઠીઆણીની રહી ગઈ તારે ખાંત રે મકરાણી કાદુ !
—જૂની૦

ડુંગરે ડુંગરે કાદુડાના ડાયરા;
ડુંગરેથી તારો લપટયો ડાબો પગ રે મકરાણી કાદુ !
—જૂની૦

જ્ઞાપાઠાન્તરો:

(૧) એવડાં તે કુઃખ નો દબ્બે સોઠને

(૨) ડંકા વાગ્યા કાદુ તારા દેસમાં.

૯૨

રંગ બીલડી

[જસમા ઝોડણ, આસાખાચરને જવાખ દેનારી મોચણ, ને મોરબીની વાણીયાણ: એ ત્રણેને મળતું જ આ પાત્ર છે. રાનનાં પ્રસાસનોને એણે નિર્ભય વાણીમાં તિરસ્કાર્યા છે. આ બીલડી કોણ હતી તે નથી સમજતું.]

§

તને રાજા બોલાવે રંગ બીલડી;

મારી મેડીયું જોવા આવ્ય રે રંગ બીલડી !

તારી મેડીયું જોઈ જોઈ શું કરું !

મારે છાપરાં સવા લાખ રે રંગ બીલડી !

તને રાજા બોલાવે રંગ બીલડી;

મારી લેંસુ જોવા આવ્ય રે રંગ બીલડી !

તારી લેંસુ તે જોઈ જોઈ શું કરું !

મારે પાડા સવા લાખ રે રંગ બીલડી !

તને રાજા બોલાવે રંગ બીલડી;

મારી મૂછયું જોવા આવ્ય રે રંગ બીલડી !

તારી મૂછયું જોઈ જોઈ શું રે કરું !

મારાં બકરાંનાં એવાં પૂંછ રે રંગ બીલડી !

તને રાજા બોલાવે રંગ બીલડી,

મારી રાણીયું જોવા આવ્ય રે રંગ બીલડી !

તારી રાણીયું જોઈ જોઈ શું રે કરું !

મારે ગોલીયું સવા લાખ રે રંગ બીલડી !

રામ-સીતાના વિવાહ

[સીતાના સ્વયંવરની ઐતિહાસિક કથા છોડી દહને લોક-કલ્પનાએ એક લૌકિક ઘટના આલેખી છે. એમાં વિવાહ વિધેની લોક-ભાવના અંકાયેલી છે. તુષાવર શિકારી રણુવગડામાં પોતાને પાણી પાનારી પનીઆરી ઉપર આસક્ત થાય, પ્રથમ દષ્ટિએ જ પ્રેમ જન્મે, છતાં પૂછવું જોઈએ કે “પરણી છો કે બાળકુંવાર ? ” જવાબ મળે છે કે “ હું પરણી યે નથી, કે નથી હું મારા પતિની ત્યજએલી કોઈ કલંકિની.” આટલી ચોખવટ થયા પછી રામ વનરાવનમાં ગાંધર્વ-લગ્ન ઉજવે છે. પણ સંપૂર્ણ લગ્ન-વિધિ તો થવો જ ઘટે. માનવી કે માનવ-સામગ્રીઓ તો ત્યાં હાજર નથી. એટલે પછી ચોરી, મંડપ, બાજઠ, વરમાળ અને સાજનો; એ તમામને પ્રકૃતિની ભવ્ય દુનિયામાંથી બોલાવી લેવામ છે. એને તો જંગલ રૂપી ચોરી, પૃથ્વી રો' બાજઠ, ગગન-મંડળ રો' મંડપ, વિજળીની જ વરમાળ અને કોટિ કોટિ તારાઓનું જ સાજન-મંડળ રોભે.]

§

રામ લખમણુ જે બંધવા	રામૈયા રામ,
જે ભાઈ ચાલ્યા શિકાર રે	રામૈયા રામ.
રામને તરસ્યું લાગીયું	રામૈયા રામ,
લખમણુ વીર પાણીડાં પાવ રે	રામૈયા રામ.
ઝાડે ચડી જળ જોઈ વળ્યા	રામૈયા રામ,
કયાંય ન દીકું અમૃત નીર રે	રામૈયા રામ.
જેતર વચ્ચે ખરખરડી	રામૈયા રામ,
છોટેથી તબકયાં છે નીર રે	રામૈયા રામ.
વનરા તે વનમાં વાવડલી	રામૈયા રામ,
પાણી ભરે બાળ કુંવાર રે	રામૈયા રામ.

કેરી ગાગર જળે ભરી રામૈયા રામ,
સીતા નાર્ય પાણીડાંની હાર્ય રે રામૈયા રામ.

ભર્યો ઘડો રામ ખી વળ્યા રામૈયા રામ,
પાણી ખીને પૂછીયાં ઘર બાર રે રામૈયા રામ.

કોણુ જ કેરી બેટડી રામૈયા રામ,
પરણી છો કે બાળ કુંવાર રે રામૈયા રામ.

*જનરખ કેરી બેટડી રામૈયા રામ,
હજી હું છું બાળ કુંવાર રે રામૈયા રામ.

વનની ચોરી ચીતરી રામૈયા રામ,
ઘરતીના કીધા બાજોઠ રે રામૈયા રામ.

આલનો નાખ્યો માંડવો રામૈયા રામ,
વીજળીની કીધી વરમાળ રે રામૈયા રામ.

નવલખ તારા જોઈ રીયા રામૈયા રામ,
પરણે પરણે સીતા ને શ્રીરામ રે રામૈયા રામ.

પરથમ જોજન માગી લ્યો રામૈયા રામ,
માગ્યાં છે કાંઈ ઘરતી ને આલ રે રામૈયા રામ.

ઘરતીમાં ધન નીપજો રામૈયા રામ,
આલમાંથી વરસે છે મેઘ રે રામૈયા રામ.

બીજું જોજન માગી લ્યો રામૈયા રામ,
માગ્યાં છે કાંઈ મા ને વળી બાપ રે રામૈયા રામ.

બાપે લાડ લડાવીયાં : રામૈયા રામ,
માતાનાં ધાવેલ અમરત થાન રે રામૈયા રામ.

ત્રીજીં જોજન માગી લ્યો : રામૈયા રામ,
માગ્યાં છે કાંઈ ભાઈ ને ભોજાઈ રે રામૈયા રામ.

ચોથું જોજન માગી લ્યો રામૈયા રામ,
માગ્યા છે કાંઈ ઘોડી ને વળી ગાય રે રામૈયા રામ.

ગાયનો જાયો હજી ખેડે રામૈયા રામ,
ઘોડી જાયો જુએ રણુલા મોઝ રે રામૈયા રામ.

૯૪

૩૬ રામની ગરબી

ઓતરાખંડમાં અજોધા ગામ છે રે
તીયાં રાજ દશરથનાં રાજ હો !
ગરબી ગાઈએ તે રૂડા રામની રે !

રાજ દશરથને બળે રાણીયું રે
એનાં કેળે ને કવશલ્યા નામ હો !
ગરબી ગાઈએ તે રૂડા રામની રે !

રાણી કેળેને જલમ્યા બે બેટડા રે
માતા કવશલ્યાએ જલમ્યા મોટો ભૂપ હો !
ગરબી ગાઈએ તો રૂડા રામની રે !

એનાં ભરત શત્રુઘન નામ પાડીયાં રે
 રૂડા રામ લક્ષ્મણની જોડ્ય હો
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

રાજા દશરથનો અંગૂઠો પાકીયો રે
 એનાં અંગૂઠામાં ઉપડેલ આગ હો
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

માતા કવશહ્યાએ અંગૂઠો મુખે ધર્યો રે *
 અંગૂઠો કુટ્યો છે અધમધ રાત હો
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

માતા કવશહ્યા કરવા ગયાં કોગળા રે
 રાણી કેગા આવીને બેઠાં પાસ હો
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

રાજા દશરથ ઝબકીને જાગીયા રે
 રાણી માગો માગોને વરદાન હો
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

મારા ભરત શત્રુઘન રાજ લોગવે રે
 રૂડા રામ લક્ષ્મણ વનવાસ હો
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

રાજા દશરથનાં મોઢડાં પડી ગયાં રે
 રાણી એ શું માગ્યાં વરદાન હો !
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

માગો માગો હાથીદાંત ચૂડલા રે
 આપું આપું શુભરીયુંની જોડ હો !
 ગરબી ગાઇએ તે રૂડા રામની રે !

૯૫

નામદેવ ભગત

નાનાં નાનાં વાછરૂં ને કવલી ગાય
નામો ભગત ગાય ચારવા જાય !

કરસન કટોરા દૂધે ભર્યાં ને
ઇ તો ઠાકોરજીની આગળ ધર્યાં.

દૂધમાં સાકર દૂધમાં ઘી
દૂધડાં પીવો શ્રી નારણ હરિ !

દૂધ પીઓ ને મારા દેવ દયાળ
વાઘા સીવડાવીને કરૂં તૈયાર !

દૂધ પીઓને મારા આતમરામ
તમારા સેવક ગ્યા છે ગામ !

કટાર લઈને ઉભાં નાનાં બાળ
દૂધ પીઓ નીકર કરૂં અંતકાળ !

નામાનાં કહ્યાં શ્રીકૃષ્ણે કીધાં
દૂધનાં ડાબરીયાં ઉપાડીને લીધાં !

નામો ભગત હતા જાતના સઘં
નારણની ભક્તિમાં મુક્તિ હુઈ

૯૬

લખુભા કામદાર

[રજવાડાંના અસહ કરવેરા ભરવા માટે રૈયત વર્ગને પોતપોતાની આજીવિકાનાં સાધનો સુધ્ધાં વેચી નાખવાં પડે, એવા એવા અધિકારી-ઓના જીલ્લો સામે ગરીબ પ્રજાનું આ આક્રંદ છે.]

§

ભારા વેચીને કોળીએ મુંઘા વેરા ભરીયા,
બંધીયા વીયાજડીયામાં ડૂલ્યા રે લખુભા કામદાર—
આવડો કશાલો તારી અલાવાડમાં દીઠો !

સાંતી વેચીને કણબીએ મુંઘા વેરા ભરીયા,
ગોધા વીયાજડીયામાં ડૂલ્યા રે લખુભા કામદાર—આવડો

ગરાસ વેચીને કાડીએ મુંઘા વેરા ભરીયા,
ઓરડા વીયાજડીયામાં ડૂલ્યા લખુભા કામદાર—આવડો

હુથીઆર વેચીને રજપુતે મુંઘા વેરા ભરીયા,
ચપરાસ વીયાજડીયામાં ડૂલી રે લખુભા કામદાર—આવડો

લોટ માગીને બામણે મુંઘા વેરા ભરીયા,
વટલેઈ વીયાજડીયામાં ડૂલી રે લખુભા કામદાર—આવડો

ચોપડા વેચીને વાણીએ મુંઘા વેરા ભરીયા,
લેખણુ વીયાજડીયામાં ડૂલી રે લખુભા કામદાર—આવડો

આવજ્યું ફૂટીને ઢેઢે મુંઘા વેરા ભરીયા,
ડાંડી વીયાજડીયામાં ડૂલી રે લખુભા કામદાર—આવડો

દાતણુ વેચી વાઘરીએ મુંઘા વેરા ભરીયા,
 દાતરડું વીયાજડીયામાં ડૂલ્યું રે લખુલા કામદાર-આવડો
 હજમત્યું કરીને ઘાંયજે મુંઘા વેરા ભરીયા,
 સજયા વીયાજડીયામાં ડૂલ્યા રે લખુલા કામદાર-આવડો
 નીંભા વેચી કુંભારે મુંઘા વેરા ભરીયા,
 ખંખાળી વીયાજડીયામાં ડૂલી રે લખુલા કામદાર-
 આવડો કશાલો તારી અલાવાડમાં દીઠો.

૯૭

રાણુકદેવડી

[આ ઇતિહાસ-કથા સુવિખ્યાત છે. પરંતુ આ ગીતમાં ભાણેજનું
 નામ જળહળ છે, તે ઇતિહાસ પ્રમાણે દેશજ હોતું નેધએ. ઉપરાંત
 આંહી ભાણેજ મામી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરે છે, અને મામીનું અપમાન મળતાં
 પોતે જ જઈને રાખેંગારને મારે છે; જ્યારે ઇતિહાસ ભાષે છે કે દેશજ
 તેા રાજ્ય-લોકને ખાતર કેવળ કુટ્ટીને સિદ્ધરાજની સેનાને તેડી લાવે છે.
 અને રા'ને સિદ્ધરાજ પોતે જ મારે છે.]

§

ગઢમાં વાગ્યા રે કાંઈ જાંગીના ઢોલ રે,
 જાંગીના ઢોલ રે;
 રાજને ઘેરે કુંવરી અવતર્યાં.

તેડાવો તેડાવો રે કાંઈ જાણાપૂરના જોશી રે,
 જાણાપૂરના જોશી રે;
 કુંવરીના જોશ જોવરાવીએ.

જાણીઅલ જોશીએ રે કાંઈ એમજ કીધું રે,
એમજ કીધું રે;

કુંવરીને લોમાં ભંડારજો.

પેલે પાથે રે એના દાદાને ભાર રે,
દાદાને ભાર રે;

ખીજે પાથે રે એની માતને.

ત્રીજે પાથે રે એના વીરાને ભાર રે,
વીરાને ભાર રે;

ચોથે પાથે રે એનાં કંથને.

મગાવો મગાવો રે કાંઈ કમળવેલી ચુંદડી રે,
કમળવેલી ચુંદડી રે;

કુંવરીને લોમાં ભંડારીયાં.

તેજમલ ઓઝો રે કાંઈ માટી જોદવા જાય રે,
માટી જોદવા જાય રે;

ખાણમાં દીઠાં નાનાં ખાલૂડાં.

તેજમલ ઓઝી રે નાનાં ખાળકને તેડા રે,
ખાળકને તેડા રે;

આપણું વાંઝીયાં મેણું ભાંગશે.

રાણકદેવડી રે કાંઈ વધે દી' ને રાત રે,
વધે દી' ને રાત રે;

પાંચ વરસની પાણી ભરે.

પાણી ભરતાં રે કાંઈ વાણીઆ ભામણ રે,
વાણીઆ ભામણ રે;

એક કોરે ભરે રાણકદેવડી.

રાણકદેવડી રે કાંઈ પાણીડાંની હાર્ય રે,
પાણીડાંની હાર્ય રે;

રાય રે ખેંગાર ઘોડાં ખેલવે.

વાયા વાયા રે કાંઈ ઓતર દખણા વાય રે,
ઓતર દખણા વાય રે;

ચુંદડીના છેડા ફરફીઆ.

ભેયા ભેયા રે એની કેડચુંના લાંક રે,
એની કેડચુંના લાંક રે;

ખીજે ભેયો સવા ગજ ચોટલો.

રાય ને ખેંગાર રે કાંઈ એટલું જ પૂછ્યું રે,
એટલું જ પૂછ્યું રે;

કોણ રાય કેરી તું બેટડી.

કોની બેટી રે તારૂં કોણ છે નામ રે,
કોણ છે નામ રે;

પરણી કે બાળકુંવારડી !

તેજમલ ઓઝાની બેટી ને રાણક છે નામ રે,
રાણક છે નામ રે;

હજી હું છું બાળકુંવારડી.

રાય ને ખેંગાર રે કાંઈ વાંસે વાંસે આવ્યો રે,
વાંસે વાંસે આવ્યો રે;

આવીને અંપલે ઉભો રીયો.

તેજમલ ઓઝા રે તારી અંપલી ઉઘાડય રે,
અંપલી ઉઘાડય રે;

તારી દીકરીનાં માગાં આવીયાં.

અમે કે'વાયે' રે કાંઈ કચરીયા કુંભાર રે,
કચરીયા કુંભાર રે;
તમે કે'વાઓ ગઢ ગરાસીઆ.

મગાવો મગાવો રે કાંઈ આલા લીલા વાંસ રે,
આલા લીલા વાંસ રે;
ચોરી ચિતરાવો આંપાનેરની.

પરણે પરણે રે કાંઈ રાય ને ખેંગાર રે,
રાય ને ખેંગાર રે;
એક પરણે રે રાણકદેવડી.

પરણી ઉતરી રે કાંઈ ચોરડીએ પધાર્યાં રે,
ચોરડીએ પધાર્યાં રે;
જળહળ ભાણેજ રઢય લઈ વહ્યો.

મામી દેવડી રે તારા પગ દેખાડય રે,
પગ દેખાડય રે;
હાથ નેઈને રઢય લાગશે.

પગ નેશે રે કાંઈ રાય ને ખેંગાર રે,
રાય ને ખેંગાર રે;
હાથ નેશે રે રાયની દાસીયું.

મામી દેવડી રે તારું મોઢું દેખાડય રે,
મોઢું દેખાડય રે;
ચાટલો નેઈને રઢયું લાગશે.

મોઢું નેશે રે કાંઈ રાય ને ખેંગાર રે,
રાય ને ખેંગાર રે;
ચાટલો નેશે રે રાયની દાસીયું.

મામી દેવડી રે તારી આંખયું દેખાડય રે,
આંખયું દેખાડય રે;
દાંત દેખીને રઢયું લાગશે.

આંખયું જોશે રે કાંઈ રાય ને ખેંગાર રે,
રાય ને ખેંગાર રે;
દાંત જોશે રે રાયની દાસીયું.

ધનખા નણ્ણદી રે તારા જળહળને વાર્ય રે,
જળહળને વાર્ય રે;
એવડાં હસ્યાં રે અમે નૈ ખમીએ.

લાલી દેવડી રે મારો જળહળ છે મોંઘા રે,
જળહળ છે મોંઘા રે;
તુજને પરણીને ઘેર આવશે.

મોંઘા હાય તો રે કાંઈ સુળીએ ચડાવ્ય રે,
સુળીએ ચડાવ્ય રે;
માથું મેલજે રે ગઢને કાંગરે.

ત્યાંથી જળહળ રે કાંઈ ડેલીએ આંચો રે,
ડેલીએ આંચો રે;
આવીને ખારણે ઉભો રીયો.

મામી દેવડી રે તારા આંપલા ઉઘાડય રે,
આંપલા ઉઘાડય રે;
આબુની રાતે મામાને મારવો.

તારા મામાની રે કાંઈ દુઃખે ડાખી આંખ્ય રે,
દુઃખે ડાખી આંખ્ય રે;
પાટો આંધ્યો રે કડવો લીંબડો.

ઝાંપલો લાંગી રે કાંઈ ઓરડીએ આવ્યો રે,
ઓરડીએ આવ્યો રે;
આવીને ખારણે ઉભો રીયો.

મામી દેવડી રે તારા ઓરડા ઉઘાડય રે,
ઓરડા ઉઘાડય રે;
આબુની રાતે મામાને મારવો.

તારા મામાની રે કાંઈ દુઃખે ડાખી આંખ રે,
દુઃખે ડાખી આંખ રે;
પાટો ખાંધ્યો રે કડવો લીંબડો.

કમાડ લાંગી રે કાંઈ ઢાલીએ આવ્યો રે,
ઢાલીએ આવ્યો રે;
ખડગ કાઢીને મામાને મારીયો.

ત્યાંથી દેવડી રે લાગી ખારણે આવ્યાં રે,
ખારણે આવ્યાં રે;
આવીને ચોકમાં ઉભાં રીયાં.

સુકાને સુકાને રે કાંઈ લીલી નાગર વેલ્ય રે,
લીલી નાગર વેલ્ય રે;
રાય ને ખેંગારસુ લીલી રે'ને !

પડને પડને રે કાંઈ ગઢ ને ગિરનાર રે,
ગઢ ને ગિરનાર રે;
રાય ને ખેંગાર સુ ઉભા રે'ને !

ત્યાંથી દેવડી રે કાંઈ વઢવાણમાં આવ્યાં રે
વઢવાણમાં આવ્યાં રે,
આવીને પાદર ઉભાં રીયાં.

ભભીઆં ભભીઆં રે કાંઈ દિવસ બે રાત રે
દિવસ બે રાત રે,

કોઈએ ન આદ્યું છાણું દેવતા !

ખડકી ખડકી રે કાંઈ વેળુડાની સેજ રે
વેળુડાની સેજ રે,

વાયે તે દેવતા પરગટ થીયો.

બળતી દેવડી રે કાંઈ દીયે છે સરાપ રે,
દીયે છે સરાપ રે;

આ રે નદીયુંમાં જળ નવ રે'શો.

બળતી દેવડી રે કાંઈ દીયે છે સરાપ રે,
દીયે છે સરાપ રે;

પાંપાની પોળ વસઈ રે'જો.

બળતી દેવડી રે કાંઈ દીયે છે સરાપ રે
દીયે છે સરાપ રે,

સાતે જન્મારે જળહુળ વાંઝીઓ !

૯૮

વાંઝીયો રાજ

[રાણકદેવીના શાપે રાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહને સંતતિ નહોતી થતી. સંતાન-પ્રાપ્તિ માટે એણે પ્રભ-કસ્યાણનાં કેટલાં કેટલાં કાર્યો કર્યાં તેનું વર્ણન છે.]

§

સઘરા તે જેસંગને પૂછે એની રાણી બે

વાંઝીયાના માલ કયાં કયાં વાપર્યા હો !

સિધપૂર જઈને રાણે રૂઢરમાળ બંધાવ્યા ને,
તો યે નો પેટ પૂતર અવતર્યા હો ૭-સધરા૦

ઘોળકે તે જઈને રાણે મલાવ ગળાવ્યાં ને,
ત્રણસે ને સાઠ બાંધ્યાં પાવઠાં હો ૭.
પાવઠડે પાવઠડે પૂતળીયું મેલાવી ને,
તો યે નો પેટ પૂતર અવતર્યા હો ૭-સધરા૦

વીરગામ જઈને રાણે મુનસર ગળાવ્યાં ને,
દેરીયું મેલાવી ત્રણસે સાઠ રે હો ૭.
દેરડીએ દેરડીએ ટોકરીયું બંધાવી ને,
તો યે નો પેટ પૂતર અવતર્યા હો ૭-સધરા૦

સીથે તે જઈને રાણે ચંદરાસર ગળાવ્યાં ને,
ત્રણસે ને સાઠ મેલ્યાં પાવઠાં હો ૭.
પાવઠડે પાવઠડે પરગટીયા છે દીવા ને,
તો યે નો પેટ પૂતર અવતર્યા હો ૭-સધરા૦

વઢવાણુ જઈને રાણે માધાવાવ ગળાવી ને,
ત્રણસે ને સાઠ મેલ્યાં પગથીયાં હો ૭.
પગથીએ પગથીએ પરગટીયા છે દીવા ને,
તો યે નો પેટ પૂતર અવતર્યા હો ૭-સધરા૦

શિહોર જઈને રાણે પ્રહ્લકુંડ ગળાવ્યા ને,
ત્રણસે ને સાઠ મેલ્યાં પગથીયાં હો ૭.
પગથીએ પગથીએ પરગટીયા છે દીવા ને,
તો યે નો પેટ પૂતર અવતર્યા હો ૭-સધરા૦

દીકરો દીકરો કરતાં દીકરી નો આવી ને,
જાઇને ઘડાવત સોના સાંકળાં હો જી.

દીકરો દીકરો કરતાં દીકરી નો આવી ને,
સોરઠનો સુખો આવત પરણવા હો જી !

૯૯

માધુને રણમાં રોળીઓ

માધૂ લીલી ઘોડી ને પીળો આખડો
માધૂ પાતળીયો અસવાર રે
માધૂને રણમાં રોળીયો !

માધૂ લેજો તરવાર લેજો ખંધૂકું
માધૂ લેજો તરહુક માયલાં તીર રે
માધૂને રણમાં રોળીયો !

માધૂ લેજો ખડીયામાં ખારેક ટોપરાં
માધૂ લેજો સેવલીયા લાડુ રે
માધૂને રણમાં રોળીયો !

માધૂ પોટલીયામાં પાણી લેજો પોગતાં
માધૂ લેજો નદીયું માયલાં નીર રે
માધૂને રણમાં રોળીયો !

માધૂ તૂટી બ'ધૂક ખૂટી ગોળીયું
માધૂ ખૂટયાં તરહક માયલાં તીર રે
માધૂને રણમાં રાજીયો !

માધૂ કેને લખાવ્યા હેલી ડાયરા
માધૂ કેને લખાવ્યા ગામ ગરાસ રે
માધૂને રણમાં રાજીયો !

મારા બાપને લખાવ્યા હેલી ડાયરા
મારા વીરને લખાવ્યા ગામ ગરાસ રે
માધૂને રણમાં રાજીયો !

માધૂ કેને લખાવ્યાં છોડ વાછડ
માધૂ કેને લખાવી ઘરની નાય રે
માધૂને રણમાં રાજીયો !

મારી માતાને લખાવ્યાં છોડ વાછડ
મારી બેનીને લખાવી ઘરની નાય રે
માધૂને રણમાં રાજીયો !

૧૦૦

કાયબો વર

[લગ્નની એક અબજબ સમસ્યા: માનસ-શાસ્ત્રનો વિકટ કાયડો: પોતાના વરનું નામ 'કાયબો' છે એ બાણતાં જ કન્યાને પાણી માયલા કાયબાની સ્મૃતિ ડસી ગઈ. પોતાના પતિનું માનવ-સ્વરૂપ એ કદપી જ શક્તી નથી. સમજવી સમજતી નથી. સખત અણુગમે પેદા થાય છે. લગ્નની સંધ્યાએ આપઘાત કરે છે. પોતાને તિરસ્કાર દઈને ચાલી ગયેલી સ્ત્રીની ચિતામાં પુરૂષ પોતાના સાભાગ્યની એંધાણીરૂપ પાધડી હોમી દઈને એ પ્રિયજનના મૃત્યુને માન આપે છે.]

§

નણુંદ ભોબઈ પાણીડાંની હાર્ય રે, પાણીડાંની હાર્ય રે
પાણી ભરે કુવા-કાંઠડે રે લોલ

પાણીડાં ગઈતી તળાવ રે, ગઈતી તળાવ રે,
કાંઠે ઉભો તે જળ કાયબો રે લોલ.

દાદા મોરા લગનીયાં મ લખ્ય રે, લગનીયાં મ લખ્ય રે,
નહિ રે પરણું હું જળ કાયબો રે લોલ !

ઘેલાં ઘેડીજી ઘેલું શું બોલો રે લોલ;
વરનું નામ છે રા' ને ખેંગાર રે, રા' ને ખેંગાર રે,
હુલામણું નામ પાડેલ કાયબો રે લોલ.

ઠકા મોરા કંકોતરી મ લખ્ય રે, કંકોતરી મ લખ્ય રે,
નહિ રે પરણું હું જળ કાયબો રે લોલ.

ઘેલાં ભત્રીજી ઘેલું શું બોલો રે લોલ;
વરનું નામ છે રા' ને ખેંગાર રે, રા' ને ખેંગાર રે,
હુલામણું નામ પાડેલ કાયબો રે લોલ.

મામા મોરા માંડવડી મ રોખ્ય રે, માંડવડી મ રોખ્ય રે,
નહિ રે પરણું હું જળ કાચળો રે લોલ.

ઘેલાં ભાણીજી ઘેલું શું ખોલો રે લોલ.
વરનું નામ છે રા' ને ખેંગાર રે, રા' રે ખેંગાર રે,
હુલામણું નામ પાડેલ કાચળો રે લોલ.

આવી આવી કાચળડાની જાન રે, કાચળડાની જાન રે,
આવી ઉતરી છે લીલે લીંબડે રે લોલ.

વોરા વોરા અડધાનાં અડીણ રે, અડધાનાં અડીણ રે;
માથે વોરા રે નવરંગ ચુંદડી રે લોલ.

ઘોળ્યાં ઘોળ્યાં અડધાનાં અડીણ રે, અડધાનાં અડીણ રે
માથે ચોઢી રે નવરંગ ચુંદડી રે લોલ.

તાણી તાણી સાળુડાની સોડય રે, સાળુડાની સોડય રે,
પીને ખેનીખા પોઢી ગયાં રે લોલ.

સામે કાંઠે જાની ચે' ખળે રે લોલ.
સૌએ નાખી નાખીએડુંની જોડ્ય રે નાખીએડું જોડ્ય રે,
કાચળે નાખ્યાં રે મશરૂ મોળીયાં રે લોલ.

ફેખા તાડું જશો જડાળીટ રે, જશો જડાળીટ રે,
હૂલામણું નામ રાખ્યું કાચળો રે લોલ.

૧૦૧

માયા લગાડી મેવલીએ

અઢી અઢી મહિનાના વાયરા રે વાયા,
 ત્રણે મહિને ન મે થીયો મા'રાજ
 માયા લગાડી મેવલીએ રે.

રાંડી તે રાંડનો રેંટીઓ રે લાંગ્યો,
 ઢઢાની તરાક તૂટી મા'રાજ—માયા૦
 ગરાસીઆની ભેંસુ રે ખૂટી
 ભરવાડની લાકડી લાંગી મા'રાજ—માયા૦
 ચમાડુંનાં તો ચામડાં રે ખૂટયાં,
 મોચીનો વીંગડો લાંગ્યો મા'રાજ—માયા૦
 ખામણનાં તો ટીપણાં રે ફાટયાં,
 વીવાના વાયદા થીયા મા'રાજ—માયા૦
 પીંબરાની તો તાંત્યું રે તૂટી,
 તૂરીની સારંગી લાંગી મા'રાજ—માયા૦
 લોઢાના તો તારજ ખૂટયા,
 ખાવાનાં તુંબડાં ફુટયાં મા'રાજ—માયા૦
 સૂતારનો તો વીંધણો રે લાંગ્યો,
 ખેડુનાં ધોંસરાં લાંગ્યાં મા'રાજ—માયા૦
 વીજળીએ તો વેર જ ફીધું,
 મે'ના વાયદા થીયા મા'રાજ—માયા૦

૧૦૨

ધરતીનો ધણી

૧

નદી રે સરોવર સૂકાઇ ગીયાં રે
માછલડી રે કરે કળેળાટ,
નાંચો ધરતીનો ધણી મેહૂલો રે.

આલી લીલી વાડીયું સૂકાઇ ગઇ રે
પંખીડાં કરે રે પોકાર —નાંચો૦

ખાડા ખાખોચીયાં સૂકાઇ ગીયાં રે
ડેડકડી દીએ છે સરાપ —નાંચો૦

ઘોરીએ મેદ્યાં ઘોરી ઘોંસરાં રે
ખેડુએ મેલી ખેવડ રાશ —નાંચો૦

ગાયે મેદ્યાં ગા'નાં વાછરૂ રે
અસતરીએ મેદ્યાં નાનાં બાળ —નાંચો૦

૨

ઓતર ગાળ્યો ને દખણ વરસીયો રે
મેવલે માંડયાં મંડાણુ,
આંચો ધરતીનો ધણી મેહૂલો રે.

નદી રે સરોવર છલી વળ્યાં રે
માછલડી કરે રે કિલોળ —આંચો૦

ખાડા રે ખાખોચીયા છત્રી વજ્યાં રે
 હેડકડી દીએ છે આશિષ —આવ્યો૦

ઘોરીએ લીધાં ઘોરી ઘોસરાં રે
 ખેડુએ લીધી ખેવડ રાશ —આવ્યો૦

ગાયે લીધાં ગા'નાં વાછરૂં રે
 અસતરીએ લીધાં નાનાં બાળ
 આવ્યો ધરતીનો ધણી મેહૂલો રે

વિનોદ-ગીતો

§

વિનોદનો તો એક અતિ જોરાવર પ્રવાહ લોક-જીવનમાં વહેતો હતો. લોક-કવિઓએ એ વિનોદને જૂજવી રીતે વ્યક્ત કરેલ છે : દંપતિ-જીવનમાં પ્રણય-ક્લહ મચતા હતા : સાસુ-વહુના ઝગડા જમતા હતા : કબોડાના સંતાપ જન્મતા હતા : દીકરીઓના સાસરવાસી જીવનમાં ઢંડા દુઃખ વસોવાતાં હતાં. મનુષ્યની રોડ-ધેલછા, મુર્ખાઈ, નફરત વગેરે તમામ તત્ત્વો લોક કવિને ટીખળની કે પ્રહારોની સામગ્રી પૂરી પાડતા. એ ટીખળ કોઈ વાર કેવળ વિનોદજન્ય હતું તો કોઈ વાર કટાક્ષનું રૂપ ધરતું. એમાં નરી હહેરનો, નરી મોજનો આશય હતો અને સમાજ-જીવનની સુધારણાનો પણ હેતુ હશે. આવાં વિનોદ-ગીતોની આજી ધાટી ભાત્ય આ ત્રણે સંગ્રહો ઉપર પડેલી છે.

૧૦૩

સાયબાનાં લગ્ન

[નવી સ્ત્રી પરણવા માટે પુરૂષ તો તલપી જ રહેલો. પણ ખ્દાનું શોધતો હતો. કોયવાયેલી નારીથી કહેવાઈ ગયું કે “લઈ આવો ત્યારે !” છાકરાં પરણાવવાની તૈયારી થતી હતી ત્યાં તો આપ પોતે જ પહોંચી ગયો. શોક્ય આવી. એ આગમનની હુબહૂ અસર વર્ણવી છે. મજાઆરા બહેંચાય છે. અને ત્રીજે દિવસે શોક્યબાઈ મરી જતાં સાયબોજી બેહાલ વેશે લાચાર થઈને ઘર આવે છે ! પતિનાં ગુમાન મજાનાં બેહને ખુશ-ખુશાલ નારીએ વિના અભિમાને પતિને સ્વીકારી લીધો. મિજાન્નો ચાલ્યાં. માત્ર લોક-લગ્નજ્યે જ મરનારી વેરણ માટે નૂઠાં નૂઠાં રૂદન કર્યાં.]

§

હું બળુકી હું જોરાવર, હું ને સાયબો વહીયાં જ રે
છ રે બોલડીએ બીજી પરણુને રે સૈરાં જ.

આબો ખાતાં કુડશ ખાશું, સાયબા સાહેલી લાવો જ રે
છ રે બોલડીએ બીજી પરણુને રે સૈરાં જ.

ચોખા ખાંડું, કણકી ખાંડું, છોડાં પરણાવું જ રે
છોડાંની મોયે સાયબો ઉઘલ્યો રે સૈરાં જ.

શોક્યને સીમડીએ દીડી, તરત આંખયું ઉઠી જ રે
બાઈ રે પાડોશણ પાટા બાંધને રે સૈરાં જ.

શોક્ય તો અંપલીએ આવ્યાં, થર થર ટાઢય વહૂટી જ રે
બાઈ રે પાડોશણ ગોદડાં ચોઢાડને રે સૈરાં જ.

શોક્યનાં તે અંઝર અણકયાં, સૂતાં બાળ જગાડયાં જ રે
બાઈ રે પાડોશણ હીંચકા નાખને રે સૈરાં જ.

ઉઠોને મારા સમરથ સસરા, જુવારા વેંચી આવો જ રે
જુવારા વેંચીને અમને જુદાં કરો રે સૈરાં જ.

ભગરડી ને ભુરડી ભેંચ્યું અમ્મારી રે સૈરાં જ રે
ખાંડુડાં ખાંડુડાં નવલી શોક્યનાં રે સૈરાં જ.

ઓસરીઆળા ઓરડા ઓટલા અમ્મારા રે સૈરાં જ રે
ઝાંપા ને ઝુંપડલાં નવલી શોક્યનાં રે સૈરાં જ.

શોક્યની ઝુંપડીએ સાયબો બબો રાતું રીએ જ રે
ત્રીજલી રાતડીએ શોક્યબાઇ મરી ગીયાં રે સૈરાં જ.

હૂટે અંબોડે ભીને પોતીએ સાયબો રેતો આવે જ રે
સાયબો રૂવે ને અમારા હૈયાં ઠરે રે સૈરાં જ.

ચાખા રાંધું કણુકી રાધું, હું ને સાયબો જમશું જ રે
લોકની લાજડીએ મોઢાં વાળશું રે સૈરાં જ.

૧૦૪

ઝેરી કાંટો

[જેની શોક્ય જીવતી છે તેવી તદ્દન રીઢી થઈ ગયેલી દુઃખીયારીની આ કથા છે. દુઃખોની અંદરથી પણ એણે ટિપ્પણ ઉપજાવ્યાં છે. લાકડાં વીણવા જતાં એક કાંટો વાગતાં તેનું બહુ જલદ વિષ ચડી ગયું હોય એવો ડાળ ધારણ કર્યો. સહુ સગાં બહાલાને બોલાવ્યાં. પોતાનું સર્વસ્વ સોંપીને બહુ કે ધુતારી છેલ્લી રત્ન માગી રહી છે. આખરે પતિ આવ્યો. ચાર નજર એક થઈ. ઓટલે તો એનાં તમામ વિષ ઉતરી ગયાં. હુચ્ચી નારીએ સહુને બોંઠાં પાડ્યાં.]

§

હું તો ભૂલલાં વીણવા ગઈતી રે

રાજલ મારવાડી

મને ઝેરી કાંટો વાગ્યો રે

રાજલ મારવાડી

મારા સસરાને તેડાવો રે રાજલ મારવાડી,
મારા સસરા વૈદ તેડાવે રે રાજલ મારવાડી,
નહિ જીવું કેસરીયા લાલ, કાંટો ઝેરી છે !

મારા જેઠને તેડાવો રે લાગલાગ સોંપી દઉં,
મારા જેઠ વૈદ તેડાવે રે રાજલ મારવાડી,
નહિ જીવું કેસરીયા લાલ, કાંટો ઝેરી છે !

મારી સાસુને તેડાવો રે ઘરખાર સોંપી દઉં,
મારી સાસુ વૈદ તેડાવે રે રાજલ મારવાડી,
નહિ જીવું કેસરીયા લાલ, કાંટો ઝેરી છે !

મારી શોક્યને તેડાવો રે પરણ્યો સોંપી દઉં,
મારી શોક્ય વૈદ તેડાવે રે રાજલ મારવાડી,
નહિ જીવું કેસરીયા લાલ, કાંટો ઝેરી છે !

મારા પરણ્યાને તેડાવો રે છોકરાં સોંપી દઉં,
મારા પરણ્યો વૈદ તેડાવે રે કાંટો ઝેરી છે,
મારા પરણ્યાનો વૈદ સાચો રે કાંટો કાઢ્યો છે,
જીવી જીવી કેસરીયા લાલ, કાંટો કાઢ્યો છે !

મારા જેઠને પાછા વાળો રે લાગલાગ માગી લઉં,
જીવી જીવી કેસરીયા લાલ, કાંટો કાઢ્યો છે !

મારી સાસુને તેડાવો રે ઘરખાર માડું છે,
જીવી જીવી કેસરીયા લાલ, કાંટો કાઢ્યો છે !

મારી શોક્યને તેડાવો રે સાયબો પાછો લઉં,
જીવી જીવી કેસરીયા લાલ, સાયબો મારો છે !

૧૦૫

સાદું

[પેટગુભરાને માટે વગડામાં દેહના કટકા કરી નાખતો ખેડુ ખરાખર મધ્યાન્હે ભાત લઇ આવતી સ્ત્રીની વાટ જોવે છે. કડકડીને ભૂખ લાગી છે. પણ કોણ જાણે શાથી આજે તો સ્ત્રી એપરવા બનીને બંદી જેવા હલકા ધાનની રાખડી રાંધી લાવી છે. મોટે હરખે બિચારા મથુરભાઈએ આસો-પાલવને છાંયડે ભાત છાડ્યાં. ત્યાં તો ફરડીમાં રાખડી ! રૂંવે રૂંવે જાળ થઇ. હૃદયહીન બાયડીને મારી. રાતી રાતી સ્ત્રી ચાલી ગઇ. પણ રસ્તે જતાં વહુને પોતાનો દોષ દિલમાં વસ્યો. પતિના રોપ ઉપર એર આવેલું તે નીતરી જાય છે. મિષ્ટાન્ન રાંધીને ફરીવાર લઇ જાય છે. સરસ ભરથાર પોતાની પત્નીનો વાંક તો ક્યાં થે વિસરી ગયો; ખાતાં ખાતાં નાચી ઉડ્યો. આનંદ વાટે પોતાનું કૃતજ્ઞ હૃદય પ્રગટ કર્યું. પણ પેલી નહોતી ભૂલી ! એને તો મીઠું મીઠું વેર લેવું હતું. હર્ષમાં ગરક બનેલા પતિને ગુસ્સો જગવાની હવે ધારતી ન રહી. ઉપાડીને પથ્થર માર્યો. સાદું વળી રહ્યું. સ્ત્રીના સેવાભાવમાં ભીંજીને સ્વામી મીઠાશથી એ પ્રેમનો માર સાંખી રહ્યો.]

§

મેં તો કોરલી કોડીની બંદી કાઢી

*મથુરા મોરલી વાગે છે.

મેં તો આખી ભાંગી ભરડાવી

*મથુરા મોરલી વાગે છે.

મેં તો બંદીની રાખડી રાંધી મથુરા૦

હું તો કુંભારવાડે હાલી મથુરા૦

હું તો કોડીયું ને ફરડી લાવી મથુરા૦

મેં તો બાળોતીયામાં ભાત બાંધ્યાં મથુરા૦

હું તો હાલી મથુરાને ભાતે મથુરા૦

● “હો સહુની બુલબુલ હ્યો” એ ટેક પણ લેવાય છે.

હું તો ક્યાં રે ઉતારું ભાત	મથુરા૦
મથુર ક્યાં રે બેસીને જમશે	મથુરા૦
રૂઝે આસોપાલવનો છાંયો	મથુરા૦
ગોરી ત્યાં રે બેસીને જમશું	મથુરા૦
પીટયે ભાત લાવી ને સાંતી છોડ્યાં	મથુરા૦
મને શીંકલે શીંકલે મારી	મથુરા૦
હું તો રોતી કકળતી ઘરે આવી	મથુરા૦
મેં તો વચ્ચલી કોડીના ઘઉં કાઢ્યા	મથુરા૦
એને ઝીણા કરી દળાવ્યા	મથુરા૦
તેની આછી તે લાપસી રાંધી	મથુરા૦
હું તો કંસારાવાડમાં હાલી	મથુરા૦
મેં તો તાંસળી ને કળશે વોર્યો	મથુરા૦
હું તો વે'લી બળરે ચાલી	મથુરા૦
હું તો વાણીડાને હાટે આવી	મથુરા૦
મેં તો રેશમી રૂમાલ વોર્યો	મથુરા૦
મેં તો તાંસળીમાં લાપસી લીધી	મથુરા૦
ઉપર ઘીની તે ધાડું કીધી	મથુરા૦
મેં તો રૂમાલીયામાં ભાત બાંધ્યાં	મથુરા૦
હું તો હાલી મથુરને ભાતે	મથુરા૦
મથુર ક્યાં રે ઉતારું ભાત	મથુરા૦
રૂઝે આસોપાલવનો છાંયો	મથુરા૦
ગોરી ત્યાં રે ઉતારો ભાત	મથુરા૦
ગોરી ત્યાં રે બેસીને જમશું	મથુરા૦

ખીટયો કુદે ને કોળીઓ ભરે	મથુરા૦
મેં તો વાંકી વળીને પાણો લીધો	મથુરા૦
મેં તો તાકીને તુંબલીમાં માર્યો	મથુરા૦
મેં તો શીંકલીનું સાટું વાળ્યું	મથુરા૦

૧૦૬

વીંછી વાંલનો રે !

વીંછી ચડયો કમાડ, વીંછી વાંલનો રે
 વીંછી ચડયો કમાડ, હેઠે ઉતર્યો રે
 વીંછી ચડયો વહુને ચોટલે રે
 ભોળા ભાઈ તે ખોળા પાથરે રે
 ભોળા બ્રામણો વીંછીડો ઉતારજો રે

કોઈને માણું આપું ઘઉં

મારી રાતી રાખો વહુ

વીંછી વાંલનો રે-વીંછી૦

કોઈને માણું આપું નાર

મારી રાતી રાખો નાર

વીંછી વાંલનો રે-વીંછી૦

સાયબા સાહેલી લાવ્ય રે

[માથે ગાગર ધૂમાવતી ગ્રામ્ય-નારી હવે તો પોતાના સાયબાને પોતાના ધરકામના અસહ્ય બોજનું ભાન કરાવવા મથે છે ! પાણી ભરવાં, દળણું દળવાં, રોટલા ઘડવા એ તો હવે નથી બનતું ! નવી વહુ પરણી લાવે ! દંપતિ-જીવનમાં શોક્ય લાવવાની સામસામી •ડરામણીએ પાણી દિલ-રંજનની સામગ્રીઓ બને છે.]

§

ચલ ગાગર ચલ ગાગર જમના-તટ બચે
જમનાનાં ગોળાં નીર રે, ગાગર ધુમે છે.

પાણીડાં ભરું તો મારાં માથડાં રે દુઃખે
સાયબા સાહેલી લાવ્ય રે, ગાગર ધુમે છે.

સાહેલી લાવું તો મારે ચોથ લાગ માગે,
નત્યના ધડાકા થાય રે, ગાગર ધુમે છે.

દળણું દળું તો મારી કેડયું રે દુઃખે,
સાયબા સાહેલી લાવ્ય રે, ગાગર ધુમે છે.

સાહેલી લાવું તો મારે ચોથ લાગ માગે,
નત્યના ધડાકા થાય રે, ગાગર ધુમે છે.

રોટલા ઘડું તો મારા હાથડા રે દુઃખે,
સાયબા સાહેલી લાવ્ય રે, ગાગર ધુમે છે.

સાહેલી લાવું તો મારે ચોથ લાગ માગે,
નત્યના ધડાકા થાય રે, ગાગર ધુમે છે.

૧૦૮

રીઠાં રાચ

ઝોતરાદા દેશ મહીં દીકરી જનમ્યાં ને પાટણુમાં પરણાવ્યાં છ રે.
 પરણાવીને સાસરે વળાવ્યાં સાસુએ રાંધણામાં ઘાલ્યાં છ રે.
 રાંધતાં રાંધતાં ઢાંકણી નાંદી સાસુ મ્હેણું બોલ્યાં છ રે.
 પાળે તે બેઠા ઝો પંખીડા ! મહીયરીએ જઈ આવો છ રે.
 મારા દાદાને એટલું જ કહેજો, દીકરીના મેણું ભાગો છ રે.
 મારા દાદા તો ચડયે ઘોડે આવ્યા, નવસેં હાથી લાવ્યા છ રે.
 લ્યો લ્યો વેવાઈઓ નવસેં હાથી ને દીકરીનાં મેણું ભાગો છ રે.
 નવસેં હાથીને શું રે કરું મારાં રીઠાં રાચ નાંધાં છ રે.
 પાળે તે બેઠા ઝો પંખીડા ! મહીયરીએ જઈ આવો છ રે.
 મારા વીરાને એટલું જ કહેજો, બેનીના મેણું ભાગો છ રે.
 મારા વીરા તો ચડયે ઘોડે આવ્યા ને નવસેં ઘોડીલા લાવ્યા છ રે.
 લ્યો લ્યો વેવાઈઓ નવસેં ઘોડીલા, બેનીનાં મેણું ભાગો છ રે.
 નવસેં ઘોડાને શું રે કરું મારાં રીઠાં રાચ નાંધાં છ રે.

* * *

મારા બનેવી ચડયે ઘોડે આવ્યા ને ચોરે ચાક માંડયા છ રે.
 ચોરે તે ચાક એણે માંડીયા ને નવસેં ઢાંકણી ઉતારી છ રે.
 લ્યો લ્યો વેવાઈઓ નવસેં ઢાંકણી સાળીનાં મેણું ભાગો છ રે.

[એજ પ્રમાણે કાકાને સંદેશો મોકલતાં કાકા 'નવસેં ઘોળીડા' લાવે છે, મામા 'નવસેં રૂપીઆ' લાવે છે.]

૧૦૬

વઢીયારી સાસુ

[પીયરના પુરૂષો દીકરીને તેડીને ચુપચાપ ન ચાલ્યા ગયા. પણ પુત્રી ઉપરના સિતમને સૂચવતું પેલું પાણીનું બસું બેઠું સાસુને આંગણે પછાડીને પોતાની બધી દાઝ કાઢ્યા પછી જ તેઓ સીધાઃચા ! આખા ગીતનો મર્મવેધી કર્ણશ્વર નિર્દોષ વિનોદમાં સમાધ ગયો.]

§

દાદા તે દીકરી વઢીઆરે નો દેભે ભે,
વઢીઆરી સાસુડી દાદા દોયલી.

દિ'એ દળાવે મને રાતડીએ કંતાવે ભે,
પાછલે ને પરોડીએ આણું મોકલે.

ઓશીકે ઇંઢાણી વહુ આંખે સીંચણીયું ભે,
સામે ને ઓરડીએ વહુ તમારું બેડલું.

ઘડો બુડે નૈ મારે સીંચણીયું નવ પોગે ભે,
ઉગીને આંધમીઓ કૂવા કાંઠડે.

ઉડતા પંખીડા ! મારો સંદેશો લઈ બળે ભે,
દાદાને કે'ને રે દીકરી કુવે પડે.

દાદાને કે'ને, મારી માતાને નો કે'ને ભે,
માતા છે માયાળુ આંસુ ઝેરશે.

કુવે નો પડબે ધીડી ! અશીર્વાહો નો જાળે ભે,
અંજવાળી આઠમના આણું આવશે.

કાકાના કાબરીયા મામાના મુંઝડીયા જો,
 વીરાના વાગડીયા વઢીઆરે ઉતર્યા.
 કાકે સીંચ્યું ને મારા મામાએ ચડાવ્યું જો,
 વીર ને ફાડાવ્યું વઢીઆરને આંગણે.

૧૧૦

ઓછી ઉમરમાં

રામ જોવા હાલી રે
 જીવણ જોવા હાલી
 મારી ઓછી ઉમરમાં.

સસરો આણે આવ્યા
 મારી ઓછી ઉમરમાં.

સસરા લેળી નૈ જાઉં
 મારી ઘેરે સાસુ ભુંડી
 મને દળણું મેલે સુંડી
 મારી ઓછી ઉમરમાં.

જેઠ આણે આવ્યા
 મારી ઓછી ઉમરમાં.

જેઠ લેળી નૈ જાઉં
 ઘેરે જેઠાણી છે ભુંડી
 મને દળણું મેલે સુંડી
 મારી ઓછી ઉમરમાં.

દેર આણે આવ્યા
મારી ઓછી ઉમરમાં.

દેર લેળી ને બહુ
મારી દેરાણીની બેડયું
મુજને પાણીડાં ભરાવે
મારી ઓછી ઉમરમાં.

પરણે આણે આવ્યા
મારી પૂરી ઉમરમાં.

ઝટ તેલ નાખ્યાં
મેં તો સટ માથાં ગૂંથ્યાં
મેં તો પટ બચકાં બાંધ્યાં
ઉડી પટ મોર થીયાં
મારી પૂરી ઉમરમાં !

૧૧૧

રસીયાની રસિકા

રસીયા ઈંટ પડી મારગડે મોલ ચણાવજો રે લોલ.
રસીયા બારસે બારીયું ને તેરસે બળીયાં રે લોલ.
રસીયા પાટણ શે'રને પાદર પારસ પીપળો રે લોલ.
રસીયા તીયાં તે બંધાવો હાલર હીંચકો રે લોલ.
રસીયા તીયાં તે હીંચકીએ આપણ બે જણાં રે લોલ.

રસીયા હીંચકડો તૂટ્યો ને આપણુ જોય પડ્યાં રે લોલ.
 રસીયા અમોને વાગ્યું ને તમને ઘણી ખમા રે લોલ.
 રસીયા કીયો તો પરણાવું નાગર બ્રામણી રે લોલ.
 રસીયા કીયો તો પરણાવું ગામ ગામ ગરાસણી રે લોલ.
 રસીયા કીયો તો પરણાવું વાણીઆણુ વેવલી રે લોલ.
 રસીયા રસોઈની કરનારી નાગર બ્રામણી રે લોલ.
 રસીયા ચાકળડે જોસનારી ગામ ગરાસણી રે લોલ.
 રસીયા પાણીની ભરનારી વાણીઆણુ વેવલી રે લોલ.

૧૧૨

અખોલા શે' ભાંગે

લીલી લીંબડી રે, લીલો નાગર વેલ્યનો છોડ.
 આજ મારે આંગણે રે, પરભુજી ઉતારા કરતા જાવ.
 ઉતારા ને કરીએ રે, કરશું માનેતીને મો'લ.
 માનેતી શે' મરે રે અખોલા શે' ભાંગે ભગવાન !
 માનેતી આજ મરે રે, અખોલા કાલ્ય ભાંગે ભગવાન
 —લીલી૦

નવરાત્રિનાં જોડકણાં

૬

નાની નાની કુમારિકાઓ, નવરાત્રિના નવે દિવસની પ્રત્યેક સંધ્યાએ, માંથા પર ઝળહળતા ગરબા ઉપાડીને આ બધાં જોડકણાં ગાતી ગાતી ઘરે ઘર ધૂમે છે. આશરે વીસેક ગરબાની આ સેરમાં પહેલેથી છેલ્લે સુધી એક કદપનાનો સળંગ સુવાળો દોરો પરાવાયો હોય તેવું દિસે છે. તે નીચે મુજબ છે:—

પ્રથમ તો ગરબાની મહિમાવંત ઉત્પત્તિ ને એની શોભા ગવાય છે. અને જેમ સુલદ્રા બહેનને ગરબે રમવા એના ભાઈ શ્રીકૃષ્ણ આવે તેમ બધી બહેનોને ગરબે પોતપોતાના ભાઈઓને આવવાનું ઉદ્બોધન થાય છે.

ત્યાર પછી નાની બહેનો મકાનને છેવાડે આવેલા અંધારા ચોરડામાં એકલા પડેલા ભાઈને શોધે છે. ભાઈ વ્યાકૂળ હૃદયે પોતાના સાસરેથી પોતાની વધુના આગમનની વાટ જોવે છે. હિન્દુ કન્યાને પરણ્યા પછી એકાદ માસ સાસરીએ રહેવા દહને પીયર તેડી જાય, ત્યાં બેઠી બેઠી આઠ દસ મહિના સુધી એ રમણી પોતાના કરીયાલુ તૈયાર કરે, અને બરાબર આસો માસ ખેસતાં એનાં સાસરીયાં એને પાછાં તેડી લાવે, તેવો રીવાજ હતો. એટલે ભાઈ કહે છે કે વહુ આજકાલમાં જ આવશે, અને ધૂપેલ તેલ તથા કેવડો વગેરે સૌંદર્યની વસ્તુઓની સામગ્રીઓ લાવશે ! એ આકાંક્ષાનું ગીત.

પછી પીયરીયાં પુત્રોને વળાવે છે-ગરબો ત્રીજો. ચોથામાં વર-વહુ કુળદેવી પાસે પાચે લગાડી અખંડ સૌભાગ્યના તેમજ પ્રભેદપતિ આશીર્વાદ મળાવે છે. પાંચમા છઠ્ઠાની અંદર મેવા, કુલ હાર, ભોજન વગેરે વસ્તુઓના ઉપભોગનો ઉલ્લેખ છે. સાતમાની અંદર નવાં વધુ રસભરી રસોઇ શરૂ થાય છે. આઠમામાં નવ-વધુ પોતાના કંથ વિખૂટો પડવા નથી દેતી તેનો ઈસારો છે. નવમા ગરબામાં શરમા વહુ અંધારી રાતે ગરબે રમવા જતાં આચકો ખાય છે. એમ દંપતિ જીવન ભરતું આવે છે.

પછી સુંદરીને બાહ્યાવસ્થાની મજ્જી યાદ આવી. હાંચકા ખાય ર પડે છે, ઈજ થાય છે. માવતર મીઠાઇ લઇને આવે છે. એટલું પીયર મમત્વ ડોકીયું કરી ગયું. પછી પાણી ભરવાના વારા આવે છે અ તે થોડું વસમું લાગે છે.

એમ કરતાં કરતાં સંતતિના કોડ જાગે છે. દેવીની પાસે યાચ થાય છે. દેવીએ કષ્ટ કરી. મર્મ રહ્યો. સીમન્તિની પીયર મઈ. દીકાં અવતર્યો. પ્રસૂતિ પૂરી થયે પતિ તેડવા જાય છે. તેડીને આવતી વેળા એ ઉલ્લાસભર્યા દશ્યનું આલેખન ચાંદમા ગીતમાં અપૂર્વ શૈલીમાં થયે છે. પછી નવ-વધુને શોક્ય સંતાપના વિનોદો કરી ખીજવવામાં આવે ર

આમ લગ્ન-જીવનની શરૂઆતના રસમસ્ત પ્રસંગો ગાતી ગા નાનકડી કન્યા જાણે કે યુવાન ભાઈઓના હૃદયમાં અમૃત પૂરતી હો એવો સંકેત આ ગીતાવલીના ગર્ભમાં હોવાનું ભાસે છે. આ આ જૂમણું એની જાનારી દુમારિકાઓના જેવાજ તરલ, નાનકડું અને કલ કાલા ઢાળોમાં ગવાય છે.

૧૧૪

ગરબો કેણે રે કોરાબો કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો ઇસવરે કોરાબો કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો હાલક હૂલક હીરા કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો રમે સુભદરાના વીરા કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો રૂપાનાં માદળીયાં કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો સોનાનાં સાંકળીયાં કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો કેણે રે કોરાબો કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબોભાઈએ કોરાબો કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો હાલક હૂલક હીરા કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો રમે *....જીનના વીરા કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો રૂપાનાં માદળીયાં કે નંદળના લાલજ રે લોલ
 ગરબો સોનાનાં સાંકળીયાં કે નંદળના લાલજ રે લોલ

* જુદી જુદી સખીઓના ભાઈઓનું નામ મૂકીને વારંવાર ગવાય છે.

૧૧૫

અંધારી ધમધારી રાતે છેવાડા ચોરડા રે,
 હું તમને પૂછુંભાઈ, વહુ કે'દિ આવશે રે,
 આવશે આજ ને કાલ્ય કે વાળાં વાગશે રે,
 લાવશે તેલ ધુપેલ કે ફુલ ભરી છાબડી રે,
 ચોસીકે નાગરવેલ કે પાંગતે કેવડો રે,
 ધમકે છે નાગરવેલ કે મહરકે કેવડો રે.

૧૧૬

વાંકાનેરના વાણીઆ તું શેર કંકુ તોળ્ય ને
 શેર કંકુ તોળ્ય ત્યારે અધશેર હીંગળો ઢાળ્ય ને
ખા હાલ્યાં સાસરે એને ટીલી કરો લેલાડ ને
 આછી ટીલડી ઝગેમગે મારે ટોડલે ટોકે મોર ને
 મોર વધાવ્યા મોતીડે ઇંટોણી રડતી મેલ્ય ને
 ભાઈ બેઠો જમવા લોભઈએ એલ્યાં ચીર ને
 ચીર ઉપર ચૂંદડી ને ચોખલીયાળી ભાત ને
 ભાતે ભાતે ભડાકલા ને નેને વહુની ભાત ને
 ભાત ઉપર નોથું ને વહુને આંચું સોણું ને
 સોણા ઉપર ઠીકરી ને કાંઈ વેલ્ય દડુકી નાચ ને
 વેલ્યમાં બેઠો વાણીઓ કાંઈ કાગળ લખતો નાચ ને
 કાગળમાં બે પૂતળીયું ને હસતી રમતી નાચ ને
 બાપ કે' માડું બાળકડું ને મા કે' માડું પેટ ને
 ભાઈ કે' મારી વીજળી બે'ન જઈ પડ્યાં પરદેશ ને
 લોભઈ કે' એને ભલે વળાવ્યાં, ઠરીયાં મારાં પેટ ને
 ભાઈ કે' હું તેડી આવું ને બાળું તારાં પેટ ને
 ભાઈ તો એને તેડી આવ્યો ને બાળ્યાં વહુનાં પેટ ને !

૧૧૭

માતા સોળે સરાદ કે નવે નોરતાં રે;
 માતા વીસ વજૈયા દીવાળી રે

ભવાની ખેલે નોરતાં રે.

માતા ચકલે ચકલે નાંખો અમી છાંટ રે
ભવાની ખેલે નોરતાં રે.

માતા કીયો ભાઈ તે તમારી સેવા કરે રે
માતા કઈ વહુ તે લાગે તમારે પાય
ભવાની ખેલે નોરતાં રે.

માતાભાઈ તે તમારી સેવા કરે રે
માતાવહુ તે લાગે તમારે પાય
ભવાની ખેલે નોરતાં રે.

માતા પાય પડામણુ વહુને ભેટડો રે,
માતા અખંડ એવાતણુ હોય
ભવાની ખેલે નોરતાં રે.

માતા અખંડ એવાતણુ વહુનો ચુડલો રે,
માતા અખંડ વીરાજની મોજ્ય
ભવાની ખેલે નોરતાં રે.

૧૧૮

પલંગી ઢાલીઓ ને પીળા રંગના પાયા ને
સાંજ પડે ને ઘેર માળીડો આવે ને
કાચી પાકી કેરીયું ને હાર ગુંથી લાવે ને
ઈ રે તે હાર મારેભાઈને સોઈ ને
....ભાઈને સોઈ ત્યારેવહુને સોઈ ને
પડે પાતળીયાં ને હાર રૂડો દીસે ને.

૧૧૬

ચાંખા તે કેરી તોલડી રે વાલમા !
 રૂપા તે કેરી ઢાંકણી રે વાલમા !
 મેઢ્યાં તે દૂધીઆં ચાંધણુ રે વાલમા !
 ચોર્યાં કમોદીઆ ચોખા રે વાલમા !
 જમશે નાનાભાઈ પાતળા રે વાલમા !
 જમતાંવહુએ પૂછીઉં રે વાલમા !
 કેટલે જમણે ઘરે આવશેા રે વાલમા !
 સોળે સરાદ નવે નોરતાં રે વાલમા !
 વીસે વજ્રે ઘરે આવશું રે વાલમા !
 દીવાળીને દિન ઘરે આવશું રે વાલમા !

૧૨૦

ચળક ચણાંકડી ને જે કુલડીઆં રાતાં જો.
 વીણી ને ચૂંણી મારેભાઈ લઈ આવે જો.
 એવાં એવાં શાક મારે નાની વહુ વધારે જો.
 સારાં વધારજો સવાદીઆં ને જમશે મારે વીર જો.
 તીખાં ને કાંઈ તનાંમનાં મારેભાઈને લાવે જો.
 મોળાં ને કાંઈ મસાંમસાં મારે નાની વહુને લાવે જો.
 દિયે રંજો ઉલામાં ને રાતે ભરજો પાણી જો.
 રાણી રાણી સહુ કરે કંઈ પાટની પટરાણી જો !

૧૨૧

નાનુભાઈની ગોરી મારે ગરબે રમવા આવો જો.
હું કેમ આવું બેની ! રાતલડી અંધારી જો.

રાતલડી અંધારી ત્યારે શેરી કાંટા વાગે જો.
શેરી કાંટા વાગે ત્યારે પગનાં ઝાંઝર ઝમકે જો.

પગનાં ઝાંઝર ઝમકે ત્યારે નણુદી સૂતાં જંગે જો.
નણુદી સૂતાં જંગે ત્યારે બે લાડુડા માગે જો.

બે લાડુડા માગે ત્યારે ભરી કોઠીમાં નાખે જો.
ભરી કોઠીમાં નાખે ત્યારે ભરભર ભૂકો થાય જો.

ભરભર ભૂકો થાય ત્યારે છોકરાં વીણી ખાય જો.
છોકરાં વીણી ખાય ત્યારે કાલ મોટાં થાય જો.

૧૨૨

ઉંચી ઉંચી રે
આંબલાની ડાળ્ય,
નીચાં સરોવર ઝીલતાં રે.

નાનુભાઈ રે
હીંચકો ખંધાવ્ય,
નાની વહુને નાનપણુ સાંભર્યા રે !

ભાંગી ભાંગી રે
આંબલાની ડાળ્ય,
ભાંગ્યાં નાની વહુના હાડકાં રે !

નાની વહુના બાપ,
નાની વહુના બાપ,
લાડવા લઈ વે'લા આવજો રે !

બાધા બાધા રે
બે ને ચાર,
હહણીનો થઈ છે ઘોડલો રે !

૧૨૩

ગાગરનાં પોળાં પાટીઆં	ગાગર ધુમે છે.
નાનુભાઈ ઘોવે ઘોટીઆં	ગાગર ધુમે છે.
નાની વહુ પાણી સાંચર્યાં	ગાગર ધુમે છે.
એને પગમાં વાગી કાંકરી	ગાગર ધુમે છે.
એનો બાપ તેડાવો ચાકરી	ગાગર ધુમે છે.
ચાકરીના બેસે દોકડા	ગાગર ધુમે છે.
નાનુભાઈ આવે રોકડા	ગાગર ધુમે છે.

૧૨૪

ચોક દડો ને બાઈ બીજો દડો
ત્રીજો ટોડા બા'ર જો.

અમારી હારના નાનુભાઈ ને
તમારી વહુને વારજો !

તમારો વહુ છે લાડકડાં ને,
આલ જુમણાં ઘડાવજો.

આલ ઉપર જુમણાં ને,
તાંત્ય ઉપર ટીલડી.

આવ્યો રે મારો વાંલો વીર,
શી શી ચીજ લાવ્યો જો.

લાવ્યો રે સોનાની ટીલડી,
માનેતીને કાજ જો !

૧૨૫

અંબાજી આઈ મા બેચરાજી બાઈ મા,
ઉંચા ઉંચા ચોરડા ચણાવો મોરી મા !
અંબાજી આઈ મા !

કયા બાઈને જોટડો ઘો મોરી મા-અંબાજી
નાનુબાઈને જોટડો ઘો મોરી મા-અંબાજી
નાનીવહુની હોંશ પૂરી કરો મોરી મા-અંબાજી
સોનાનાં પારણાં બંધાવો મોરી મા-અંબાજી
ખીનખાપનાં ખોયાં બંધાવો મોરી મા-અંબાજી
હીરની દોરી બંધાવો મોરી મા-અંબાજી
પ્રેમાબા હીંચોજો મોરી મા-અંબાજી
ડાબા તે હાથમાં દોરી મોરી મા-અંબાજી
જમણા તે હાથમાં લાડુ મોરી મા-અંબાજી

૧૨૬

ચકલી તારા ખેતરમાં મેં ઝીંઝવે વાળ્યો !
 ઝીંઝવે ચડી જોઈ ત્યાં કોઈ માનવી આવે !
 લીલી ઘોડી પીળો ચાખજો નાનુભાઈ આવે !
 ઘુઘરીઆળી વેલ્યમાં નાની વહુ આવે !
 ખોળામાં બાવન ખેટડો ધવરાવતી આવે !
 દૂધે ભરી તળાવડી નવરાવતી આવે !
 ખોળામાં ખારેક ટોપરાં ચવરાવતી આવે !
 થાળ લયેઈ શગ મોતીએ વધાવતી આવે !
 *આવ્ય રે વીરા વાત કહું કીયે દેશથી આવ્યો.
 છૈએશે'રનાંશે'રથી આવ્યો.
 ઝીણી ભરડાવું લાપસી માંહી સાકર ભેળું.
 ખોળલે પીરસું ખાંડ રે વા'લો વીર જમાડું.
 *આ પંક્તિઓ પણ આ ગીતમાં ઉમેરાય છે.

૧૨૭

પાળ્યે પાંચ બાવળીઆ રે હરમો હાલ્યો.
 પાળ્યે કયો ભાઈ ઘોડલાં ખેલવે રે હરમો હાલ્યો.
 પાળ્યે નાનુભાઈ ઘોડલાં ખેલવે રે હરમો હાલ્યો.
 પાળ્યે ચોરડીઆ ચણાવો રે હરમો હાલ્યો.
 ચોરડે ગોખ મેલાવો રે હરમો હાલ્યો.
 ગોખે ધમધમ કરતી શોક્ય રે હરમો હાલ્યો.
 નાની વહુ કમાડ વાંસે રૂવે રે હરમો હાલ્યો.

ત્યાં કંઈબા નણદી હાલ્યાં રે હરમો હાલ્યો.
 લોભઈ શીયા માટે રૂવો રે હરમો હાલ્યો.
 તમારો ભાઈ નવી લાવે રે હરમો હાલ્યો.
 રો મા ! રો મા ! મારી લોભઈ રે હરમો હાલ્યો.
 નવી નવ દા'ડા રે'શે રે હરમો હાલ્યો.
 બૂની જનવારો રે'શે રે હરમો હાલ્યો.

૧૨૮

ગરબો મારો લાડકો ને ઘર ઘર રમવા જાય કે
 બાઈ મારો ગરબડો.
 નાના ભાઈ છે ગરાસીઆ ને પાઘડીમાં રાખે કુલ કે
 બાઈ મારો ગરબડો.
 નાની વહુ છે ગરાસણી ને ફરતાં ઝીલે કુલ કે
 બાઈ મારો ગરબડો.

૧૨૯

ગરબી પૂછેછે મારા ગરબાજી રે,
 તમે ક્યાં રમ્યા માઝમ રાત !
 મારા લાખના ગરબાજી રે તમને જ ઘણું રે !

અમે રમ્યા નાનુભાઈ ઓરડે રે,
 વહુએ સોળ કીધા શણગાર
 મારા લાખના ગરબાજી રે તમને જી ઘણું રે !

વહુને સવા મણ સોનું પે'રવા રે,
 વહુને અધમણ મોતીનો હાર
 મારા લાખના ગરબાજી રે તમને જી ઘણું રે !

વહુને પાંચ પટાનો ઘાઘરો રે;
 વહુને ઓઢણ દખણી ચીર
 મારા લાખના ગરબાજી રે તમને જી ઘણું રે.

૧૨૯

ખરે ખપોરે નીસર્યા ખાવલીયો પૂછે વાત
 આ તે કેના ઓરડા ને આ તે કેનાં રાજ !
લાઈના ઓરડા નેવહુનાં રાજ
 ખારસાએ લખને પૂતળી ટોડલડે લખને મોર
 જેમ જેમ પૂતળી દડે રમે તેમ ધુમે કળાયલ મોર !

શબ્દકોષ

અ

અડની : ધરણી વગરની.
 અરધવું : શોભવું
 અટારો : તોફાની, અવળચડો.
 અતીત : બાવે
 અમરો ડમરો : એક બતનો
 છોડ
 અવળા સવળા : સીધી અને
 ઉલટી
 અઢાવવું : ઢોર ચરવા મોકલવું
 આઢવું : ઢોર ચારવા જવું
 આગમ : ભવિષ્ય-વાણી
 આગ્યું : અગ્નિ
 આવળ્યું : આવળના ઝાડ
 ઇધાણી : બાળવાનાં લાકડાં
 ઉમટે : ખળભળે
 એવાતાણુ : સૈભાગ્ય
 એમાન : ઇમાન, શ્રદ્ધા
 એશીયાણી : પરવશ
 એળા (ચણાના) : ચણાના
 રોકેલ ડોડવા
 એઝા : હંભાર

ક

કટકડાનો(વાડો) : સૈન્યનો, તોફાની
 કસળીયાં : કુશળ સમાચાર
 કશાલો : જુલમ
 કવલી ગાય : નીચી નાની ગાય
 કરતુક મણિ : કૌસ્તૂભ મણિ
 કંકણી : કંકણ
 કાટો ભાંગવો : કાટો વાગવો

કાચના કુંપા : નોંઝા હુમતી હોભ
 ત્યારે અંદર કાગળ ખીડીને તરતા
 મૂકવામાં આવતા સીસા.

કાગઢ : કાગલ

કૂર : અનાજની કણ્ઠી

કુરડી : માટીની નાની લોટી

કુટ્યું : છુંદ્યું

કેડા જુરાવવા : રસ્તા દુરસ્ત કરવા

કોરલી : છડા પરની

કેડનો લાંક : કમરનો વળાક

કોળાળો : ઝાડની ડાળી

ખ

ખાંડુડાં બાંડુડાં : ખંડિત અવચલ
 વાળાં

ખડકી : ધરના ચોગાનનું દ્વાર

ખડકવું : ઢગલો કરવો

ખરખરડી : નાની નદી

ખંપાણી : ખેડુનો ખોખર

ખેધે પડવું : પાછળ પડવું

ખેપ : રજ

ખેભર્યા ; રજેભર્યા, ઉતાવળા,

ખોખલે : ખોખો ભરીને

ગ

ગલકી ; ગલકાં નામના શાકનો
 વેલો

ગજરામાર : રસિક સ્વામી (એ
 નામનો એક વાતર્તી
 નાયક થઇ ગયો છે.)

ગણુગારી-ગુજરી : સુંદર ગુર્જર યુવતી

ગરવો : ગિરનાર

ગત : જમાત

ગાર્યું : લીપણ

(વેલ્યનો) ગરો : ઉંઘ નામનો
ગાડાનો આગલો ભાગ.

ગુંબ : ગજવાં

ગુલર : એક જાતનું ધરેણું

ગુડો : દીંચણની નીચેનો ભાગ

ગોફણ : ખેતરમાં પક્ષી ઉડાડવા
પત્થર ફેંકવાનું ચામડાનું કે
સૂતરનું અસ્ત્ર

ગોરડીયા : ધડેની એક જાત.

ગોરમટી : લીપવાની માટી

ગોલી : રાજદરબારની ચાકરડી

ગોળીયું : દૂધ દોવાનું વાસણ

ઘ

ઘમ્મર વલોણું : ઘણાં દૂઝાણાંની
છાશ ફેરવવાની મોટી રવાઇ

ધુંશ : ઉંદરની એક જાત

(છેડો) ઘેરવો : પાલવ બાલવો

ચ

ચરણાં : ચીર

ચમરખ : પગતા ચામડાને રક્ષનાર

ચહમાં : ચફમાં

ચાનકી : કુતરાને નાખવાની નાની
રોટકી

ચાડણ : ચડવા માટેનું

ચાંગળું : ચાર આંગળા ઉપર

ચાવી શકે તેટલું

ચોંપ : ત્વરા

ચોસરો : ચાર સેર વાળો.

ચેયું : ચિતાઓ

ચોરવું ચીપવું : ચોપાટની રમતમાં
પાસા હાથમાં ગોઠવીને નાખવા

(નેણાંની) ચોટ : કટાક્ષ

છ

છઠ્ઠીના લેખ : વિધાતાનાં નિર્માણ

છાતો : શેરડીની છાલના ટુકડા

છેટાવાનાં : ફરનાં

છીપર : શિલા

જ

જમાણ : દિવસ

જીવારા : મજબૂર

જલમણ : જન્મણ

જઈ : પુત્રી

જાંગીનાં ઢોલ : હાંપનાં ઢોલ

જોગાણ : ઘોડાને દેવાતી ચંદી

ઝ

ઝાંપલો : ઝાંપો, દરવાજો

ઝુટવું : ખેંચીને તોડી નાખવું

ઝડફ : ઝપટ, ઝલંગ

ઝળખવું : ઝકવું, લટવું

ઝાઝ : કાંસીઆ

ઝલડી : પહેરવાની આંમડી

ઝણ : મોર કળા કરે ત્યારે તેનાં
પીચ્છમાંથી નીકળતો સૂસવાટ

ટ

ટુંપીઓ : કંઠનું ધરાણું

(સૂડા) ટોવા : ખેતરમાંથી પંખી
ઉરાડવા

ટોડલા : બારણાની બન્ને બાજુઓ

ડ

ડીલ : શરીર

ડેડી : દરવાજો

ડાંડી : દંડુકો

ડોલરિયો : રસિયો

ડાબર : ડાબરીયાં : વાટકા

ડામણી : કપાળ ઉપર પહેરવાનું
સોનાનું ધરેણું

(દાતણ) ડાળવું : દાતણ ધસવું

૮

ઢીકો : ધુસ્તો

ઢોલણી : પલંગ

ઢોચકું : ખેડું

૯

તળકલું : ચળકલું

તનાંમનાં : તમતમતાં

તરહક : તીરનો ભાથો

તાંસળી : કાંસાનો મોટો વાટકો

તાંબડી : પીતળનો ધડો

ત્રીજલી : ત્રીજી

તુંબલી : માથાની ઝોપરી

તૂરી : અંત્યજ્ઞેની એક સાખા;

વાઘો વગાડવાનો ધણી કરે છે

તોટો : પગનું રૂપાનું ધરાણું

તોલણી : હાલકું

૧૦

થાન : સ્તન

૧૧

દાણી : દાણ લેનાર માણસ

દૂલું : દૂમવલું

૧૨

ધડાકા : કલહ-પીટાપીટ

ધડકલી : ગોદડી

ધાગા : દોરા

ધાંડીઆ : કુમકાં

ધુંગારવું : ધુમાડો આપવો

ધુંબડી : નાની દીકરી

ધોરી : બળદ

ધોંસર : ગાડાનો જે ભાગ બળ-

દનાં કાંધ પર બંધાય છે તે

૧૩

નડવું : ઉપદ્રવ કરવો

નરમળ : નિર્મળ

નાળ વધેરવાં : જન્મેલા બાળકનો

નાણીમાં લટકતી દોરી કાપવી

નાહોલીઓ : પતિ

નીંભા : નીંભાડા

નેસ : છુપડાં

નેરણી : નખ ઉતારવાનું ઓખર

૧૪

પરોળ : પોળ

પરમાણું : માપ

પંચમાસી : સીમંતનો પાંચમો માસ

ખેસતાં રક્ષા-અંધન થાય છે.

પડતાળ : પાતાળ

પગડા : પગ

પખાજ : દોલક

પડધી : ઘોડાના ડાબલા

પ્રાજત : પાપ

પાળીઆરી : પનીઆરી

પાંભડી : પામરી

પાટલી : ઘંટી હળવી ભારે કરવાનો

લાકડાનો ટુકડો

પાટુટો : હાલકું

પાવડાં : પગધીયાં

પાંગત : ખાટલાનો, પગ તરફનો ભાગ

પાળી : છરી

પીંગલા : પારણાં

પૂરણી : ટારા

પીડી : પરણતા માણસને અંગે

લગાડવામાં આવતો લેપ

પોટલીયો : લોટો

પોલીઓ : બળદ

પોર : આવતે વર્ષે

૧૫

ફડરા : અરથો રોટલો

ફળીયું : ચોગાન
ફાળે થાણું : ડરી જણું
ફોણું : ફોરમ

બ

બળુકી : બળવાન
બાંધીઆ : દોરડાં
બારસાખ : કમાડનું ચોગડું
બગતરીયા : બગતરધારી સેનિકા
બાલડીઆ : વચ્ચેના

ભ

ભડકલા : કાણું
ભાનો વાન : રહેજ શ્યામ વણું
ભુંભલાં : થોરનાં લાકડાં
ભોમકા : ભુમિ
ભેરવના (ઓછાડ) : કિમતી જાતનું
કોઈ કાપડ

મ

માદળીયું : કંઠનું ધરાણું
માઝા : સીમા
મખોમખ : મુખેથી
મેરામણ : સમુદ્ર
મુંભે : મારો
મુંધા : મોંધા
મુંઝડીયા : બળદની જાત [જેને
બોળામાં આછો કાળો
રંગ હોય તે]

મનની : મનામણું
મહરવું : મહેકવું
મસાંમસાં : ફિક્કા
મરકલડું : સ્મિત
મધરો : ધીરો
મોરચો : કિલ્લાની અંદરથી બંદુક
ફોડવાનું બકોર.
મોજડો : રસિયો સ્વામી

મોળીયાં : પાધડી
મોરી : ગાયના મ્હોં પરની દોરી
મેળવું : તૈયાર કરવું (દોરડું)
મોરવાયાં : પારણાની બન્ને
બાજુની બે ટાચો
મેવાડો : મહા પુરૂષ
મોજ્ય : પાધડી. આ શબ્દ
પુરૂષનું સૌભાગ્ય સૂચવવામાં
યોગ્ય છે. જેમ કે "રાતી રાતી
મોજ્યના...ભાઈ"

ર

રણુમલ રાજ્યો : શુરવીર
રખ્યા : રાખ-સરમ
રખમાઈ : રક્ષિમાળી
રાસડી : દોરડું
રેટો : માથે બાંધવાનું સોનેરી
વસ્ત્ર

રોંગાં : રૂદન

લ

લચકા લોળ : લૂંબજુંબ
લવીંગીઆ : કાનનાં ધરેણું
લાડડી : પરણતી કન્યા
લેખણ : કલમ
લેરડીયું : લહેર, મૂર્છા, ઘેન
લોળીયું : એક જાતનું ધરાણું

વ

વઈતર : જાત
વગડો : જંગલ
વટલોઈ : વાસણ
વેવલી : વાચાળ અને નાદાન
વરાંહે : એકને બદલે બ્રમણમાં
વાસુ : ખેતરમાં ચોક્કી કરવા
રાત્રિ-નિવાસ
વાગડીઆ : વાગડ દેશના બળદો

વાંક } : હાથની આંગળીમાં
 વાંકીયાં } : પહેરવાની વીંટી
 વીથાજડીયા : બ્યાજ
 વીંધણો : વીંધવાનું (કાણાં પાડ-
 વાનું) ઓભર

વેણું : સૂર
 વીનતા : વનિતા
 વીસ વજ્ર : વિજયા-દશમી પછીના
 વીસ શુભ દિવસો

વેડવું : તોડવું
 વજનાગ : વાસુકી નાગ
 વરત : કુવામાં કેસ ચાલે છે તેનાં
 બે દોરડાં પૈકી ઉપવું દોરડું

વસાણું : સુગંધી દ્રવ્યો
 વરમાંડ : વ્યોમ-આકાશ
 વેકરડી : રેતી
 વેણુડી : રેતી

૨૧

શગ : ટાચ-શિખા
 શાણું : શીખ : રબ

૨૨

સકાર : શિકાર

સમદર લેર : સમુદ્રની લહરી
 સંચ : સામાન
 સંધા : બધા
 સભયો : અસ્ત્રો
 સાહેબ : પ્રભુ
 સાગથી : સ્વજન
 સાંતરવું : ચોરવું
 સેવૈયો : એક ભતનો લાડુ
 મુઘરી : ઉંચા ધરની (અત્યારે 'ગંદી'
 અર્થમાં વપરાય છે.)

સોનાસળી : કસબ ભરેલું વસ્ત્ર

૬

હાડીયો : કાગડો
 હાલર ફલર : મુલતો
 હાકલવું : અંકુશમાં રાખવું
 હબરણુ : હબર રૂપીઆ અર્થને
 આણેલી સ્ત્રી

હોલ્ય : એ નામની દેવી

હેર : આદત-હઠીલાઈ

હરમો : એક ભતનું ઝાડ

હોંગળાકીયાં : લાલ રંગના

